

ГІІМ

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 5

Бахмут 2016

ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ (ДВНЗ ДДПУ ГІМ)

ХАРЬКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ (ХНПУ ІМ. Г.С. СКОВОРОДИ)

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
І.І. МЕЧНІКОВА

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 5

Бахмут 2016

УДК 81 (08)
ББК Ш81.0
Л59

*Рекомендовано до друку вченою радою Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ
«Донбаський державний педагогічний університет»
Протокол №9 від 25 травня 2016 р.*

Редакційна колегія

О.А. Андрущенко, доктор філол. н, професор (Україна, проректор з наукової роботи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди), **Беліцька Є.М.**, кандидат філол. наук, доцент (Україна, директор Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **Л. В. Боброва**, кандидат філол. наук, доцент (США, Пенсільванський державний університет), **А.Р. Габідулліна А.Р.**, доктор філол. н, професор (Україна, професор кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **В.А. Глущенко**, доктор філол. н, професор (Україна, завідувач кафедрою германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **О.Ю. Карпенко**, доктор філол. н, професор (Україна, завідувач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова), **Колесніченко О.Л.**, кандидат філол. н., доцент (Україна, завідувач кафедрою мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **Н.К. Кравченко**, доктор філол. н, професор (Україна, професор кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету), **І.М. Колегаєва**, доктор філол. наук, професор (Україна, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова), **О.О. Лещінська**, доктор філол. н., професор (Білорусь, професор кафедри білоруської мови Гомельського державного університету ім. Франциска Скорини), **Т.М. Марченко**, доктор філол. н, професор (Україна, заступник директора з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **В.І. Силантьєва**, доктор філол. наук, професор (Україна, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова), **О.А. Сулейманова**, доктор філол. н, професор (Росія, завідувач кафедрою західноєвропейських мов та перекладознавства Інституту іноземних мов ГБОУ ВПО МГПУ «Московський міський педагогічний університет»).

Рецензенти:

Вінтонів М.О., доктор філол. н., професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Панченко О.І., доктор філол. н, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20645-10465Р

ISSN 2313-6081 (Print).

Лінгвістичний вісник: зб. наук. праць; [наук. ред. А.Р. Габідулліна]. Бахмут: Вид-во ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2016. – Вип.5. – 168 с.

У збірнику розглянуто проблеми сучасного мовознавства на матеріалі германських, романських та слов'янських мов. Значну увагу приділено дослідженню лінгвістики тексту, дискурсології, концептології, опису лексичних, морфологічних та синтаксичних одиниць мови. Розглядаються методичні аспекти викладання іноземних мов.

Для наукових працівників, спеціалістів-філологів, докторантів і студентів філологічних факультетів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться питаннями сучасного мовознавства.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА

УДК 81'37 – 81'373.2

Євгенія Миколаївна Бєліцька,

кандидат філологічних наук, доцент, директор ГІМ
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Бахмут. Україна.
E-mail giim@ukr.net, forlan-artemivsk@ukr.net

ПРОПРІАЛЬНІСТЬ ЯК РЕФЛЕКС ВОКАТИВНОСТІ

Постановка проблеми. Головним об'єктом дослідження в сучасній ономастиці є онімогенез, який розуміється в цій роботі як генезис власної назви (далі в тексті – ВН) в людській мові та є більш широким терміном у порівнянні із запропонованим В.М. Калінкіним для аналізу розвитку онімів в наративі [4, с. 184]. В цьому сенсі термін «онімогенез» є дотичним до іншого – пропріогенез, який має на меті встановлення витоків та розвитку пропріальності в людській свідомості та мові, що пов'язується нами з вокативністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно становлення ВН в мові розглядають в межах предикатно-аргументної структури висловлювання, що неминуче виводить на міллевську традицію розмежування «власних назв» і «власних іменників». Наприклад, Р. Ленекер зараховує до останніх номінативні висловлювання, які реферують до унікального (в логічних параметрах) об'єкта. Зокрема, у реченнях:

1. *Yellow* is a nice colour [20, с. 102].

2. *Anxiety* is one of the hardest conditions to treat [20, с. 146], – виділені слова вважаються власними іменниками, різновидом яких є ВН.

Подібне трактування онімів є проблемним з огляду на немаркований (прототиповий) характер таких їх параметрів, як визначеність, одиничність, невираховуваність, конкретність [23, с. 52]. В теорії Р. Ленекера ці параметри онімів є, напроти, маркованими. Тоді вченому нічого не залишається, ніж вважати ВН відходом від прототипового [22, с. 54 – 55], що суперечить і здоровому глузду, і об'єктивній реальності природної мови.

З іншого боку, для антропонімів як прототипових онімів здатність мати вокативну форму є одним з їх системоутворюючих параметрів [7]. Прототиповий характер ВН-антропонімів у позиції вокатива підтверджується тим, що вони не пов'язані з профілем предикатно-аргументної структури висловлювання, оскільки знаходяться поза

розглядом та описом змісту «сцени», лише активізуючи якусь роль в сценарії дискурсу, здійснюючи, таким чином, соціальний акт [20, с. 476]. Р. Ленекер вважає, що, не маючи свого (категоризованого в межах предикатно-аргументної структури) профілю, вокативи все ж містять деякий профіль індивіда. Проблема в тому, що цей профіль «вираховується» вченим з предикатно-аргументної структури висловлювання. Тобто, вокатив вважається не окремим типом висловлювання, а, скоріше, є особливим випадком використання ВН для інтеракції. Ми стверджуємо, що, навпаки, ВН в предикатно-аргументній частині висловлювання є особливим випадком використання ВН для нарації, коли вокатив отримує концептуальне прирощення.

Як наслідок, аналіз онімогенезу межах предикатно-аргументної структури як єдиного «ядра філогенетично та онтогенетично примітивних (долінгвістичних) ментальних репрезентацій» [16, с. 261] не може бути вірним. З цього погляду, неправильно шукати джерело пропріальності в аргументній позиції, коли ВН тільки можуть «перейти на роль звернення» [1, с. 189]. Тоді й тезу про те, що ВН є «комбінацією антропонімічних і вокативних ознак» [88, с. 228], треба переосмислити.

З огляду на сказане, **метою роботи** є аналіз онімогенезу (і – ширше – пропріогенезу) як рефлексу вокативності в людській мові.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні ми, слідом за В.І. Карасіком, дотримуємося широкого трактування вокатива, що включає всі мовні способи спрямованості на адресата [5, с. 220 – 221]. У такому випадку вокатив як польовий феномен включає в себе, крім ВН, вигуки, займенники, слова-титули, терміни спорідненості та інші одиниці. Вокатив як польовий феномен включає також і вигуківі форми типу (рос.) *Егей !*, (англ.) *Oh!*, (болг.) *olele, lele, vaŭh*, (рум.) *o, vai, aoleu*, (умбунду) *avoouo*, які визнаються формами непрямої адресації поряд із власне прямими формами вокатива, вираженими ВН і загальними назвами [15, с. 2080]. Відмінності вигуків і прямих форм вокатива полягають у принциповій неможливості перших використовуватися у позадискурсній сфері, тобто в нездатності брати участь в операції злиття. Навпаки, вокативи як прямі адресати, з одного боку, зберігають прототипові властивості покликів – еквівалентність пропозиції (збіг пропозиціонального змісту висловлювання з дійсністю [6, с. 554], як і у випадку з імперативами), непредикативність, індексальність і нейтральність до вираження категорії визначеності/невизначеності. Останнє підтверджується фактами з різних мов. Так, наприклад, ВН в кабардино-черкеській мові мають тенденцію втрачати афікси **-р-** та **-м-** як показники певного значення іменника [3]. У грецькій мові антропоніми при дієсловах зі значенням номінації, а також у вокативному використанні вживаються без означеного артикля [9, с. 352]. Дж. Андерсон також стверджує, що ВН в англійських

висловлюваннях *He is called Basil; Basil!* є нейтральними до категорії визначеності [9].

Лінгвістична література зазвичай не відрізняється глибоким аналізом вокатива. Як правило, його вивчення обмежується аналізом інтонаційних або соціолінгвістичних властивостей. Особливий статус вокатива в мові позначається на можливостях його характеристики в рамках традиційної граматики, де ці одиниці розглядають як форми адресації, що можуть бути закріпленими у спеціальному вокативному відмінку. Основною тезою при цьому є те, що всі природні мови мають форми вокатива, але не всі мови мають спеціальний відмінок для його оформлення. У такому визначенні вокативи мають розглядатися як одиниці розмовного дискурсу і як синтаксичні одиниці.

Складність лінгвістичного аналізу, як видається, є результатом прихильності дослідників до «жанрової континуальності» (Д. Бікертон [10, с.513] у розгляді еволюції мови, що призводить до єдино можливого способу інтерпретації вокатива як одиниці, висхідної до загальної синтаксичної парадигми мови, без можливості постулювання інших алгоритмів його виникнення).

Комунікативна номінація об'єкта ВН в позиції вокатива має перлокутивний ефект, пов'язаний не тільки з конфігурацією об'єкта в просторі, але і в часі. Перцептивно вокативи передбачають ситуацію прямого візуального контакту з адресатом говоріння. Семіотично це знак-ікона індексального зв'язку між візуально сприйманим об'єктом і певним звукорядом, чия форма обумовлена безліччю параметрів: перцептивних (зрозумілість і доступність в слуховій модальності), концептуальних (здатність до індексації унікалізованого об'єкта в межах деякого простору), соціокультурних (можливість активізації фонетичної моделі вокатива криється в етнокультурній компоненті ВН-звернення, що експлікує найскладнішу багатовимірну мережу соціальних і культурних взаємодій між людьми, коли сам факт виголошення імені, його форма, спосіб виголошення є первинними маркерами, що встановлюють кордони, формат і обсяг мовної взаємодії).

Традиційна граматика вважає вокативи висловлюваннями, які використовуються для номінації адресата інформації. Ця адресатність маркується графічно і фонетично. Традиційно виділяють два типи вокатива: поклик та адресу [26, с. 787]. Перший призначений для того, щоб привернути увагу адресата, другий – щоб утримати або підкреслити контакт між мовцем і адресатом. В обох функціях особливе місце займають саме антропоніми. Порівняймо, наприклад, речення з вокативами-покликами:

Іван, підійдіть до мене!

Чоловіче, підійдіть до мене!

У першому випадку з контекстуально даного набору можливих адресатів відбирається той, хто встановлюється як адресат дискурсу. У другому випадку крім адресної установки мовець одночасно предикую характеристику адресата відповідно до індивідуальної/соціальної категоризації світу. Як наслідок, Ж. Шаде пропонує розмежовувати ідентифікуючі та предикуючі вокативи-поклики [28, с. 181]. Що стосується адресних вокативів, дослідник вважає, що вони не можуть бути розглянуті в термінах ідентифікації/предикації. У термінах Ж. Шаде це активізуючий тип вокатива. Таким чином, з точки зору традиційної семантики, ВН в позиції вокатива відносять до ідентифікуючого і активізуючого типів. Крім того, Т. Еспінал, вважає, що вокативи-ВН, крім ідентифікації або комунікативної активізації, є показниками референційності. Дослідник включає у поле вокативності займенники 2-ї особи, а також складні вокативні конструкції, які включають варіації ВН, загальних назв, займенників або цілих певних дескрипцій. Тоді виникає питання про істинні (прототипові) вокативи, до яких Т. Еспінал відносить займенник 2-ї особи [13, с. 8]. Ми вважаємо, що дане трактування є невірним, оскільки займенники представляють більш складну концептуалізацію у порівнянні з антропонімами – вони дійсно марковані. Антропоніми є номінативними одиницями, «незалежними від безпосереднього лінгвістичного контексту» [9, с. 351]. Істинним вокативом можна вважати звукоряд, нейтральний до морфолого-синтаксичних показників, тобто, вигук. Підтвердженням наших припущень є здатність вигуківих конструкцій ставати пропріальними, але не навпаки. Як наслідок, вокативна позиція довільного фоноряду може бути сприйнята як антропонім, що пов'язано з відповідною концептуалізацією і категоризацією даної позиції мовної одиниці в дискурсі. Так, іноді вигуківі висловлювання стають частиною імені, як це сталося у випадку ВН *Ernesto Rafael Guevara Lynch de la Serpa*, відомого всьому світу як *Ernesto «Че» Гевара*. Своє прізвище *Че Гевара* отримав, як стверджують, щоб підкреслити своє аргентинське походження. *Че* – іспанський демінутивний вигук, який використовується у вокативній позиції для дружнього звернення. В сучасній Латинській Америці *Че* деколи використовується для позначення жителя Аргентини, ставши відповідним прізвищем. Таким чином, вокатив стає санкціонованим конвенцією, частиною повної характеристики структури одиниці. Як наслідок, вокатив є частиною мовної семантики, оскільки «лінгвістичне значення є питанням конструювання, і розміри конструювання, описувані як результати висування вперед, є суттєвими як для семантики, так і для граматики» [21, с. 158]. Тож, прототиповими вокативами слід вважати вокативи-поклики. Адресні вокативи, на нашу думку, мають похідний від вокативів-покликів характер, оскільки

набагато чутливіші до соціальних параметрів комунікації, хоча не можна відкидати й біологічну зумовленість адресності, наприклад, як прийом мнемонічного повтору мовних одиниць для кращого їх запам'ятовування.

З точки зору теорії інформації, вокативи – це індексальні структури, які відсилають нас безпосередньо до адресату. Важливо, що адресат тут представлений у своїй власній синтаксичній проекції, і, таким чином, вокативи є подібними до перформативів [9, с. 352].

З позицій лінгвістичної семантики, це сигнали, що за своєю архітектурою і функціями нагадують аналогічні елементи ранньої односимвольної стадії розвитку мови [17, с. 239]. До речі, сучасні психологи довели, що односкладова стадія у розвитку дитячої мови передбачає логічний поділ на ВН (значки об'єктів) та загальні назви (типи об'єктів) [30]. Ряд досліджень підтверджують, що ця здатність є вродженою [11; 356]. А.Ч. Катанія відзначає значення, яке має «звуконаслідувальний ефект» і «ефект прямої вказівки» у розвитку іменування у дітей та функціональні ефекти іменування [12, с. 672]. Нарешті, ряд дослідників підтверджують, що мовні тренування з приматами дозволили наблизитися до стадії розрізнення ВН і загальних назв [463]. Таким чином, оскільки «еволюція не викидає нічого на вітер – вона будує на вже готовому» [18, с. 605], а діалог є основою для мови [14, с. 678], ВН-вокативи можуть представляти в сучасній мові праінтерфейс семантики і фонології (без синтаксису). Втім, при переході від нелінгвістичного періоду до лінгвістичного, тобто, переходу від біології до культури, ВН, природно, зазнали значних змін.

Аналіз вокатива з погляду формальної семантики представляє певні труднощі, оскільки, наприклад, у реченні: *Анджеліна, небо у вогні*, – умови істинності стосуються тільки другої частини висловлювання і не залежать від того, хто і кому про це говорить [25, с. 97]. Більше того, неучасть вокатива у встановленні умов істинності визнається їх формотворною характеристикою. З іншого боку, формальна семантика не може не визнати, що дане висловлювання могло вокалізуватися тільки в тому випадку, якщо мовець реалізує свою інтенцію у напрямку до конкретного слухача, маркованого в даному випадку ВН *Анджеліна*. Тоді вокатив інтерпретується як контекстний оператор, і, отже, зазначене речення релевантне тільки стосовно до адресата *Анджеліна*. Іншими словами, ми знову опиняємося перед проблемою координації семантики і прагматики, що лише ускладнює вирішення питання про статус вокатива в мові. Як результат, два інших питання в рамках даної парадигми, які стосуються внутрішньої організації вокатива і його кореляцій з іншими синтаксичними структурами в мові, також не знаходять свого вирішення. Так, наприклад, досі не описаний тип зв'язку між одиницями *Євгенія* і

Беліцька у вокативній конструкції: *Євгенія Беліцька!* Дж. Андерсон описує такі номінації як конструкції без головного слова, коли два або більше слова просто поміщаються поруч одне з одним [9, с. 374].

Специфічний опис вокатива спостерігаємо і в трансформаційній граматиці, де такі форми вважають незалежними від синтаксичної структури мови, а вокативні форми аналізують з урахуванням прагматичних характеристик дискурсу. Як наслідок, вокативи розглядають як групу фраз, що є прагматично обумовленим набором адресних форм, чий граматичний статус відображає більш загальний тип прагматичних елементів [15, с. 2078]. При цьому, синтаксичні параметри аналізу в трансформаційній граматиці превалюють над дискурсивними, і, отже, вокатив розглядається тільки як «номінативний елемент, який варіативно додається до речення або його частини для позначення однієї або декількох людей, до кого воно адресоване, і сигналізує той факт, що воно їм адресується» [26, с. 372]. Варіативність, проте, має спиратися на єдиний звід правил генерації висловлювання. Так, В. Хілл вимушена сказати, що «вокативні фрази витягуються з набору комп'ютацій, який притаманний базовому синтаксису, за винятком того, що ці комп'ютації здійснюються в домені дискурсу» [15, с. 2078]. Таким чином, дослідник вважає, що в мові існують універсальні синтаксичні операції, які діють як в зоні дискурсу, так і поза ним. На нашу думку, такий підхід лише затемнює суть вокативності.

Додамо, що вокатив часто розглядають в межах емоційно-вольового семантичного континууму [8], який найбільше репрезентований в імперативному дискурсі. До речі, навчання шимпанзе операціями з базовими сигналами увінчалось успіхом виключно в наказовому модусі спілкування, коли мавпа віддавала вказівки іншим щодо тих речей, які були їй необхідні. Шимпанзе практично ніколи не використовувала сигнали в декларативному модусі, тобто для залучення уваги до нового об'єкту [29, с. 405 – 406]. Цей досвід може служити доказом первинності й відносної концептуальної автономності конативної та фатичної функцій в мові. У такому випадку в термінах біокультурної концепції мови ВН-вокативи – це вербалізація встановлення контролю або над об'єктами просторово-часового континууму, або над діями (діяльністю) даних об'єктів. Контроль здійснюється самими різними способами. Перерахуємо лише деякі з них, взяті нами з методологічної метою з одного літературного джерела – як приклад ідіалектного володіння широким репертуаром використання ВН в емоційно-вольовому етнокультурному континуумі:

1. встановлення ідентичності дискретних об'єктів – учасників комунікації:

а) адресата: '*Annabelle*', Alicia said warmly, breezing into the shop. 'What a lovely surprise'. (Susan Lewis. *Lost Innocence* с. 93); '*Alicia!*' This

time the voice was coming from up the street. It was Maggie Cox, landlady of the Traveller's Rest '... (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 11); '*Annabelle?* Is that you?' Alicia said, coming in from the patio '... (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 141); '*Sabrina?* I'm sorry, I hope we're not interrupting (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 146);

b) адресанта: '*Alicia.* It's Cameron Mitchel. I hope this is a convenient time to call '(Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 197); 'Hey, *Nat*, it's me' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 200);

c) адресата і адресанта: '*Cameron*, this is Mimi.' - 'I am very pleased to meet you, *Mimi*' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 172);

2. ідентифікація дискретного об'єкта в очікуваному місці розташування: '*Mum!* Are you there?' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 57); '*Mrs Carlyle?* Are you down there?' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 92);

3. встановлення можливості виробляти комунікацію з адресантом (фіксація типу етнокультурно зумовлених відносин комунікації): 'Morning, *Sam*, ... Have you got something for me' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 36); 'Hey *Archie*,' she said, beaming at the others, 'how're things?' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 105); 'Hey, *Mum!*' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 92);

4. встановлення обмежень на дії (діяльність) дискретних об'єктів:

a) за допомогою вербалізації на рівні ВН-звертання: '*Nathan!*' Craig barked. Nathan turned in horror to see his father glaring at him thunderously from the doorway.' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 156); '*Sabrina*,' June said sharply, hoping to make her stop. (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 110);

б) за допомогою спрямування уваги на подальші дії:

спрямоване на адресата: '*Katie*, will you hurry up with that joint,' George pressed. (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 147); '*Annabelle!*' Sabrina cried as Annabelle grabbed her bag and the grass skirt and started for the door. 'Come back here.' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 140); '*Summer*, do not do this', he interrupted. (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 122); '*Craig*, that's enough now. He is sorry and you should not be taking your frustration out on him.' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 157); '*Alicia*, this is not a good idea.' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 186); '*Sabrina*, get real ...' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 106).

спрямоване на адресанта: 'Is this what you want, *Robert?*' (Susan Lewis. *Lost Innocence* c. 193).

З точки зору К. Бюлера, є три семантичні функції мовних одиниць – експресія, апеляція і репрезентація [44, с. 22 – 23] – з відповідними знаковими репрезентаціями: симптомами, сигналами і символами, – де вокатив представляє випадок апеляції. Для нас важлива думка К. Бюлера про те, що кожного разу в мові «ми маємо справу з явищами доміантності, в яких на перший план виступає то одна, то інша з трьох основних функцій звукової мови», коли кожна з них «відкриває і

тематизує свою сферу лінгвістичних феноменів і фактів» [2, с. 25]. У такому випадку вокатив свою зону домінування фіксує не тільки семантичною, граматичною та інтонаційною, але й функціональною відокремленістю від решти висловлювання. Ми пов'язуємо цю специфіку з прототиповим статусом ВН в апеляції, оскільки, як ми вже продемонстрували, ВН мають певну автономність в ментальному універсумі людини. Додамо, що Р.О. Якобсон розширив модель К. Бюлера, додавши до трьох учасників мовного акту – адресанта (мовця), адресата (слухача) і контекста (предмета промови), ще три: контакт, код і повідомлення, і, відповідно, виділив шість функцій мови: емотивну (експресивну), конативну (апелятивну), референтивну (комунікативну), фатичну, метамовну і поетичну. Тоді ВН у вокативній позиції виконують, в першу чергу, фатичну, а також конативну функції. У термінах Р.О. Якобсона фатична функція мови полягає у встановленні, підтвердженні, пролонгації або призупиненні комунікації; конативна функція орієнтована на адресата і реалізується в першу чергу в імперативах [19, с. 350 – 377]. На нашу думку, вокатив особливим чином інтегрує обидві функції.

У наведених прикладах переважна функціонально активна зона вокатива пов'язана саме з фатичними мовними актами, проте коначія також інтегрована як їх частина. В термінах біхевіоризму мова тут йде про психологічну модель стимул-реакція (з фізичною присутністю двох взаємодіючих комунікантів, один з яких має вплив на іншого), що розуміється сучасним логічним мисленням за допомогою сигнальної системи.

Отже, вокатив, з одного боку, не може бути пояснений з позицій аргументно-предикатної структури висловлювання. З іншого боку, вокатив демонструє власні інтонаційні, семантичні, граматичні, функціональні відмінності. Саме тому, як видається, в даний час все виразніше звучить думка про необхідність розгляду вокатива в рамках дихотомії «клаузальність – позаклаузальність», що розглядається як інтерфейс. Будь-яка інша інтерпретація призводить до помилкової оцінки вокатива як функціональної аномалії в системі відмінків чи переведення розгляду виключно у прагматичне русло. Розгляд вокатива в представленому інтерфейсі дозволяє пояснити його функціональну автономність від семантичної системи відмінків при повній формальній інтеграції в номінативну систему природної мови. Так, використання ВН в профільованій частині дискурсу, вони підкоряються загальним правилам дискурсивної організації. Наприклад, ВН в позиції об'єкта вводяться, скоріше, як нові учасники дискурсу, а в позиції суб'єкта – як пізнані. В останньому випадку дослідники говорять про анафоричні властивості імен. Так, у реченні *Іван був тихим* ВН *Іван* може бути

адекватно сприйнятий тільки при наявності пресупозиційного знання про об'єкт іменування.

У разі визнання вокативно-предикатного інтерфейсу, особливого ситуаційного дискурсу антропонімів ми маємо постулювати відсутність єдиної моделі ВН, наявність окремого від аргументно-предикатної структури типу їх концептуалізації (філогенетично – двоосновність у розвитку мови).

Як наслідок, не можна вважати категоріальним прототипом всіх іменників «концепт фізичного об'єкта» [20, с. 103] і розглядати дискурс лише як об'єктивований від мовця і слухача простір. Трансмірна опозиція «живий об'єкт (людина) – неживий об'єкт» як первинна концептуальна величина може бути схематизована через процес категоризації досвіду або його унікалізації, що пов'язується з прототиповою мовленнєвою подією з ВН (антропонімом-вокативом). Тоді поійменовані суб'єкти дискурсу – мовець і слухач (чиї іменування є частиною дискурсивної практики будь-якої природної мови) – не можуть залишатися поза зоною розгляду. А концепт індивіда може бути розглянутий як схематизація на рівні категоризації – унікалізації, де кожна з частин є частиною досвіду людини. Саме тому зведення ВН до певних дескрипцій (Донелланн та інші) ніколи не мало успіху. ВН та певні дескрипції представляють різні типи знання про об'єкт. Тож ми не згодні з думкою Р. Ленекера про розгляд ВН-вокативів як маркованих висловлювань від відповідних дескриптивів. Так, учений вважає, що висловлювання *I see Joe* є немаркованим для *I see, Joe*, де антропонім займає позицію вокатива. Підставою для такого твердження є, з точки зору Р. Ленекера, то, «зазвичай, якщо не завжди, імена вживаються дескриптивно» [20, с. 476]. На нашу думку, немаркованість дескриптивів по відношенню до вокатива суперечить даним з біології та психолінгвістики, згідно з якими індивідуальні сигнали для унікального живого організму (онтологічна характеристика вокатива) є вродженою здатністю суспільних тварин, що забезпечують основу для виживання виду. Ці сигнали можна звести не до дескриптивів, а гіпокористик, що мають особливу вокалічну структуру. Як результат, діти в дуже ранньому віці відокремлюють ВН від загальних назв за їх придатністю до використання у вокативній позиції [24].

Отже, розгляд ВН в когнітивно-дискурсивній методології дозволяє уточнити багато складних питань теорії ономастики. Головне, це стосується поняття онімогенезу (і – ширше – пропріогенезу) як генезису власної назви в людській мові. Зокрема, динамічний, інтерактивний процес онімогенезу має точкою відліку неклаузальну (вокативну) семантичну структуру і відповідний ситуаційний дискурс. Тоді неправильно шукати витoki пропріальності в аргументній позиції, коли ВН тільки можуть «перейти на роль звернення» [1, с. 189].

Для розуміння такого підходу потрібно відмовитись від ідеї жанрової континуальності і постулювати філогенетичну двоосновність мовного розвитку. В такій інтерпретації вокатив і предикатно-аргументна структура висловлювання мають розумітися як інтерфейс, що регулюється постійно діючою операцією рекурсії, яка забезпечує постійне концептуальне прирощення. Це, зокрема, пояснює наявність антропонімних формул, які тяжіють до вокативів (гіпокористики) та аргументів (так звані повні імена), а також ВН різних класів.

Висновки. Тож ВН – антропонім – пов'язується з позаклаузальною структурою, вокативом. Прототипом антропоніма є живий об'єкт – результат процесу унікалізації – дискурсивної стратегії, яка діє поряд із традиційною категоризацією. Інші класи онімів – результат концептуального прирощення до вокативної форми антропоніма в межах вокатива або предикатно-аргументної структури.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Номинация, референция, значение / Н.Д.Арутюнова // Языковая номинация. Общие вопросы / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – С. 188 – 206.
2. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – Москва : Прогресс, 1993. – 501 с.
3. Жилетежев Х. Ч. Грамматические особенности собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке : дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02 – языки народов Российской Федерации: защищена 24.05.2005 : утверждена 17.11.2005 / Жилетежев Хажисмель Чиляниевич. – Нальчик, 2005. – 131 с.
4. Калинин В. М. «Вольтер». Материалы к словарной статье / В. М. Калинин // Филологические исследования – Донецк, 2004. – VII. – С. 184 – 211.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – Ин-т языкозн. РАН ; Волгогр. гос. пед. ин-т. М., 1992. – 330 с.
6. Касевич В. Б. Труды по языкознанию / В. Б. Касевич. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2006. – 663 с.
7. Супрун В. И. Особенности использования вокативных единиц в современном русском языке [Электронный ресурс] / В. И. Супрун // Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания». – №5 (10). – Декабрь 2010. – Режим доступа : www.grani.vspu.ru
8. Щербинина И. В. Коммуникативная сущность обращений как средства общения в языкознании : автореф. дисс. ... канд. филол.н. : 10.02.19 – теория языка / И. В. Щербинина ; Кубанский гос. ун-т, – Краснодар, 2007. – 26 с.

9. Anderson John. On the Structure of Names / J. Anderson // *Folia Linguistica*. – XXXVII/3-4. – Mouton de Gruyter, Berlin. – 2003. – PP. 347 – 398.
10. Bickerton D. Language evolution : A brief guide for linguists / D. Bickerton // *Lingua*. – No. 117. – 2007. – PP. 510 – 526.
11. Bloom Paul. How Children Learn the Meaning of Words / P. Bloom. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2000. – 312 pp.
12. Catania Charles A. Why behaviour should matter to linguists / Ch. A. Catania // *Behavioral and Brain Sciences*. – 2003. – No. 26. – PP. 670 – 672.
13. Espinal M. Teresa. On the structure of vocatives / T. M. Espinal // *Vocative!* / B. Sonnenhauser & P. Noel (eds.). – Berlin : Mouton de Gruyter, 2013 – PP. 109 – 132. – (Trends in Linguistics Series).
14. Garrod Simon. Linguistics Fit for Dialogue / S. Garrod, M. J. Pickering, J. Martin. // *Behavioral and Brain Sciences*. – 2003. – No. 26. – P. 678.
15. Hill Virginia. Vocatives and the pragmatics – syntax interface/ V. Hill // *Lingua*. – Volume 117. – Issue 12. – December 2007. – PP. 2077 – 2105.
16. Hurford J.R. The neural basis of predicate argument structure / J. R. Hurford // *Behavioral and Brain Sciences*. – No. 26. – 2003. – PP. 261 – 316.
17. Jackendoff Ray. Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution / R. Jackendoff. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 477 pp
18. Jackendoff Ray. What is the human language faculty? : Two views / R. Jackendoff // *Language*. – Volume 87. – Number 3. – September 2011. – PP. 586 – 624.
19. Jakobson R. Linguistics and Poetics / R. Jakobson // *Style in Language* / ed. by T. Sebeok. – Cambridge, MA : MIT Press, 1960. – PP. 350 – 377.
20. Langacker Ronald W. Cognitive grammar: A basic introduction / R. W. Langacker. – Oxford University Press, 2008. – 562 pp.
21. Langacker Ronald W. Discourse in Cognitive Grammar / R. W. Langacker // *Cognitive Linguistics*. – No. 12 – 2. – Walter de Gruyter. – 2001. – PP. 143 – 188.
22. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar : Volume 2 : Descriptive Application / R. W. Langacker. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1991. – 589 pp.
23. Langendonck Willy Van. Theory and Typology of Proper Names / W. Van Langendonck. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007. – 397 pp.
24. Macnamara John. Names for Things. A Study of Human Learning. Cambridge / J. Macnamara. – Mass. : The MIT Press, 1982. – xii, 275 pp.

25. Predelli Stefano. Vocatives / S. Predelli // Analysis. – No. 68.2. – 2008. – PP. 97 – 105.

26. Quirk Randolph. A Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London and New York : Longman Group Ltd., 1973. – 1120 pp.

27. Savage-Rumbaugh Sue. Apes, Language, and the Human Mind / S. Savage-Rumbaugh, S. Shanker, T. Taylor. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 254 pp.

28. Schaden Gerhard. Vocatives: A Note on Addressee-Management / G. Schaden // University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics. – Volume 16. – Issue 1. – Proceedings of the 33rd Annual Penn. – Linguistics Colloquium. – 2010. – PP. 176 – 185.

29. Tabakowska E. Linguistic expression of perceptual relationships. / E. Tabakowska // Form miming meaning : Iconicity in language and literature / M. Nänny, O. Fischer (Eds.). – Vol. 1. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1999. – PP. 409 – 422.

30. Wright A. A. Naming, rehearsal, and interstimulus interval effects in memory processing / A. A. Wright, R. G. Cook, J. J. Rivera, M. R. Shyan, J. J. Neiworth, M. Jitsumori // Journal of Experimental Psychology : Learning, Memory, and Cognition. – No. 16. – 1990. – PP. 1043 – 1059.

Анотація

Беліцька Є.М. Пропріальність як рефлекс локативності.

Онімогенез, який розглядається в цій роботі через призму вокативності, традиційно розглядають в межах предикатно-аргументної структури висловлювання. Це пов'язано з невизначеністю статусу вокативності в мові. Існуючі інтерпретації вокативів в межах так званої традиційної лінгвістики, формальної семантики, трансформаційної, генеративної і навіть когнітивної лінгвістики, теорії інформації єдині в тлумаченні їх формальної семантичної і функціональної специфіки, проте пояснення цьому, які «вираховуються» з аргументно-предикатної структури, лише породжують нові проблеми лінгвістичної інтерпретації. Альтернативною має стати аналіз вокатива в межах вокативно-предикатного інтерфейсу. Це, у свою чергу, потребує визнання двоосновності мовного філогенезу, відсутності єдиної моделі власної назви (у тому числі на рівні гіпокористик і так званих повних форм імені), наявності двох типів концептуалізації (когнітивних програм для власних та загальних назв), категоризації та унікалізації як двох дискурсивних стратегій. Такий підхід дозволяє пояснити немаркований характер таких характеристик онімів, як визначеність, одиничність, невираховуваність, конкретність.

Ключові слова: пропріальність, вокативність, предикатно-аргументна структура, онім.

Аннотация

Белицкая Е.Н. Проприальность как рефлекс вокативности.

Онимогенез, рассматриваемый в этой работе через призму вокативности, традиционно рассматривают в пределах предикатно-аргументной структуры высказывания. Это связано с неопределенностью статуса вокативности в языке. Существующие интерпретации вокативов в пределах так называемой традиционной

лінгвістики, формальної семантики, трансформаційної, генеративної і даже когнітивної лінгвістики, теорії інформації єдиної в трактуванні їх формальної семантичної і функціональної специфіки, однак пояснення цьому, «исчисляемые» з аргументно-предикатної структури, тільки породжують нові проблеми лінгвістичної інтерпретації. Альтернативою може стати аналіз вокатива в межах вокативно-предикатного інтерфейсу. Це, в свою чергу, вимагає визнання двоосновності мовного філогенезу, відсутності єдиної моделі власного імені (в тому числі на рівні гіпокористик і так званих повних форм імен), наявності двох типів концептуалізації (когнітивних програм для імен власних і нарицательних), категоризації і унікалізації як двох дискурсивних стратегій. Такий підхід дозволяє пояснити немаркований характер таких характеристик онімів, як визначеність, єдиничність, нечисельність, конкретність.

Ключевые слова: пропріальність, вокативність, предикатно-аргументна структура, онім.

Summary

Bielitska Y.M. Properhood as the reflex of vocativeness.

Onymogenesis, which is treated in this work through vocativeness, is traditionally considered within the predicate-argument structure of the expression. This is due to the uncertainty in the status of vocatives in language. Existing analysis of vocatives in the so-called traditional linguistics, formal semantics, transformation, generative, and even cognitive linguistics, information theory are united in the interpretation of the formal semantic and functional specificity of vocatives, however, an explanation for this, which is computed from the argument-predicate structure, only give rise to other problems in their linguistic interpretation. The alternative to this may be the analysis of vocativeness within vocative-predicate interface. This, in turn, requires the recognition of two-way language phylogeny, the lack of a single model of proper names (including the level of hypocoristics and the so-called full forms of names), two types of noun conceptualization (cognitive programs for proper and common nouns), categorization and unicalization as two discursive strategies. This approach helps explain the nature of such unmarked characteristics of onyms as definiteness, uniqueness, uncountability, concreteness.

Key words: properhood, vocativeness, predicate-argument structure, onym.

УДК 801.81 + 811.161.2: 38

Тетяна Петрівна Беценко,

доктор філол. наук, професор

Сумський державний педагогічний університет

м. Суми. Україна.

E-mail: becenko@rambler.ru

ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ, НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Слов'янське мовознавство сьогодні перебуває на стадії поглибленого оновлення, чому підтвердження -

прагнення до виділення в самостійний напрям лінгвістичного аспекту дослідження фольклорних текстів, що зумовлено активною науково-пошуковою діяльністю вчених і значними здобутками у цій галузі. У свою чергу виникає потреба сформулювати засадничі положення означеного напрямку лінгвістичних студій. Це дасть змогу чітко визначити парадигму лінгвофольклористики як науки, окреслити пріоритетні аспекти наукових пошуків, максимально вичерпно вказати на шляхи науково-дослідних розвідок, засвідчить можливі міждисциплінарні зв'язки з іншими філологічними та гуманітарними галузями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мові усної народної творчості в україністиці присвячені праці О. Потебні, П. Житецького, І. Огієнка, Л. Булаховського, В. Ващенко, А. Коваль, С. Єрмоленко, К.Шульжука, А.Поповського, В.Чабаненка, В.Жайворонка, Л.Мацько, І. Матвіяса, А. Мойсієнка, Н. Данилюк, О. Сімович, Н. Журавльової, Т. Беценко, Н. Колесник та ін. Останніми дослідженнями із лінгвофольклористики стали докторські дисертації Н. Данилюк (монографія " Поетичне слово в українській народній пісні" (2010)) та Т.Беценко (монографія "Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції" (2008)). Лінгвофольклористичні студії розширюються та поглиблюються в аспекті вивчення мовнообразної організації різних жанрів усної народної творчості.

Вважаємо, сьогодні необхідно конкретизовано сформулювати специфіку науки про мову народної творчості , представити основні положення та вказати на ключові напрями досліджень, що поки що не було запропоновано. Відтак маємо на меті створити підґрунтя для подальших розвідок у цьому наапрямку.

Мета нашого дослідження - визначити і схарактеризувати поняттєве коло, основну проблематику та завдання лінгвофольклористики як самостійного напрямку сучасної науки.

Актуальність дослідження вбачаємо у необхідності систематизації матеріалу з означеної галузі, у докладному описі різнорівневих засобів текстової організації фольклорних творів, у встановленні глибинного взаємозв'язку мови народної творчості (у жанрових варіантах) з сучасною літературною мовою.

Виклад основного матеріалу. Термін фольклор (з англ. - народне знання, народна мудрість) (синоніми: народна словесність, усна народна словесність, народна уснословесність) сьогодні вживають як назву "неписаної народної літератури, мистецтва народного слова, сукупності різних видів і жанрів народної творчості: пісень казок, легенд, переказів, приказок, загадок, прислів'їв, анекдотів, замовлянь, театральних сценок тощо" [20, с. 396]. Справедливо і точно треба також розуміти фольклор " не тільки як усне словесне мистецтво народу", а й

як "духовну творчість у поєднанні з матеріальною, з урахуванням елементів побуту, знарядь праці, особливостей побудови житла тощо [14, с.17], як словесно-музично-хореографічні форми колективної народної творчості, ще конкретніше - як творчу діяльність народу взагалі, що охоплює поезію, музику, театр, танець, архітектуру, художнє і декоративно-прикладне мистецтво, народні промисли, народний побут (медицину, харчування та ін.), тому, очевидно, й існують терміни фольклор словесний, фольклор музичний, фольклор обрядовий, фольклор ігровий, фольклор танцювальний, фольклор драматичний. Мова при цьому виступає засобом позначення і передачі усіх найрізноманітніших фактів народної дійсності. Тому виникає потреба виокремлення лінгвофольклористики - спеціального напрямку мовознавчих студій, пов'язаних з народною (етнічною) дійсністю, що засвідчена у різних формах. Відповідно мова фольклору, мова народної творчості - доволі складні і неоднозначні поняття (наприклад, мова народної пісні і мова народної весільної обрядовості постають різними фактами національної дійсності, через те потребують різних підходів у дослідженні).

Аналіз фольклористичних і лінгвістичних праць, присвячених мові народної творчості, привів до висновків про неефективність використання як суто фольклористичного, так і суто лінгвістичного підходу до опису фактів мови народної творчості. Поступово ставало зрозумілим, що вивчення мови фольклору повинно стати предметом спеціальної філологічної дисципліни, яка і була названа лінгвофольклористикою. Термін лінгвофольклористика запропонував у 1974 році О. Хроленко. Цей термін позначав суть підходу до вивчення мови усної народної творчості: 1) виявлення місця і функції мовної структури в організації фольклорного твору, 2) інтегрованого використання лінгвістичних і фольклористичних методів дослідження.

Отже, лінгвофольклористика - міждисциплінарна галузь гуманітарної (філологічної) науки, що вивчає різноманітні особливості мовноструктурної, мовностилістичної, художньо-образної організації текстів усної народної творчості; закономірності фольклорного стилетворення; мовностильову структуру фольклорного різновиду художньої творчості як колективної естетичної інтелектуальної діяльності етномовців.

Лінгвофольклористику, вважаємо, не треба розглядати вузько: тільки як мову фольклорних текстів. Навпаки, на наш погляд, лінгвофольклористичні студії повинні охоплювати весь арсенал мовних одиниць, використовуваних для називання реалій народного побуту, народних звичаїв, обрядів, повір'їв тощо. Тут очевидно незаперечними постають тісні зв'язки лінгвофольклористики з діалектологією, лексикологією, етнолінгвістикою, лінгвокультурологією,

лінгвокраїнознавством, етнографією та ін. Окремими напрямками можуть бути фольклорна ономастика (фольклорна топоніміка, фольклорна антропоніміка), фольклорна лінгвосеміотика, фольклорна семасіологія, фольклорна фразеологія, фольклорна лексикографія, фольклорна текстологія та ін. Сьогодні вже виокремлена фольклорна комунікація. Так само може бути виділена фольклорна ономасіологія, фольклорна лінгвокогнітологія, фольклорна лінгвогендерологія. Отже, лінгвофольклористика покликана об'єднати усі мовознавчі науки, так чи інакше пов'язані з дослідженням фактів народної (етнічної, національної) моводійності (національно-мовної картини світу), ментальної мовотворчості. Адже не можна заперечити, що зразками народної мовотворчості є і загадки, і замовляння, і лічилки, і чукикалки, і апокрифи, і пісні, і фразеологізми (справедливо, що автори посібника М. Лановик та З. Лановик " Усна народна творчість"(К., 2006) подають розділ " Пареміографія"), і народні найменування рослин. (Сама собою виникає проблема мовотворення народних найменуваннях рослин, що не була предметом спеціальних наукових розвідок, зокрема ономасіологічних тощо (напр., цікаво. чому *дивина* - також *коров"як*, *медвежаче вухо*, *царська свічка*, *акулинка*, *гадинник*, *дрябчак*, *кадило*, *котячий хвіст*, *лучинник*, *свічі* [18, с.374], а *очиток* - *жива вода*, *заяча капуста* [18, 58], *чебрець* - *Богородицька трава*, *богородичний чепчик* [18, с.17], *звіробій* - *Божя Трійця*, *Божя травка*, *бождеревок та ін.* [18, с.18]).

У сучасних лексикографічних джерелах термін лінгвофольклористика поки що відсутній. Замість нього вжито терміни *мова фольклору*, *мова жанрів народнопоетичної творчості* (і то не для позначення нової галузі науки). Пор.: мова фольклору - "мова усної народної творчості (пісень, казок, легенд, приказок і прислів"ів, замовлянь, заклинань та ін.), що своєю лексикою, фразеологією, граматиною, фонетикою засвідчує існування глибинного коріння національної мови" [10, с.153], "мова жанрів народнопоетичної творчості, в якій відображений досвід колективної творчості певного етносу чи нації, втілений у морально-естетичних моделях, художніх традиційних формулах (типові зачини та кінцівки народних казок чи дум, постійні епітети, тавтологічні звороти тощо)" [12, с. 60]. Хоча, однак, вважають, що «мову фольклору вивчають лінгвофольклористика, історія поезики, семіотика письменства, літературознавство" [15, с.60]. У цьому ж джерелі далі відзначено, що предметом їх вивчення є національно-мовна картина світу, представлена, зокрема, в синонімічних рядах, антонімічних парах, різноманітності виражальних засобів, народнопоетичній фразеології, народній символіці та ін. (Там само).

Об'єктом лінгвофольклористики є мовноструктурна, художньо-образна організація фольклорного тексту, його стильовий та

стилістичний аспекти, специфіка мовотворення фольклорного стилю, **предметом** - різнорівневі мовні засоби (фонетичні, словотвірні, лексичні, граматичні), мовнообразні одиниці, що формують текстовий континуум творів народної словесності, лінгвосеміотичні знаки фольклорної стилесистеми, різножанрові та різнорівневі етномовні одиниці як засоби фольклорної комунікації.

Основними завданнями лінгвофольклористики вважаємо:

- обґрунтування положення про системний характер мови фольклорних пам'яток : встановлення фактів системності, спостереження за способами реалізації системності, дослідження механізмів дії системності у мові фольклору;

- з'ясування специфіки використання, реалізації, функціонування мови як організму (як системи систем, як універсальної системи передачі інформації) в аспекті різнорівневого структуротворення фольклорних зразків ;

- розгляд мови фольклорних пам'яток (взагалі - фактів мови фольклорної дійсності) як специфічного семіотичного континууму;

- обґрунтування факту динаміки мови фольклору, що виступає закономірним чинником її життєіснування, суспільного вжитку, ґрунтом та засобу для реалізації творчого потенціалу етномовоносців ;

- різноаспектний опис фольклорної семантики, фольклорного словотвору та фольклорної граматики уснословесних пам'яток народної творчості;

- інтерпретований мовностильовий та мовностилістичний аналіз фольклорних текстів як національно-естетичних зразків колективного генія - народу;

- визначення статусу фольклорного стильового різновиду мови в системі її стилів.

Отже, лінгвофольклористика як галузь наукових знань покликана вивчати різнорівневі мовні особливості побудови текстів народної творчості, їх архітектоніку, специфіку художньо-образної організації.

Як окрема галузь лінгвофольклористика послуговується низкою термінів, що ще раз підтверджує її незалежний і самобутній статус з-поміж інших наукових напрямів. Основним (стрижневим) вважаємо поняття *фольклоризм*. До фольклоризмів зараховують "народнопоетичні символи, слова-номінації народних обрядів, етнографізми, топоніми, історизми, які виконують вторинну функцію у мові художньої літератури" [10, с.180] . З літературознавчого погляду фольклоризм кваліфікують як "зацікавлення письменників усною народною творчістю, застосування її у літературному творі на різних функціональних рівнях: через запозичення, стилізацію, наслідування, переспів, цитування, центон, символічне переосмислення міфілогемних реліктів [15, с.539]. Термін фольклоризм увів у науковий обіг

французький фольклорист П. Себійо (XIX ст.).

Потреба у лінгвофольклористиці як окремій галузі наукової творчості зумовлена власне її об'єктом та предметом дослідження і полягає в необхідності пізнання глибинної специфіки мови народної словесності, що відкриває можливості для осмислення природи фольклорного слова як закономірної реалії етнобуття - духовного і матеріального, слугуватиме джерельною базою для розбудови, розвитку творчої думки, творчої уяви. Пізнання світу взагалі неможливе без пізнання мовної і водночас фольклорної картини світу. Отже, лінгвофольклористика - когнітивна за своєю сутністю.

Фольклорні тексти спричиняють виникнення великої кількості питань проблемного характеру, кожне з яких може стати окремим напрямом наукового пошуку. Це, зокрема, семантика фольклорного слова-образу, морфеміка фольклорного слова, фольклорна лексикографія, фольклорна діалектологія, фольклорна граматики, фольклоризми у ідіолекті митця, кроскультурна лінгвофольклористика та ін.

В вітчизняному мовознавстві дослідження мови фольклору, лінгвообразної царини уснопоетичних текстів серйозно і глибоко здійснили О. Потебня, М. Сумцов, М.Костомаров, І. Франко, Ф. Колесса, О. Дей, Г. Нудьга, С. Я. Єрмоленко, С. Грица та ін.

С.Я.Єрмоленко належить першість у порушенні проблеми співвідношення мови народної творчості та української літературної мови. Дослідниця показала вплив усної народної словесності на становлення нормативної бази літературної мови ("Фольклор і літературна мова" (1987)). С. Я. Єрмоленко аргументувала виокремлення фольклорного стилю в стильовій системі української мови.

Серйозно розпочато в українській лінгвофольклористиці дослідження фольклорної ономастики. Є суттєві результати в розвитку галузі фольклорної, зокрема народнопісенної, антропоніміки (праці Н. Колесник). Подано спробу описати антропонімікон та топонімікон дум (Т. Беценко) .

Перспективним вбачають напрям фольклорної діалектології. Суттєвими у цьому плані є праці А. Поповського "Мова фольклору та художньої літератури Південної України XIX - початку XX ст." (1988) та "Нормативні тенденції в мові фольклору Південної України XIX - поч. XX ст."(1988). Дискусійним є питання про зв'язок фольклору з діалектним континуумом. Одні учені наголошують про відносно наддіалектний характер мови фольклору (див. Єрмоленко 1987, Данилюк 2010 та ін.), інші - протилежної думки (О. Богословська та ін.). Вважаємо, що це питання ще потребує докладних студій. Діалектні вкраплення спостережені у мові народної творчості, на що вказують і С.

Єрмоленко, і Н. Данилюк та ін. Однак важливо докінечно з"ясувати статус діалектизмів у різножанрових фольклорних текстах. Адже діалектний компонент почасти засавідчений у фольклорних текстах, наприклад: *Мала баба одну дочку, / Катеринов звала* [17, с. 279], *Не їдну дівчину да гей, з ума зводить* (17, с. 279), *Позволь, позволь дівку Явдошку /Хоч на їден рік* [17, с.315].

Мова народної творчості, без сумніву, слугуватиме невичерпним і цінним джерелом для з"ясування специфіки та особливостей вияву різнорівневих історичних змін (фонетичних, лексичних, морфологічних та ін.), матеріалом для спостереження за формуванням сучасних літературних норм, взаємозв"язку фольклорних текстів з діалектним середовищем, зрештою - підґрунтям для встановлення ролі мовної особистості (національно-мовної особистості) у фольклорному мовотворенні та текстотворенні.

Вимагає осмислення проблема мови фольклору як засобу комунікації, з"ясування специфіки фольклорного спілкування. У зв"язку з цим виник напрям фольклорної комунікації. Проблему фольклорної комунікації у Росії розробляє Марина Венгранович. Фольклорна комунікація - природний, контактний тип комунікації, що "здійснюється при допомозі природних засобів (каналів інформації) - усного слова, міміки, жести та ін.в умовах живого (безпосереднього) контакту виконавця і слухача" (6, 606).

Як відомо, фольклорна комунікація здійснюється шляхом використання певного коду, зокрема, - мови. Тут доволі суттєвим може видатися різнорівнева та різноаспектна характеристика коду - вербальних засобів комунікації та ін. Виникає потреба у проведенні експериментів (наприклад, сприйняття колядок, щедрівок чи інших пісень етнічними українцями за кордоном, з"ясування ролі мовного коду у цьому сприйнятті та ін.).

Мовна організація народної творчості слугує постійним глибинним джерелом наукових студій тому, що виступає свідченням зміни, руху, розвитку нашої мови як системи в цілому.

Невичерпні можливості мови народної творчості у плані трансформації фольклорного слова в ідіостилі письменника. Власне, народнопоетичний стиль виступає джерелом, первинним і базовим матеріалом для подальших переосмислень, виникнення авторських мовотворів, відтак - ґрунтом для безкінечної, не обмеженої в часі розбудови художньої мови. Проблемі індивідуально-авторської трансформації фольклорного слова присвячені розвідки С. Я. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Л. Козловської, Н. Данилюк, С. Бирик, Т.Беценко та ін. Однак ще не вивчені, не описані повною мірою шляхи і способи модифікації, варіювання, творчого використання фольклорних одиниць різних рівнів у конкретній авторській інтерпретації та обробці (

таких досліджень в україністиці обмаль).

Не дослідженою є проблема аперцепції народного слова у художньому тексті. У такому аспекті розглядає потенціал фольклорно-пісенного слова А. Мойсієнко на прикладі мовотворчості Т. Шевченка. Аперцепція мислиться як досвід. Пізнавально-аперцепційний механізм знаходить свій вияв через текст на власне сприйняттевому рівні. Декодування художнього тексту здійснюється з урахуванням різноманітного досвіду реципієнта. Фольклорний код міститься у генетичній пам"яті мовців і витлумачується автоматично (пор., напр, сприйняття поезії І. Драча "Лист до калини"). З"ясування природи цього коду, специфіки збереження/ існування в словесно-знаковій одиниці та в пам"яті мовоносців і можливостей (шляхів, способів) декодування, вважаємо, може бути перспективним напрямом філологічних досліджень, виконаних на базі лінгвофольклористики.

Варте уваги явище оказіоналізації у народнопоетичному континуумі, що засвідчує рухливість, багатогранність, гнучкість фольклорного - народнопісенного словотворення. Пор., наприклад: Да звів мене з *розумочку* та ще й чорноброву [17, с.279] або Дай же, Боже, в полі урожай, / В полі урожай - а в гумно *звозжай*, / А в гумні *хлібно*, в оборі *вбійно*, / В домі *весільно*, на славу втішно [19 , с.30] . Лексеми *розумочок*, *звозжай*, *хлібно*, *весільно*, *вбійно* відсутні у тлумачному 11-томному СУМ. Взагалі фольклорний словотвір - специфічна галузь мовотворчості , стилістичної дериватології. В україністиці фольклорний словотвір представлений у розвідках О.Потебні, Н. Журавльової, С.Я. Єрмоленко, Г. Сагач, Н. Данилюк, Т. Беценко, Л. Михно та ін. Проте поки що бракує цілісних досліджень, присвячених означеній проблемі.

Окремим напрямом лінгвофольклористичних студій можна вважати фольклорну лінгвосеміотику. Проблему знаковості фольклорного слова порушили ще О. Потебня, М. Костомаров. На сучасному етапі знаки-символи фольклорного континууму розглянули З. Василько, С. Я. Єрмоленко, Н. Данилюк, Л. Дяченко, В. Жайворонко, В. Кононенко. Крім аспекту символічності, виділено ще естетичний та культурний компоненти фольклорно-пісенних знаків. Наприклад, фольклоризми С. Я. Єрмоленко кваліфікує як мовно-естетичні знаки національної культури. Наприклад: *щастя-доля, срібло-золото, щука-риба, калина, явір, тополя, роса, криниця, дівчинонька, козаченько, іти по воду, жито жати, поле орати, зійшов місяць, ворон криче, сонце сходить , мед-вино пити, вітер віє-повіває* та ін. Різнобічно глибокий матеріал містить словник-довідник В. Жайворонка "Знаки української етнокультури" (2006). На думку автора, "етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів - етнокультурних концептів, або знаків етнокультури..." [11,

с.3]. Учений зібрав, систематизував і описав етномовні одиниці - суто українські (по-іншому - народні) назви різних реалій національного буття: наприклад: *каблучка* [11, с.265], *Йордань* [11, с.264], *окіян* [11, с.191], *Дніпро* [11, с.190], *дідух* [11, с.188], *заручини* [11, с.237], *щедрий вечір* [11, с.654], *щедрик-ведрик* [11, с.655] *щедрівка* [11, с.655], *щедрування* [11, с.655], *черінь* [11, с.639], *характерник* [11, с.615], *тополя* [11, 599], *сіножать* [11, с.543], *сірко* [11, с.543], *серпанок* [11, с. 535] та ін. Як правило, це - самотні найменування понять і предметів власне української дійсності. Їх опис становить неабиякий інтерес для пізнання специфіки, глибинних основ духовної та матеріальної культури народу.

Фольклорне текстотворення (фольклорна текстологія) - абсолютно не розвинена галузь українських наукових студій. Відомі дослідження О. Дея (розгляд композиції українських народних пісень), С. Я. Єрмоленко (характеристика різнорівневих мовних особливостей українських народних пісень), Н. Грицак (традиційні структури в казковому тексті), О. Бондар (мовні засоби вираження часу в українських народних казках), Т. Беценко (архітектоніка дум) та ін.

Новітнім підходом до з'ясування специфіки мовнообразної організації фольклорних текстів вважаємо встановлення різнорівневих закономірностей мовноструктурної, мовнообразної організації творів усної народної словесності, що знайшло втілення у вченні про **текстово-образні універсалії** як структурні, текстотвірні, мовностильові і жанрово закріплені одиниці фольклорних творів (див.: 3). На прикладі аналізу мови дум показано принцип дії /використання в усному фольклорному імпровізованому епічному текстотворенні готових, клішованих, традиційно повторюваних різнорівневих мовних структур, що слугували для запам'ятовування, ідентифікації, багаторазового відтворення текстів дум, забезпечували максимальне збереження змісту повідомлюваного, форми вираження думки і водночас сприяли дотриманню характерної епічної тональності фольклорного висловлення. Однією з характерних ознак текстово-образних універсалій визначено їхнє ієрархічне підпорядкування та синкретизм, що важливо для осмислення природи імпровізованого фольклорно-епічного мовотекстотворення. Показово, що використання текстово-образних універсалій для конструювання фольклорних текстів - явище закономірне і мотивоване практичними потребами. Дослідження принципів дії цих закономірностей у процесі творення різних жанрів усної словесності може бути невід'ємним складником наукових пошуків, окремим напрямом лінгвофольклористичних досліджень . Адже, скажімо, народні прикмети, загадки, забавлянки та ін. будуються за своєрідними, специфічними схемами, моделями тощо. Ці моделі є почасти універсальними. Суттєвим видається здійснення порівняльних

та зіставних студій, які були б спрямовані на те, щоб виявити національне й універсальне у структурній та семантичній організації подібних конструкцій.

Означено синергетичний напрям лінгвофольклористичних досліджень (див.: 2). Аналіз словника мови дум засвідчив, що в текстах наявні одиниці, які з сучасного погляду можна кваліфікувати як суржик, ненормативні явища української мови (*споминати, одежа, надівати, город* та ін.). Проте матеріали 11-томного СУМ, Словника за ред. Б. Грінченка переконують, що це - споконвічні українські слова народного вжитку, витіснені практикою мовносіїв з різних причин. Тому спостереження за особливостями видозміни/варіювання одиниць мовних рівнів у їх співвіднесенні з сучасними нормами дасть змогу виявити та проаналізувати специфіку руху, зміни мовної системи, встановити природу динаміки мовних процесів, засвідчити закономірності мовних змін тощо. Все це слугуватиме доказом самобутнього розвитку національної мови, фактом її самозбагачення, самозбереження, відновлення, отже, самодієвості.

Висновки. Підставою для того, щоб вважати мову народної творчості самостійним відгалудженням наукових студій, є чітке бачення її об'єкта і предмета дослідження, завдань, проблем і напрямів. Терміноапарат лінгвофольклористики в основному сформований на базі досліджень народнопоетичної творчості - найбільш вивченого її різновиду.

Перспективи подальших розвідок. Наукові пошуки у означеному напрямку слугуватимуть комплексній розбудові національно-мовних наукових студій.

Література

1. Беценко Т.П. Мова думового епосу/ Тетяна Беценко. - Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. . Макаренка, 2008 - 108 с.
2. Беценко Т. Мова українських народних дум у часовому вимірі / Тетяна Беценко // Рідний край . - 2012. - №2. - С.83-86.
3. БеценкоТ. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції/ Тетяна Беценко. - Суми: Вид-во СумДПУ ім. а. С. Макаренка, 2008. - 400 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. - Київ; Ірпінь: Перун , 2001. - 1440 с. (ВТССУМ)
5. Венгранович М. Фольклорный текст в аспекте специфики фольклорной коммуникации/ М. Венгранович // Стереотипность и творчество в тексте. - Пермь, 2003. - Вып.4. - С. 80-90.
6. Венгранович М. Функциально-стилевая специфика фольклорного текста в аспекте экстралингвистической обусловленности/ Марина Венгранович // Stylistyka. - 2005. – XIV/ - С. 601-614

7. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. - Київ: Либідь, 2002. - 664с.
8. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія/ Ніна Данилюк. - Луцьк: Волин націон.університет ім. Лесі Українки, 2010. - 512 с.
9. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури/ С. Я. Єрмоленко. - Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. - 352 с.
10. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова /С. Я.Єрмоленко. - Київ: Наукова думка, 1987. - 242 с.
11. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник/ Віталій Кононенко. - К.: Довіра, 2006. - 703 с.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови, / А. П. Коваль. - Київ: Вища школа, 1978. - 378 с.
13. Колесник Н. Особові імена в українських народних обрядових піснях/ Н. Колесник // Автореферат ... канд. філол. наук. - Тернопіль, 1998. - 20 с.
14. Лановик М.. Українська усна народна творчість/ М. Лановик, З. Лановик. - Київ : Знання-прес, 2006. - 591 с.
15. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. - К. : Академія, 2007. - 624с.
16. Мойсієнко А. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша/ А. К. Мойсієнко. - Київ: Правда Ярославичів, 2006. - 200с.
17. Пісні кохання. - Київ: Дніпро, 1986. - 367 с.
18. Смик Г. К. (1992). Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв/ Г. К. Смик. - Київ: Українська радянська енцикл. ім. М.Бажана, 1992. - 416 с.
19. Таємна сила слова (Заговори, заклинання, замовляння). - Дніпро, 1992. - 120 с.
20. Українська фольклористика Словник-довідник / Укл. і заг. ред. м. Чорнопиского. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. - 448 с.
21. Хроленко А. Т. Введение в лингвофольклористику. - М.: Наука - Флинта, 2010

Анотація

Беценко Т. П. Лінгвофольклористика в системі сучасної філологічної науки: основні поняття, завдання, напрями дослідження

У статті подана спроба з'ясування поняття *лінгвофольклористика*, визначення мети, завдань, об'єкта дослідження означеної галузі науки. Описано термінологічний апарат науки про мову фольклору. Розглянуто проблематику, окреслено основні напрями дослідження. Обґрунтовано доцільність виокремлення лінгвофольклористики в окремий напрям наукових пошуків.

Ключові слова: лінгвофольклористика, мова фольклору, мова усної народної

творчості, мова жанрів фольклору, народнопісенна мова, фольклорно-пісенні засоби (тропи, формули, конструкції, елементи, структури, символи).

Аннотация

Беценко Т. П. Лингвофольклористика в системе современной филологической науки: основные понятия, задания, направления исследований

В статье представлена попытка определить понятие *лингвофольклористика*, а также цель, задачи, объект исследования этого направления науки. Описан терминологический аппарат науки о языке фольклора. Проанализировано достижения отечественной лингвофольклористики. Рассмотрено проблематику, пути развития и расширения указанной области научных исследований. Обусловлено целесообразность и необходимость выделения лингвофольклористики в самостоятельную сферу научных филологических поисков.

Ключевые слова: лингвофольклористика, язык фольклора, язык устного народного творчества, язык жанров фольклора, народнопесенный язык, фольклорно-песенные средства (тропы, формулы, конструкции, элементы, структуры, символы).

Summary

Tatiana Betsenko. Lingua folklore study in the system of modern philology: basic concepts, tasks, areas of research

The article presents an attempt to “clarify” the concept of lingua folklore study, define the goals, objectives and research facility. Lingua folklore study investigates different levels of linguo-stylistic, artistic and imaginative features of oral traditions. The object of lingua folklore study can be defined as artistic-figurative organization of the folk text, its style and stylistic aspects, specifics of the speech production via folk style. Its subject - different levels of language means (phonetic, word building, lexical, grammatical) that help form the text of folk literature. Scientific research in the defined area will serve the overall development of the national language.

Key words: lingua folklore study, the language of folklore, oral traditions, speech genres of folklore, folk-song language, folklore and song agents (tracks, formulas, designs, elements, structures, symbols).

УДК 81: 39

Марина Владимировна Пименова,
доктор филологических наук, профессор
Военная академия МТО им. А.В. Хрулева
г. Санкт-Петербург. Россия.
E-mail: MVPimenova@yandex.ru

СЛОВАРЬ ОБРАЗОВ: МЕНТАЛЬНОСТЬ НАРОДА В ПЕРВООБРАЗАХ СЛОВ

Многие слова, которыми мы пользуемся повседневно, показывают удивительное «лицо», когда мы начинаем раскрывать внутреннюю его суть, когда мы, отыскивая корень и первопризнак, положенный в основу именованного, видим совершенно неожиданный путь его развития в истории языка.

В русском языке давно замечена основная его черта – образность. Образы – это картины, скрытые в словах. А ментальность – это и есть совокупность всех образов, которые скрываются в категориях и формах родного языка.

Наслаивание на корень аффиксов приводит к отступлению в тень первичных смыслов. И когда, разбирая слово, отшелушиваем с него приставки и суффиксы, как лук, мы вдруг лицезреем древние образы, связанные с исконной картиной мира русского народа.

Независимость: долгая дорога в дюнах.

Слово *независимость* чрезвычайно актуально в политических текстах современных СМИ. Независимость (independence) – это свобода. А *свобода* – ключевой концепт современной демократии.

Приставка *не-* указывает на отрицание базового смысла – *зависимость* «несвобода». Как понимается несвобода (т.е. зависимость, несамостоятельность) в русской ментальности сквозь призму забытого смысла, скрываемого в слове? Попытаемся открыть образ, заложенный в этом слове. Почему несвобода ассоциировалась с зависшим состоянием?

Появление слова *зависимость* относят к XVIII веку, ранее этого времени оно не отмечено в памятниках, дошедших до нас. Зависимость означает 'состояние зависящего, нахождение под чьей-либо властью, в чьей-нибудь воле'.

Одно из объяснений происхождения этого слова – калька из немецкого или французского языков: «Слово *зависеть* по своему морфологическому строю и по своим значениям представляется соотносительным с нем. *abhängen* и франц. *dépendre*. В глаголе *abhängen*, наряду с прямым конкретным значением 'свисать, висеть в некотором расстоянии от чего-нибудь', также с XVIII в. развилось переносное отвлеченное 'быть подчиненным чьей-нибудь воле, находиться в чьей-нибудь воле, власти, зависеть'. На почве этого переносного значения в немецком языке выросла цепь производных слов: *abhängig* 'зависящий, зависимый, подвластный', *unabhängig* 'независимый', *die Abhängigkeit* 'зависимость', *Unabhängigkeit* 'независимость' (см. Аделунг, Полн. лекс., ч. 1, с. 13; ч. 2, с. 722-723). Все эти слова находят себе соответствие в русских словах *зависимый, зависимость, независимый, независимость*» (Виноградов: интернет-ресурс).

Нахождение в чьей-то зависимости, подвластность в русском языковом сознании виделась как нахождение позади кого-то (слово *зависимость* включает приставку *за-*) и состояние подвешенности (оставшаяся часть слова без приставки – *висимость*); ср. немецкое слово *die Abhängigkeit* 'зависимость' (оно переводилось в русско-немецких словарях XVIII в. 'зависительность'). Примечательно, что в «Немецко-латинском и русском лексиконе» 1731 г. слово *зависеть* используется в переводе примера на употребление глагола *stehen*: «es steht ihm das

Leben, Haab und Gut darauf, agitur de ejus capite, salute, fortunis omnibus, в том живот и имение его зависит, чрез то может живота и имения своего лишен быть» (с. 602).

Зависимость – буквально «висеть за (кем-либо)», т.е. зависимость – это несвобода в своих передвижениях, своих действиях, неспособность идти своим путем – это образ ребенка, висящего за спиной у матери. Для женщин это удобный способ передвижения с ребёнком за спиной, когда свободны руки и ребёнок всегда рядом с матерью. Ментальность прочитывается в категориях языка. Первичный глагол *зависать* указывает на состояние подвешенности.

Позже он трансформировался в образ ребенка, несомого своими родителями на плечах. На плечах ребёнка носит обычно отец.

От глагола *зависать* произошел глагол *зависеть*, который имеет управление: *зависеть от*. Категория управления так же указывает на несамостоятельность.

Другими слова, зависимость – это несамостоятельность, неспособность двигаться самому, подвешенность за спиной идущего. Вот такой образ в языке рисует ментальный образ слова *зависимость*.

Самостоятельность: когда мы можем управлять своей жизнью?

Второе слово, которое мы возьмём для анализа – *самостоятельность*, к нему мы пришли через анализ существительного *независимость*. *Самостоятельность* и *независимость* – это синонимы.

Самостоятельность – это способность к независимым действиям, суждениям, обладание инициативой, решительность, а также независимость, свобода от внешних влияний, принуждений, от посторонней поддержки, помощи. Самостоятельных человек в посторонней помощи не нуждается.

С анализом этого слова справится любой учащийся средней школы. Слово включает в себя 2 корня: *сам* и *стоит*. Когда человек начинает стоять сам на своих ногах? К одному году. Вот именно тогда

он и приобретает способность двигаться туда, куда ему хочется, идти без посторонней поддержки.

Образ слова самостоятельность – ребенок, вставший сам на свои ноги, делающий первые шаги в своей жизни.

Поддержка: опора, помощь и содействие.

Слово *поддержка* произошло от глагола *поддержать*, имеющего много значений: 1) а) Придерживать, не давая упасть. б) Служить чему-л. опорой, удерживать что-л. на весу. 2) а) Оказывать помощь, содействие в чем-л. б) Оказывать моральную поддержку, вселять уверенность, ободрять. 3) Выразить одобрение кому-л., чему-л., согласие с кем-л., чем-л., присоединиться к кому-л., чему-л. 4) а) Не давать прекратиться, нарушиться чему-л. б) Сохранять чью-л. жизнеспособность; подкреплять, усиливать. в) Содержать, сохранять в надлежащем виде, состоянии.

Поддержка: *держать* + приставка *под*. Вот образ, скрытый в слове *поддержка*:

Поддержка – это когда маленького ребёнка держат подмышки, чтобы он мог вставать на ножки. При этом ребёнок обычно еще сам не ходит.

Опора: опирание на упор.

Слово довольно древнее. Наблюдается многовариантное чередование корня: *-пор-, переть, пру*.

Сейчас это слово имеет много значений:

- I. 1. Место, на которое можно встать, твердо опереться.
2. То, что поддерживает или удерживает что-л. в постоянном положении, на что опирается кто-л. или что-л.
- II. 1. Часть сооружения, несущая на себе тяжесть других частей и служащая основанием для них.
2. перен. Сила, на которую можно положиться.
3. Тот, кто оказывает поддержку или помощь (Толковый словарь Ефремовой: интернет-ресурс).

Помощь: поддержка и опора.

Помощь образована приставочным способом от слова *мочь* (во многих диалектах это так и произносят – *помочь*). *Мочь* – это объединение силы и действия (*мочь* «сила» + *мочь* «возможность делать, умение»). *Помощь* – это содействие, вкладывание своих сил в действие другого.

Содействие: объединенные усилия.

Содействие = приставка *со-*, имеющая значение объединения (совместности) + *действие*. Та же помощь или общие усилия.

Воспитание: основы народной педагогики.

Воспитание – это набор методов воздействия на подрастающую личность с целью выработки у нее системы убеждений и шкалы ценностей. Это традиционное убеждение. А вот слово показывает иной образ.

Вос – приставка, указывающая на движение вверх = рост. *Питание* – кормление. Воспитание – это вскармливание ребенка. А знания он впитывает с молоком матери. А ребёнок, которого кормят, чтобы он рос – *воспитанник*.

Воспитывать буквально понимается кормить и взращивать.

Пестовать = воспитывать: кулинарные метафоры.

Среди известных народных терминов воспитания есть один, над которым не принято задумываться. Он выражается стёртой метафорой, поэтому внутренняя форма слова нам не заметна – *пестовать*.

Глагол *пестовать* имеет два значения: 1. То же, что нянчить *устар.* 2. Заботливо, любовно выращивать, воспитывать *высок.* Это современный русский язык. А корень слова даёт неожиданную отсылку к кулинарии: *пестовать* образовано от слова *пест* «Короткий тяжёлый стержень с округлым концом для толчения чего-н. в ступе». Пест использовали для толчения зерна с целью отделить шелуху от семени. Т.е. пестовать – очищать зерно от шелухи, отделять плевела от зёрен.

"Очищение зерна в ступе" Воронежская губ., Задонский у. 1908 г. из книги "Русская изба".

Тот, кто занимался очищением ребёнка, т.е. его воспитанием, возвращением, назывался *пестун*.

Продолжает этот ряд слов существительное *бестолочь* «глупый, неспособный к обучению», т.е. тот, кого невозможно научить. Пестовать, т.е. толочь в ступе, можно, когда у зёрен есть плевела, а если шелуху от семени отделить нельзя, то и пользы нет. Бестолочь – тот, кто ассоциируется не с зёрнами, а с бесполезными плевелами.

Кулинарный код лингвокультуры восходит к вегетативному коду, оба они очень обширны. Рассмотрим примеры метафор вегетативного

кода: *плод* «нерожденный ребёнок», *генеалогическое древо*, *пустить корни* «начать жить в какой-то местности» и др.

Хлеб: всему голова – да не такая.

Еда – еще одна область малоисследованная. Именно в силу своей традиционности, еда представляет собой часть нашей культуры, образы которой вообще незаметны. Хлеб у русских делается из зерна: ржи, пшеницы. Его выпекают в печи, для этого существуют хлебные лопаты.

Хлеб: 1. Продукт, выпекаемый из муки. 2. Изделие из муки определенной формы (буханка, батон, каравай и т.п.). 3. Зерно, которое перемалывается в муку для выпечки таких изделий. 4. Растения на корню, из зерен которых изготавливаются мука и крупы; злаки. 5) Пропитание, пища (<http://www.efremova.info/word/xleb.html#.VwvRScZf0cA>).

Само слово *хлеб* прячет образ не твёрдой пищи, а жидкой: *хлебать* – пить похлёбку. Хлебали кисель, щи и иную жидкую пищу. Видимо, было блюдо, которое делали из разведённой горячей водой муки. И такое блюдо было похлёбкой.

Большое количество устойчивых выражений с этим глаголом: *Идти семь вёрст киселя хлебать. Это тебе не щи лаптем хлебать. Хлебнуть горя* и т.д.

Тюря: хлеб в воде или молоке.

Развитие идеи национальной кухни приводит нас еще к одному блюду, считающемуся традиционным для русской кухни: тюря. Тюря – это «похлебка на воде с крошеным черным хлебом и солью, часто на квасе с луком», казанск., нижегор. (Даль). Первоначально тюря – это «хлеб с водой», что восходит, видимо, к муке с водой, о чём говорилось выше. Связано со значением «тереть». Вполне может быть родственно греч. τῆρός м. «сыр», др.-инд. tīras, авест. tīri- ср. р. «створожившееся молоко».

Врасплох, всполошить: эффект внезапности.

Наречие *врасплох* означает «неожиданно, внезапно», обычно связывается с действием, чтобы напугать (ср. фразеологизм *застать врасплох*) со значением «всполошить»). Слова *всполошиться, сполохнутый* (разг.), *переполох* относятся к этому же образу.

М. Фасмер рассматривает слово *полох*. Ближайшая этимология: род.п. –полоха, полошить, переполох, укр. *полох* "страх", *полох* "ужас", блр. *полох* "испуг", др.-русск. *полошити* "пугать", русск.-цслав. *плахъ* "страх". Кроме того, во многих славянских языках есть родственные слова с похожей семантикой. Праславянское соответствие *roľxъ*; вероятно, родственно греч. *pallo* "возбуждаю, потрясаю", родственное слову *полемика* от греч. *polemos* 'война'. В комментарии О.Н. Трубачева приводится версия, согласно которой слав. *roľxъ* происходит от и.-е. *rel-/rol-* "двигаться" при семантическом развитии "бегство" > "страх".

Врасплох – обездвигить, действуя внезапно; *всполошить* – заставить суетиться под воздействием страха.

Возможна связь со словами *полахать* «гореть» и *всполохи* «яркие зарницы на небе» и «полярное сияние».

Слово *плохой* в ближайшей этимологии: плох, плоха, плохо, укр. плохий "смирный, тихий, кроткий", блр. плохі "болезненный, плохой", др.-русск. плохъ "плохой", чеш. plochu "плоский", но польск. płochny "пугливый; ветренный; суетный". Скорее связано с *полох*. Сюда же, с др. ступенью вокализма, *плаха*.

Пряжа и кудель: неожиданные находки.

Пряжа – это «нити, полученные прядением». Корень –пря- (см. *прясть, пряжа, прядение*). Глагол *прясть* общеслав., имеющее соответствия в балт. и герм. яз. Соврем. *прясть* из *prędti в результате изменения dt > tt > ст, перехода ę в 'а и отпадения (уже в историческую эпоху развития русского языка) конечного безударного и.

Слово *пряжа* восходит к кулинарному коду. Вспомним сказку про колобка: он *на масле пражён, на сметане мешон*. В переводе на современный русский язык тесто для колобка замешивали на сметане, а потом обжаривали на масле или, точнее, варили в масле.

Пряжу, после того, как нить прядли и скручивали, мыли в чанах, кипятя на огне. Другими словами, ее варили. Поэтому пряжа – это буквально варёные нитки.

Зачем её варили? Чтобы очистить ее перед вязанием. Руно с остриженной овцы было грязным. Шерсть очищали от мусора, затем прядли в тонкую нить, а потом две нити скручивали – так дольше носилось изделие из пряжи.

Кудель на первый взгляд тоже пряжа. Кудель – это пряжа, которая вьётся.

У В.И. Даля это слово определяется следующим образом: «КУДЕ́ЛЬ, куде́ля ж. куде́лька, куде́лица, куде́люшка умалит. ласкат. кужель, пск. куде́лина, твер. кужень, куженька, талька, мочка, кукишка, кухотка, вычесанный и перевязанный пучок льну, пеньки, изготовленный для пряжи. || У шерстобитов и валяльщиков, кудель называется свиток, сверток избитой шерсти (куженька, см. также на своем месте). || Арх. куде́ля м. мотишка, гуляка, пьянчуга. || Кудель, барашки, растен. *Primula veris*, баранчики. Зажигать куделю, род гадания. Лежи, моя куделя, хоть целую неделю! Кудельный, к кудели относящ. Куделева́тый, куделистый, кудельчатый, мохнатый, мохровый, мелковолокну́стый, растрепанный. Бык железный, хвост кудельный? игла и нитка. Кудельник, мочечник, кузовок для хранения кудели. || Шесток, втыкаемый в донце, с привязанною к нему куделью. || перм. искажен. скудельник, обмывающий покойников. Кудельница пряля, пряха, прилежная работница. || То же что кудельник, во всех знач. Куделить что, теребить или трепать, дергать, мохрить; - кого, драть за волосы. || Кутить, гулять, пьянствовать арх. || безличн. стоять вьюге, метели, орл. куделиться, куделить, мести, вьюжить, метелить, буранить» (<http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-14117.htm>).

У М. Фасмера находим: «куде́ль ж. «лен, приготовленный к пряже», куде́ля — то же, кудельник «прялка», укр. куде́ля, цслав. кждѣль, болг. кдѣля «пучок льна для прядения», сербохорв. куде́ля «кудель, конопля, лен, прялка», словен. *kodelja* «пучок (конопли, льна, наматываемый на прялку)», чеш. *koudel* ж. «кудель; пакля», словц. *kúdel'*, польск. *kaźciel* ж., «кудель, прялка, веретено», в.-луж. *kudźél* ж., н.-луж. *kužel'* «прялка», полаб. *kođel'a*. Вероятно, родственно куде́рь. Из др.-русск. *кждѣль происходит фин. *kuontalo*, вод. *kõntala*, эст. *koonal* «прялка»; из формы куде́ль заимств. лит. *kuodėlis* «пучок льна», лтш. *kuodelš*; см. Миккола, *Verühr.* 130; *AV* 28 и сл.; М.–Э. 2, 341, менее убедительно см. Сетэлэ, *JSFOu* 43, 36 и сл. Сюда же кудло «клок, свалявшийся пучок волос, шерсти» (Бихан, *JRSpr.* 5, 315). Далее

сравнивают с лит. *kedėnù, kedėnti* «щипать, чесать шерсть»; см. Бернекер 1, 598; М.–Э. 2, 359. [Слав. *kođělъ, kođel’а*, как и *kođrъ*, русск. *кúдри* является сложением с приставкой *ko-*; корень тот же, что и в русск. *дель* «толстая пеньковая нитка для неводов»; см. Трубачев, Сб. в помет на Романски, София, 1960, стр. 140–141. Против сближения с лит. *kedėnti* см. еще Френкель, *LWb.*, 233. — Т.]» (<http://vasmer.info>).

Кудель и кудри – это то, что мохнатое, пушистое. Образ уже забытый.

Сердце: народная анатомия. *Середина* и *сердце* – однокоренные слова. Новое слово появляется в языке на основе признака, уже зафиксированного в ранее существовавшем слове – концептуме (в терминологии В. В. Колесова). Мотивирующие признаки не исчезают, они функционируют в виде стертых метафор, переходя иногда в понятийные когнитивные признаки (т. е. сохраняют прежнюю актуальность), их влияние заметно в развитии многих признаков, входящих в разные группы структуры концепта.

Внутренняя форма слова *сердце* связана с признаком того, что находится внутри тела, в самой его сердцевине. Этимология слова *сердце* связывается с понятием середины, сердцевины, глубины (ср.: *сердцевина дерева; жить в самом сердце города; находиться в самом сердце страны; Картечь хватила в самую средину толпы.* Пушкин.

Капитанская дочка). Мотивирующий признак развился до символического. Глубина – символ тайного, нераскрытого, непознанного, не проявленного. Иное название глубины – бездна, символика которой дополняется значениями, развивающими символику Великой Богини-

матери: любовью, жизнью, творением-рождением. Великую тайну составляют душа и сердце человека – та тайна, постижение которой составляет подлинный смысл жизни.

В глубине человеческой природы сокрыт «потаянный сердца человек». Глубина есть цель устремлений познания мира. Сакральное значение глубины – центр, сосредоточение всех истин, абсолютная ценность, подлинная красота, высочайшая степень проявления скрытых качеств и возможностей.

Перспективой дальнейшего исследования может быть создание словаря образов русского (и не только) языка. Этимологические исследования показывают внутреннюю форму слова. Однако словаря, в

котором визуализируются образы всего слова, пока еще нет. В этом и состоит новизна данной работы.

Удивительное свойство русского языка – хранить первообразы слов. Они прочитываются даже без особых сложностей. Это свойство сохранили не все языки мира. В этом и состоит уникальность русской ментальности – внятность форм и категорий родного языка.

Литература

1. Виноградов В.В. История слов. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://wordhist.narod.ru/zaviset.html>
2. Даль В.И. Словарь живого великорусского языка. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-14117.htm>
3. Пименова М.В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ: монография / М. В. Пименова. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с. – (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 9).
4. Толковый словарь Ефремовой. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.efremova.info/word/opora.html#.VwjCS8Zf0cA>
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://vasmer.info>

Аннотация

Пименова М.В. Словарь образов: ментальность народа в первообразах слов

Предлагается новый взгляд на методику исследования культурных значений и смыслов в словах русского языка. Алгоритм пошагового анализа продемонстрирован на разборе нескольких слов и учитывает следующие факторы: 1) формирование «микросмыслов» в частях слова; 2) визуализацию образа, заложенного в части слова на основе культурно-специфических значений; 3) логику смыслообразования и стереотипизации образов, содержащих сложные культурные смыслы.

Ключевые слова: культурные значения и смыслы; ментальность; образ, интерпретация; логика смыслообразования

Анотація

Піменова М.В.. Словник образів: ментальність народу в прототипах слів

Пропонується новий погляд на методику дослідження культурних значень і смислів в словах російської мови. Алгоритм покрокового аналізу продемонстрований на аналізі декількох слів і враховує такі чинники: 1) формування «мікросмислов» в частинах слова; 2) візуалізацію образу, закладеного в частині слова на основі культурно-специфічних значень; 3) логіку смислотворення і стереотипізації образів, що містять складні культурні смисли.

Ключові слова: культурні значення та смисли, ментальність, образ, інтерпретація, логіка смислотворення.

Summary

Pimenova M.V. Dictionary of images: the people mentality in the words prototype

The article introduces a new methodology of analysis of culturally specific meanings in different words of the Russian language. The algorithm of analysis is demonstrated on the example of some words and is based on the following dimensions: 1) the formation of “micromeanings” in the parts of word; 2) image visualization, embedded in the parts of the words on the culturally specific meaning basis; 3) their combination into complex meanings; 4) logic of meaning formation and stereotyping of images containing complex cultural meanings.

Key words: culturally specific meanings; mentality; image; interpretation; logic of meaning formation

УДК 811.161.2

Андрей Александрович Скоплев,

ст. преподаватель кафедры языкознания и русского языка

Горловского института иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»;

г. Бахмут. Украина.

E-mail: andskoplev@mail.ru

К ПРОБЛЕМЕ ВИДА УКРАИНСКИХ СУБСТАНТИВОВ НА - ННЯ/ТТЯ

Постановка проблемы. Отглагольные существительные на *-ня/ття* (далее ОС) представляют собой особый словообразовательный тип украинских *nomina actionis*, обнаруживающий в отличие от синонимичных формаций типа *поворот, викрутка, ізоляція* более тесную связь с глаголом. Во-первых, ОС образуются от цельной глагольной основы, обозначая, тем самым, более «динамичное» действие, ср *повертання, викручування*. Во-вторых, относительно высокая регулярность словопроизводства от глаголов обоих видов позволяет им передавать видовое противопоставление, ср. *повертання - повернення, викручування - викручення, ізолювання - заізолювання*. Образование их, впрочем, не так свободно, как, например, родственных западнославянских форм, причисляемых обычно к парадигме глагола и могущих, к тому же, сохранять возвратный компонент (чешск. *návracení se - navrácení se* «возвращение», словацк. *vykrúcanie - vykrútenie* «выкручивание», польск. *izolowanie - zaizolowanie* «изоляция») [20; 24; 25]. Инертны в этом плане приставочные глаголы совершенного вида с суфф. *-а-, -ну-* (*стукнути, вкопати*), несов. вида на *-и-* (*переводити, переходити*), глаголы непродуктивных структурных типов (*почати, сніти*) [12, с. 9-15].

Анализ последних исследований и публикаций. Сохранение отглагольными существительными на *-ня/ття* категории вида – один

из наиболее дискутируемых вопросов в украинистике. Положительно его решают О. Синявский, Н. Ф. Наконечный, И. Р. Выхованец, М. Гинзбург, В. Моргунюк, Л. А. Булаховский, допускающий наряду с Й. Марваном даже отнесение ОС к парадигме глагола [14, с. 76; 11; 2, с. 178; 3, с. 35; 10; 7, с. 319; 9]. Такие исследователи, как Г. Н. Ткаченко (Ращинская), А. В. Лагутина, Л. А. Роднина говорят о «нечёткости» видовой дифференциации приведенных субстантивных пар, более последовательном проявлении в них «оттенков» именно несов. вида [16, с. 62; 12, с. 18; 8, с. 220-221; 15, с. 69]. Л. А. Юрчук и С. М. Дики, наконец, настаивают на нейтральности ОС по отношению к виду [17; 19, с. 31-32].

Детальный разбор авторских концепций показал, что разногласия обусловлены не столько объективными причинами, сколько неупорядоченностью принципов анализа этой неприсущей для существительного категории. Мы поставили перед собой цель исправить ситуацию и, учитывая опыт исследователей западнославянских ОС, обосновать единую гибкую методику анализа видовой семантики у субстантивов на *-ння/ття*. Предлагаемая статья затрагивает, таким образом, теоретико-методологический аспект проблемы.

Изложение основного материала. Постановка вопроса о видовой соотносительности славянских отглагольных существительных основывается на следующих условиях: 1) регулярность словопроизводства от глаголов обоих видов; 2) сохранение основы производящего как носителя видового значения; 3) лексический параллелизм девербативов, мотивированных разными членами глагольной видовой пары [13, с. 14]. Украинские образцы, согласно сказанному выше, удовлетворяют так или иначе первым двум условиям, соблюдение же третьего подтверждают Г. Н. Ткаченко и М. Гинзбург, констатирующие семантический параллелизм между членами пар *підписування (протоколу) - підписання (протоколу), труїння - отруєння* и т. д. [12, с. 17; 3, с. 35]. Не стоит здесь брать во внимание вторичные предметные значения ОС, типа *оголошення «письменное извещение», озброєння «оружие», вишивання «вышитый предмет»*.

Комплекс рассмотренных структурно-семантических черт интерпретируется в русле изучаемой проблематики по-разному, в связи с чем можно выделить два **подхода** к анализу вида ОС.

Для большей части украинских лингвистов сам факт воссоздания отмеченной выше парности является неоспоримым доказательством наличия вида у имён, что подкрепляется обычно сравнением с русскими эквивалентами, не образующими, как правило, подобных корреляций: *змінювання - змінення, виправдування - виправдання, доповнювання - доповнення*, но *изменение, оправдание, дополнение* [3; 16, с. 62; 11, с. 58; 10; 4; 7, с. 319; 2, с. 178]. И. Р. Выхованец в этой связи называет вид

категорией «абсолютной транспозиционной природы», которая «транспонируется <...> на все производные (отглагольные) части речи...» [2, с. 178]. Такой однобокий подход, учитывающий исключительно формальные признаки исследуемого, мы не разделяем. Поскольку речь идёт о грамматической категории – сущности, как известно, двуплановой [5, с. 32-33], то непременно должна исследоваться и содержательная её составляющая, а именно последовательность выражения в контексте парами *змінювання - змінення, виправдування - виправдання* понятий совершенности - несовершенности действия.

Более корректным, на наш взгляд, подходом, учитывающим двуплановую сущность категорий грамматики, руководствуются Л. А. Юрчук и С. М. Дики. Занимаются они, в частности, выяснением того, насколько регулярно у ОС совпадает потенциальное видовое значение, унаследованное при деривации вместе с глагольной основой, с контекстуальным, выражаемым им в конкретном синтаксическом окружении [17; 19, с. 31-32]. Конкретные примеры употребления ОС в предложениях приводит также Н. Ф. Наконечный [11, с. 59-62]. Предложенный метод выявления видовой соотносительности, в целом, логичен и не вызывает возражений, хотя его использование, заметим, сопряжено с некоторыми сложностями.

Далеко не всякая конструкция / позиция, в которой употребляется девербатив, может служить чётким индикатором видового значения, поэтому учёные прибегают к специальному **приёму**, проводя исследование на базе «чувствительных» к виду контекстов, т. е. конструкций / позиций, актуализирующих, соответственно, какое-либо одно видовое значение [17; 19; 11].

контексты, актуал. знач. несов. вида	контексты, актуал. знач. сов. вида
• <i>ПРИ визначанні твердості...</i>	• <i>ПІСЛЯ закриття його крамниці...</i>
• <i>Виконання ТРИВАЛО, ЙШЛО...</i>	• <i>Змалювання життя ... – одна із ЗАДАЧ.</i>
• <i>ПОСТУПОВЕ, ПОВСЯКЧАСНЕ залучання до роботи...</i>	• <i>ШВИДКЕ виконання наказів...</i>
• <i>ПРОЦЕС, ПЕРІОД творення матеріальних цінностей...</i>	• <i>НА виведення споруд ЙДЕ менше часу...</i>

Впрочем, и их нельзя считать универсальными ввиду допущения двойкой видовой спецификации: *швидке / поступове виконання*

інтерпретируется не только как *швидко / поступово виконати*, но и *швидко / поступово виконувати*; аналогічно задача **змалювання / малювання** и т. д. Не нужно забывать, кроме того, о противоречивости выводов учёных. Л. А. Юрчук и С. М. Дики вопреки Н. Ф. Наконечному отрицают способность ОС к передаче видовых значений, ссылаясь на следующие факты употребления единиц, мотивированных глаголами сов. вида: *Світоглядна позиція художника складається в процесі набуття* (вместо ожидаемого *набування*) *ним життєвого досвіду*; *О. Турянський <...> бере безпосередню участь у налагодженні* (*налагоджуванні*) *роботи літературної періодики* [17, с. 16-17; 19, с. 32].

Неупорядоченность круга конструкций как средства видовой идентификации составляет, таким образом, существенный недочёт этой методологии, сторонники которой не учитывают многоаспектности разбираемой проблемы. Как убедительно доказывают М. Сотак, К. Бузашиова, Я. Пузынина на примере словацких и польских ОС, не всякому девербативу с акциональной семантикой можно безоговорочно приписать видовое значение. Напр.: словацк. *pozitívne vnímanie₁ hotela verejnosťou* «*позитивное восприятие отеля общественностью*» – *zmyslové vnímanie₂* «*чувственное восприятие*», польск. *Wykopaliśmy „znalezisko” podczas kopania₁ ziemniaków* «*Мы выкопали находку во время копания картофеля*» – *Ktoś namalował kopanie₂ ziemniaków* «*Кто-то нарисовал копание картофеля*» [29, с. 22-23; 28, с. 91-93, 176]. Действия, обозначаемые субстантивами с индексом 2, весьма сложно охарактеризовать с точки зрения совершенности / несовершенности. Первое представляет собой термин – идентификатор некоего научного понятия, не соотносимого с конкретным лицом, а также модально-временным планом действительности [18, с. 31]; второе истолковывается как событие / ситуация / мероприятие, подразумевающее помимо самого *копания* весь комплекс сопровождающих его деталей: участников, фон, обстановку [28, с. 175-176]. Такие «псевдопроцессуальные» ОС, по мнению обоих исследователей, неспособны чётко выражать грамматическую видовую семантику [28, с. 91; 29, с. 71]. В приводимом М. Гинзбургом предложении **Розірвання договору включає певні стадії** [4] тоже, по-видимому, не стоит искать видового параллелизма отглагольного имени контексту, т. к. перед нами терминологизированное устойчивое сочетание (русск. *расторжение договора*). Вполне справедливо в этой связи И. М. Кочан подчёркивает нецелесообразность наличия в терминологии «видовых дублетов» типа *заземлення - заземлювання, закріплення - закріплювання, перетворення - перетворювання*, «адже <...> тут найважливіше інше – процес (стан) як постійна властивість

зазначеного об'єкта дослідження, а не його відношення до певної межі» [6, с. 32]. Ср. другие примеры:

ОС «типа 1»	ОС «типа 2»
<ul style="list-style-type: none"> • Для дихання під водою у вухах і носі бобрів є спеціальні клапани, які закриваються, коли вони знаходяться під водою (= Для того, щоб дихати ...) 	<ul style="list-style-type: none"> • У деяких випадках потрібно зупинитися і зробити паузу, щоб привести дихання в норму (действие-свойство чел. организма) [www.mova.info].
<ul style="list-style-type: none"> • Тому не здивувався б, якби президент після вручення зірки героя Юрію Мельнику власноруч начепив найвищу нагороду і собі на лацкан (= після того, як вручив зірку героя Мельнику...) [www.mova.info]. 	<ul style="list-style-type: none"> • Завжди був присутній на врученні цієї премії дипломатичний корпус... (событие, мероприятие) [www.mova.info].
<ul style="list-style-type: none"> • Крім того, підготовка поверхні сприяє адгезії додаткових шарів покриття завдяки огрубінню поверхні підкладки (= завдяки тому, що поверхня підкладки огрубіла) 	<ul style="list-style-type: none"> • Тривале огрубіння може навіть спровокувати появу тріщин на п'ятах (состояние как следствие завершення действия) [http://stopbolezni.net].

Вполне очевидно, на наш взгляд, что класс украинских ОС качественно неоднороден. Наряду с типичными акциональными субстантивами (тип 1) он включает разновидности, которые преподносят действия в ином, нежели глаголы, ракурсе – вне противопоставлений по виду – или вовсе обозначают другие реалии действительности, так или иначе сопряжённые с действиями (тип 2).

Для размежевания двух типов словацких ОС М. Сотак и К. Бузашиова используют критерий синтаксической трансформации. Данная лингвистическая операция, впервые обоснованная Н. Хомским в 60-е гг. XX в. как одно из ключевых понятий его теории порождающих грамматик [21], описывается применительно к зап.-слав. отглагольным существительным в рамках генеративистских концепций П. Карлика, Я. Паневовай, Л. Веселовской [23; 26; 31]. Факты синонимичности определённых номинальных конструкций с глагольными, систематичность их взаимозамены подвигли учёных к истолкованию ОС как продукта **трансформации** базовых глагольных структур, детерминированной правилами грамматики, напр. чешск. *Náraz způsobil rozsypání nákladu* ← ... *způsobil*

to, že se náklad rozsypal «Столкновение привело к тому, что груз рассыпался». Отношения трансформации между глаголом и девербативом постулируются не только в русле генеративизма, но и в рамках теории синтаксической конденсации / номинализации, где фразам с ОС присваивается статус полупредикативных оборотов, служащих в зависимости от коммуникативно-стилистических задач средством компрессии текста [22; 27; 30].

Подобная перестройка предложения, как предполагают Я. Паневова, К. Бузашиова, М. Папиеж, не затрагивает его содержательной стороны, поэтому трансформы не отличаются друг от друга составом лексем (знаменательных слов), актантной структурой, набором граммем и т. д. В качестве исключения допускается закономерное изменение синтаксической связи между отдельными элементами высказывания, облигаторная замена поясняющего ОС прилагательного на наречие, ср. словацк. *rýchle vybavenie* «быстрое снабжение» - *rýchlo vybaviť* [18, с. 26-29; 26, с. 127-128]. Невозможность применения трансформации к отглагольному существительному учёные объясняют обособлением от производящего глагольного слова, сдвигом семантики в сторону большей предметности, что, в свою очередь, затушёвывает видовое значение: словацк. *Venovanie pozornosti* (← *Venovať pozornosť* ...) *technickému rozvoju tvárnenia* (← ?) *je o to dôležitejšie, že je rozpracovaný dnes už celý rad takých technických metód...* «Уделять внимание техническому развитию (литьевого) формования особенно важно потому, что сегодня разработан уже целый ряд таких технических методов» [29, с. 23]. Ср. примеры украинских формаций:

ОС «типа 1»	ОС «типа 2»
<ul style="list-style-type: none"> Серед негативів експерт називає не просто великі зовнішні запозичення, а те, що значна частка їх ітиме на покриття попередніх боргів ← ... на те, щоб покрити попередні борги [www.mova.info]. 	<ul style="list-style-type: none"> Дивідендне покриття привілейованих акцій визначається допомогою наступного коефіцієнта... (термин: 'наявність коштів для виплати дивідендів акціонерним товариствам' [1]) ← Те, як покрити акції...? / Те, що акції покриті дивідендами...? [http://ukrbukva.net].
<ul style="list-style-type: none"> Перед висадженням розсади капусти в ґрунт необхідно видалити уражені і пошкоджені рослини... ← Перед тим, як висадити розсаду капусти в ґрунт... [http://karantin.gov.ua]. 	<ul style="list-style-type: none"> Одночасно з проведенням в столиці весняних толок <...> в Солом'янському районі відбулося урочисте висадження «зеленої оази»... (событие, мероприятие) ← ...

	відбулося те, що висаджували...? [http://kreschatic.kiev.ua].
<ul style="list-style-type: none"> У суспільстві спостерігається неоднозначне ставлення до її ув'язнення ← ... ставлення до того, що її ув'язнили / ... що вона була ув'язнена [www.mova.info]. 	<ul style="list-style-type: none"> Терорист Андерс Брейвік готується звернутися в Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), щоб покласти край своєму одиночному ув'язненню (состояние) ← ... покласти край тому, що він (один?) ув'язнений? [http://ua.korrespondent.net].

Тем самым, изложенные идеи, всецело нами поддерживаемые, но требующие дополнительного изучения, побуждают к пересмотру критериев отбора языковых конструкций для видовой идентификации отглагольного существительного. Они, полагаем, должны удовлетворять двум критериям:

– **беспрепятственные и однозначные отношения трансформации с фразой на базе родственной (не)личной глагольной формы;**

– **однозначность видовой спецификации, т. е. возможность употребления глагола одного и только одного (!) вида.**

Анализ употребления ОС в украинском языке показал, что число конструкций, которые бы одновременно удовлетворяли двум выдвинутым критериям, ничтожно мало. Приведём в качестве примера некоторые из них:

1. почати, починати {виконування чого / виконувати що};
2. під час виконування чого / Коли (хтось) виконує, -вав що / Коли щось виконується;
3. заборона, заборонити {виконування чого / виконувати що};
4. Хтось заробляє, -яв (на життя) {виконуванням чого / тим, що виконує, -вав що};
5. повсякчасне, постійне виконування чого / повсякчасно, постійно виконувати що.

В конструкциях отглагольное существительное конкурирует с глаголом исключительно несом. вида и логика их применения в рамках рассматриваемой методологии проста. Если ОС на *-ння/ття* присуща категория вида, то в настоящем синтаксическом окружении употребление имён, мотивированных глаголами сов. вида, будет невозможным.

Выводы. Таким образом, выявление способности украинских субстантивов на *-ння/ття* к передаче вида обязательно, в нашем понимании, должно базироваться на следующих теоретических

положениях. Во-первых, если предметом проверки выступает грамматическая категория, то ограничиваться учётом лишь формальной её стороны в ущерб понятийному наполнению – по меньшей мере заблуждение. Здесь необходимо сконцентрироваться на том, насколько последовательно «видовые» пары типа *доповнювання - доповнення* различают грамматическую семантику совершенности - несовершенности. Во-вторых, истолкование ОС в качестве трансформанта глагольных конструкций обеспечивает, мы убеждены, более конструктивные шаги в обосновании методологического аспекта взятой нами проблемы. Как следствие, в русле данных идей:

- точнее устанавливается круг контекстов / конструкций для однозначной оценки видовой отнесённости ОС;
- оказывается возможным сравнение дистрибуции «видовых» форм субстантивов с эталонными в этом плане единицами в идентичном синтаксическом окружении;
- исключены прецеденты ошибочного отождествления чисто видовой семантики с лексическими противопоставлениями по способу действия.

Перспективы дальнейших исследований. Впрочем, об исчерпывающем описании проблематики говорить пока рано. Нуждается в уточнении концепция трансформации глагольных синтаксических структур в именные, её конкретные правила применительно к ОС, а также интерпретация / семантическая классификация нетрансформируемых единиц. Только комплексное решение всех задач поможет пролить свет на этот яркий феномен грамматики украинского языка.

Литература

1. Большой толковый словарь современного украинского языка / сост. и глав. ред. В. Т. Бусел. – Киев – Ирпень: Перун, 2005. – 1728 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Гінзбург М. Видове протиставлення віддієслівних іменників на позначення предметних процесів у слов'янських мовах / М. Гінзбург // Українська мова. – 2011. – № 2. – С. 30-43.
4. Гінзбург М. Дієслівна категорія виду: практичні висновки для термінознавства з положень теоретичної морфології / М. Гінзбург // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 559: Проблеми української термінології. – С. 7-13.
5. Головин Б. Н. Заметки о грамматическом значении / Б. Н. Головин // Вопросы языкознания. – 1962. – № 2. – С. 29-37.
6. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32-34.

7. Курс сучасної української літературної мови: вступ, лексика, фонетика, морфологія, наголос / Под. ред. Л. А. Булаховського: В 2 т. – К.: Радянська школа, 1951. – Т. 1. – 518 с.

8. Лагутіна А. В. Віддієслівні абстрактні іменники на *-ння* в історії української літературної мови / А. В. Лагутіна // Дослідження з української та російської мов. – К.: Наукова думка, 1954. – С. 212-230.

9. Марван І. Статус українських дієслівних субстантивів і дієприкметників / І. Марван // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 3-7.

10. Моргунок В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю / В. Моргунок // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2004. – № 503. – С. 75-81.

11. Наконечний М. Ф. Розмаїтість форм – багатство мови (Про видові форми віддієслівних іменників в українській мові) / М. Ф. Наконечний // Мовознавство. – 1967. – № 2. – С. 57-65.

12. Рацинская Г. Н. Отглагольные имена существительные на *-ння, -ення (-іння), -ття* в современном украинском языке: автореф. дисс. ... к. филол. наук: спец. 661 «языки народов СССР (украинский язык)» / Г. Н. Рацинская. – Львов, 1968. – 20 с.

13. Свердлов Л. Г. Отглагольные имена существительные на *-ние (-ение), -тие* в русском литературном языке XVIII в.: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. Г. Свердлов. – М., 1961. – 20 с.

14. Синявський О. Порадник української мови / О. Синявський. – Харків – Берлін – Нью-Йорк: Космос, 1922. – 150 с.

15. Словотвір сучасної української літературної мови / відвов. ред. М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1979. – 405 с.

16. Ткаченко Г. М. Питання семантичної структури віддієслівних іменників на *-ння, -ття* в сучасній українській літературній мові / Г. М. Ткаченко // Львівський орден Леніна Державний університет ім. І. Франка. Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів. – Львів: Видавництво Львівського унів-ту, 1963. – С. 55-67.

17. Юрчук Л. А. Про лексикографічне відображення віддієслівних іменників на *-ння, -ття* / Л. А. Юрчук // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 12-20.

18. Buzássyová K. Názvy deja a názvy vlastnosti v transpozičnej a nominačnej funkcii / K. Buzássyová // Jazykovedný časopis. – 1982. – roč. 33, č. 1. – S. 21-35.

19. Dickey S. M. Aspect and verbal noun in Slavic / S. M. Dickey // Зборник матице српске за филологију и лингвистику. – 1995. – књ. 38, св. 2. – С. 19-41.

20. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Cz. II Morfologia / pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – 559 s.

21. Chomsky N. Syntactic Structures / N. Chomsky. – The Hague-Paris: Mouton Publishers, 1957. – 117 s.
22. Jelínek M. Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích / M. Jelínek // Otázky slovanské syntaxe: Sborník symposia «Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj», 20-22.X.1966, Brno. Č. II / Hl. red. J. Bauer. – Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968. – S. 389-395. – (Spisy filosofické fakulty; č. 133).
23. Karlík P. Poznámky k nominalizaci v češtině / P. Karlík, N. Nübler // Slovo a slovesnost. – 1998. – roč. 59, č. 2. – S. 105-111.
24. Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví / M. Komárek, J. Kořenský, J. Petr (vedoucí), J. Veselková a kol. – 1 vyd. – Praha: Academia, 1986 – 536, [3] s.
25. Morfológia slovenského jazyka / L. Dvonč, G. Horák, F. Miko, J. Mistrik, J. Oravec, J. Ružička, M. Urbančok. – 1 vyd. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. – 896 s.
26. Panevová J. Formy a funkce ve stavbě české věty / J. Panevová. – Praha: Academia, 1980. – 222 s. – (Studie a práce lingvistické / Československá akademie věd; sv. 13).
27. Papierz M. Nominalizacje we współczesnym języku słowackim / M. Papierz. – Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1982. – 66, [2] s. – (Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego; 590. Prace językoznawcze; zesz. 72).
28. Puzynina J. Nazwy czynności we współczesnym języku polskim: słowotwórstwo, semantyka, składnia / J. Puzynina. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1969. – 205 s.
29. Soták M. Dejové substantíva v slovenčine a v ruštine / M. Soták. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. – 196 s.
30. Topolińska Z. Mechanizmy nominalizacji w języku polskim / Z. Topolińska // Studia gramatyczne I / Red. Z. Topolińska. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. – S. 175-212. – (Prace Instytutu języka polskiego; №25).
31. Veselovská L. K analýze českých deverbálních substantiv / L. Veselovská // Čeština – univerzália a specifika 3: Sborník konference v Brně 22.-24.11.2000 / Eds. Z. Hladká, P. Karlík. – Brno: Masarykova univerzita, 2001. – S. 11-27.

Анотація

Скоплєв А. О. До проблеми виду українських субстантивів на -ння/ття.

У статті обґрунтовуються принципи аналізу дієслівного виду в українських субстантивів на -ння/ття. Зазначається, що подібна розвідка повинна базуватися на двох теоретичних настановах. Перша відсилає до класичного визначення граматичної категорії як двопланової сутності; друга переводить дослідження на якісно нове теоретичне підґрунтя, на якому дані девербативи розглядаються як продукт трансформації дієслівних синтаксичних структур.

Ключові слова: віддієслівний іменник, категорія виду, номіналізація, синтаксична трансформація.

Аннотація

Скоплев А. А. К проблеме вида украинских субстантивов на-ння/ття

В статье обосновываются принципы анализа глагольного вида у украинских субстантивов на *-ння/ття*. Отмечается, что разыскание подобного рода должно базироваться на двух теоретических положениях. Первое отсылает к классическому определению грамматической категории как двухплановой языковой сущности; второе переводит исследование на качественно новую теоретическую платформу, на которой настоящие девербативы рассматриваются как продукт трансформации глагольных синтаксических структур.

Ключевые слова: отглагольное существительное, категория вида, номинализация, синтаксическая трансформация.

Summary

Skoplev A. A. The problem of verb aspect correlation of Ukrainian *-ння/ття* nominals

The paper addresses principles of the analysis of a verbal aspect in Ukrainian *-ння/ття* nominals. It is noted that research of this sort has to be based on two key presets. The first refers to classical definition of grammatical category as two-sided language essence. The analysis of a verb aspect correlation of the members of nominal pairs of *доповнювання - доповнення* type cannot be reduced only to assertion of formal similarity to verbal aspect pairs. Consequently, it is necessary to reveal how consistently *-ння/ття* nominals differentiate the grammatical semantics of perfective - imperfective action in real language context. The second preset transfers research to qualitatively new theoretical platform on which *-ння/ття* nominals are considered as transforms of verbal syntactic structures. It allows to more accurately distinguish the sphere of syntactic constructions for checking aspectual identity of *-ння/ття* nominals, to compare their distribution with standard in terms of aspect verbs, to eliminate the precedents of improper identity of verb aspect semantics with lexical opposition according to the manner of action.

Key words: verbal noun, verbal aspect, nominalization, syntactic transformation.

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВ

УДК 81'373.611:811.161.1

Наталья Васильевна Дьячок,
доктор филологических наук, доцент
ГВУЗ «Национальный горный университет»
Днепропетровск (Украина)
E-mail: dyachoknatalya@mail.ru

Людмила Станиславовна Сухобрус,
ассистент кафедры общенаучной подготовки.
Красноармейский индустриальный институт
ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет»,
Красноармейск (Украина).

ОБ УНИВЕРБАЛЬНОМ ПОТЕНЦИАЛЕ ТАК НАЗЫВАЕМЫХ ЮКСТАПОЗИТОВ

Целью статьи является определение статуса так называемых юкстапозитов, а также их реляционного потенциала: способности продуцировать универбы.

Постановка проблемы. Довольно часто говорится о том, что «при рассмотрении аппозитивных словосочетаний возникает проблема отличия словосочетания от сложного слова» [5, с. 36]. В данной статье мы попытаемся определить статус и словообразовательно-номинативный потенциал образований типа *бал-маскарад*, *жар-птица*, *Москва-река*, *альфа-лучи*.

Анализ последних исследований и публикаций. Термин *юкстапозит* для обозначения таких единиц как *девица-краса*, *художник-дизайнер*, *диван-кровать*, *радуга-дуга* и т.п. в научный обиход ввели А. А. Билецкий, Н. Ф. Клименко. Он обозначает сложное слово с несколькими основами, образованное посредством сложения слов или словоформ.

Поскольку лингвисты высказывали достаточно спорные мысли относительно дериватов, образованных путем словосложения, они использовали, соответственно, разные термины для их обозначения. Например, *сложные слова* или *сложные существительные* (Л. А. Булаховский, Б. Б. Фридрак, А. А. Шеляховская, И. В. Агаронян), *сложные существительные на основе соединительной связи* (Л. А. Леон), *составные слова* (Л. Н. Засорина, В. В. Акуленко-Тисенко, И. Г. Галенко), *составные слова* и *словосложение* (В. А. Горпыныч),

сложные, составные или *сложносоставные слова* (Н. М. Шанский, Г. Н. Абакшина, К. С. Горбачевич, Т. И. Кочеткова), *сложносоединенные слова* (Д. И. Коков), *сближения* (М. И. Привалова), *сближение раздельно оформленных образований* (Н. М. Шанский), *крупноблочные слова* (Т. Д. Якубович), *аппозитивные словосочетания номинативного характера* (С. С. Вартапетова, О. С. Малахов, П. О. Лекант, М. В. Корнілов), *сложение с подчинительным отношением основ* (Русская грамматика – 1970), *нейтральные словосочетания* (Н. С. Родзевич), *сложные образования с приложением* (М. М. Фещенко), *сочетания существительных по типу приложения* (В. М. Русановский), *сращения* (О. А. Стишов, З. С. Сикорская), *сближения* (М. И. Привалова), *комплексные наименования* (А. И. Моисеев), *сочетания сопряженного типа* (Е. А. Орлова), *бинонимы* (М. В. Костромина).

Кроме того, некоторые исследователи склонны определять существительные-юкстапозиты как единицы разных уровней языка, отмечая, что в системе современного русского языка функционируют похожие в структурном отношении единицы, а именно: *сложносоставные существительные* (*хлеб-соль, ракета-носитель*), *аппозитивные словосочетания* (*земля-кормилица, осетин-извозчик, девица-красавица*) и *единицы переходного типа* (*горе-охотник*) [3].

С позиций синтаксической деривации, рассматривая юкстапозиты как единицы синтаксического уровня, некоторые современные лингвисты (А. С. Малахов, И. В. Величко) пользуются термином *приложение*. И. В. Величко рассматривает приложение как «явление номинативно-синтаксического семиосиза», которое, будучи диффузным, гибридным образованием, выполняет уникальную функцию интеграции языковых систем [2, с. 145]. Наличие разных подходов к видам синтаксической связи между компонентами сочетаний указанного типа подтверждает недостаточную аргументированность такого подхода. Например, авторы книги «Современный русский язык» определяют эту связь как аппозицию [7], И. П. Распопов – как аппликацию, Е. С. Скобликова – как параллелизм форм.

Итак, в современной лингвистике сформировались основные концепции относительно характера исследуемых единиц, на основании которых они рассматриваются как:

- 1) особая категория сложных слов;
- 2) различного вида словосочетания;
- 3) переходное явление на границе лексики и синтаксиса.

Изложение основного материала. Так, ортодоксально тип образования подобных лексических единиц называется словосложением или юкстапозицией. Сущность его состоит в «морфологическом

соединении двух или более корней (основ)» [4, 469]. В результате подобного словообразовательного акта образуется сложное слово, или композит. Словосложение занимает промежуточное положение между морфологическим и синтаксическим способами словообразования, обладая чертами того и другого.

Считается, что юкстапозиция «работает» на материале словосочетаний с приложением, но в отличие от словосочетания как единицы синтаксиса, которое состоит из главного слова и приложения, выражающего второе название, слова-юкстапозиты выражают одно понятие. Сложение является продуктивным способом образования существительных и прилагательных, в меньшей степени – наречий и глаголов.

Анализ трудов исследователей указанной проблемы демонстрирует отсутствие единого понимания термина *юкстапозиция* в современной русистике. Наиболее часто словосложение рассматривают как разновидность сложения наряду со сращением, аббревиацией, чистым сложением, а также обособленно – как чистое сложение, в состав которого включают и основосложение. Например:

1) словосложение (основосложение) – цельнооформленное соединение двух или более морфем, которые выступают в качестве корневых в отдельных словах [1, с. 426];

2) словосложение – образование новых слов посредством объединения в одно целое двух и более основ [6, с. 416];

3) словосложение – один из способов словообразования, сущность которого заключается в морфологическом соединении двух или более корней (основ) [4, с. 469]. Такое определение имеет место и других исследованиях, но, мы считаем, оно не достаточно точно отражает суть вопроса, поскольку в процессе основосложения и словосложения задействованы абсолютно разные словообразовательные модели

Исследуемому типу композитов присущи признаки цельнооформленности, а именно:

1. стирание грамматического значения компонентов (*кафе с услугами интернета – интернет-кафе*);

2. фиксированный порядок компонентов исходного словосочетания (прилагательное + существительное) и производного композита (основа прилагательного + основа существительного), изменение которого могло бы повести к изменению значения слова (*интернет-кафе*, но не *кафе-интернет*);

3. наличие одного главного ударения (*бизнес-центр, шоу-бизнес*);

4. особый графический облик сложного слова – слитное (или дефисное) написание (*шеф-повар, данс-холл*);

5. особый вид синтаксических отношений, заимствованный у исходного словосочетания, и тип синтаксической связи, также заимствованный у исходного словосочетания, соответственно – подчинительные и согласование.

Альтернативное решение проблемы определения статуса композитов исследуемого типа было предложено В. И. Теркуловым. Вслед за лингвистом утверждаем факт принадлежности исследуемых единиц номинатамам с доминантой-словом. Например: *кафе* – *интернет-кафе*, *кафе* – *диетическое кафе*, то есть ***интернет-кафе*** понимается как словосочетание, а не как слово.

Итак, ученый рассматривает так называемые дериваты указанного типа как распространенный другим полнозначным словом эквивалент слова, то есть словосочетание, которое функционирует в языке в результате некой интерпретации слова, расширяя его лексическое значение. В целом же каждая конкретная исследуемая нами единица носит название **номинатема типа «слово, распространенное зависимой полнозначной лексемой, выполняющей роль семного конкретизатора»**, входит в разряд структурных разновидностей номинатема с доминантой-словом (словесной доминантой), то есть является семантически тождественной единицей, которая отождествляется на уровне слова. Номинатема вообще – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах, причем в данном конкретном случае вариантами одной номинатема выступают слово и словосочетание, стилистически не отличающееся от эквивалентного словосочетания какими-либо чертами разговорности или сленговости, например *интернет-кафе*, *данс-клуб*, *данс-холл*, *бизнес-ланч* и т.п. Предложенная В.И. Теркуловым концепция «не определяет того, какая из реально отмечаемых в речи структурных единиц является основной для языка. Она снимает противоречия в атрибуции разных структурных единиц путем выведения родовой, языковой единицы, системная значимость которой предполагает возможность любой структурной речевой реализации выразителя моделируемого тождественного значения. Такая единица и является основой номинативности – номинатемой» [8, с. 135].

Вышеизложенное свидетельствует о том, что, во-первых, исследуемые композиты являются альтернативными формами номинатем исследуемого типа и, во-вторых, являются их речевыми реализациями. В связи с этим также было бы некорректным считать данные композиты результатом деривационного процесса, а процесс их возникновения – деривационным.

Еще одним доказательством поливербального статуса юкстапозитов является его словообразовательно-номинативный потенциал, а именно – способность некоторых из них утверждаться в

языке в качестве номинатемы с доминантой-словосочетанием (*женщина-библиотекарь, женщина-санитар, женщина-секретарь*) и становится базой для универбов – речевых словесных реализаций данных словосочетаний (*библиотекарша, санитарка, секретарша*).

Универбы, в свою очередь, представляют собой результат речевой деривации, где исходным материалом является поливербальная реализация номинатемы с доминантой-словосочетанием. Например: *стиральная машина – стиралка, декретный отпуск – декрет, дочь царя – царевна, пять пальцев – пятерня, день рождения – днюха, женщина-санитар – санитарка, женщина-кондитер – кондитерша* и т.п. Таким образом, является очевидной способность словосочетаний, в состав которых входит зависимый элемент – приложение (в традиционном понимании – юкстапозитов), продуцировать универбы.

Так, возникший универб является наряду со словосочетанием **дублетом номинатемы**, включающей в свой состав оба эти компонента. «Само же преобразование словосочетания в слово должно быть определено не как деривация и не как лексикализация, предполагающая **семантическое саморазвитие** речевой реализации исходной номинатемы и распад ее актуального тождества» [9, с. 68], а как универбализация, которая характеризуется не изменением, а сохранением семантики словосочетания в новообразовании – слове.

Под универбом нами понимается семантически и грамматически тождественное исходному словосочетанию слово, стилистически отличающееся от этого словосочетания чертами разговорности, сленговости либо стилистически совпадающее с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатемы.

Лингвисты отмечают возникновение большого количества суффиксальных универбов, мотивированных двучленным словосочетанием или же, согласно принятой нами терминологии, слов, тождественных исходному словосочетанию (вербальных эквивалентов словосочетаний, вербальных реализаций номинатем типа «словосочетание + универб») в XX веке, особенно в последние его десятилетия. Лингвисты отмечают возникновение большого количества суффиксальных универбов, мотивированных двучленным словосочетанием или же, согласно принятой нами терминологии, слов, тождественных исходному словосочетанию (вербальных эквивалентов словосочетаний, вербальных реализаций номинатем типа «словосочетание + универб») в XX веке, особенно в последние его десятилетия.

Механизм перехода номинатемы с доминантой-словом в номинатему с доминантой-словосочетанием, номинатемы с доминантой-словосочетанием в универб можно выстроить в два этапа.

1. WCom → NomWCom NomW

W, где NomW – номинатема с доминантой-словом, WCom – ее вариант-словосочетание, W – ее вариант-слово, NomWCom – номинатема с доминантой-словосочетанием – результат лексикализации словосочетания (так называемого юкстапозита). Например,

женщина-снайпер → *женщина-снайпер*

номинатема

(женщина)

женщина;

женщина-прокурор → *женщина-прокурор*

номинатема

(женщина)

женщина:

Но вовсе не потому, что эта молодая женщина его «последняя любовь», а потому, что танцующая Терри – самая большая победа её ангела-хранителя (Божественный Чарли (2004) // «Экран и сцена», 2004.05.06; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru) – А вот что сказала мне женщина-прокурор Пермской облпрокуратуры Татьяна Шуваева: Когда 28 марта 2001 года дело положили мне на стол, я санкцию на обыск дала. (История с порнографией // Комсомольская правда, 2002.05.28; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru); Врачи предупреждали женщину, что такое количество пластических процедур может неблагоприятно сказаться на ее здоровье. (Ольга АЛЕКСАНДРОВА. Женщина пережила 36 операций, чтобы стать похожей на взрослую Барби // Комсомольская правда, 2014.07.03; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru) – Видела, как федералы поймали женщину-снайпера – их называют «белыми колготками». (Седов Николай соб. корр. 'Труда'. 'ФРОНТОВОЙ' ДИПЛОМ ВИОЛЕТТЫ // Труд-7, 2002.12.11; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru).

2. WCom NomWCom U, где NomWCom – номинатема с доминантой-словосочетанием, WCom – ее вариант-словосочетание, U – ее вариант-универб. Например,

женщина-снайпер

номинатема

(женщина-снайпер)

снайперша;

женщина-прокурор

номинатема

(женщина-прокурор)

прокурорша:

Буданов, и не только он, утверждает, что именно из этого дома женщина-снайпер вела прицельный огонь. (Владимир ЛАДНЫЙ. (Наш

корр.). Полковника Буданова судят по законам мирного времени // Комсомольская правда, 2001.03.02; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru) – *Он подозревал, что она снайперша, засевавшая в полуразрушенном доме, которую надо уничтожить.* (Алимамедова Лариса. 'И ЖИЗНЬ, И СЛЕЗЫ, И ЛЮБОВЬ...' // Труд-7, 2001.03.24; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru).

Выводы. Таким образом, очевидным является то, что так называемые юкстапозиты являются словосочетаниями с подчинительной связью, одной из особенностей которых является продуцирование вербального дублета – универба.

Литература

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 606 с.
2. Величко И. В. Приложение как явление номинационно-синтаксического семиозиса и его антропологические возможности в художественном тексте / И. В. Величко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – № 4. – 2008. – С. 145 – 149.
3. Кочеткова Т. И. Проблема словосложения в современной русистике / Т. И. Кочеткова // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. Гуманитарные науки. – № 1 (43). – Оренбург : Издательство ОГПУ, 2006. – 204 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
5. Молошная Т. Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках. – М., 1975.
6. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976; 1985. – 400 с.
7. Современный русский литературный язык : учебник [для вузов] / [под ред. П. А. Леканта]. – М. : Высшая школа, 1982. – 399 с.
8. Теркулов В.И. Еще раз об основной единице языка // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – №11 (106). – С. 127-136.
9. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономаσιологическом аспекте : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.02 / Теркулов Вячеслав Исаевич. – Горловка, 2008. – 404 с.

Аннотация

Дьячок Н.В., Сухобрус Л.С. Об универбальном потенциале так называемых юкстапозитов в русском языке.

Статья посвящена определению статуса так называемых юкстапозитов в русском языке, а также их реляционного потенциала. Осуществлено описание юкстапозитов русского языка на основе выведения базовой номинативной единицы

– номинатемы – и констатации существования двух типов мотивации – внешней и внутренней. Номинатема определена в исследовании как абстрактная языковая единица, выполняющая номинативную функцию и реализующаяся в вербальных формах (глоссах, вариантах). В каждом конкретном случае конкретном случае дублетами одной номинатемы могут выступать словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово. Сделаны выводы о том, что юкстапозиты не являются сложными словами; они представляют собой словосочетания с зависимым элементом – приложением. Словосочетания подобного типа способны образовывать собственные моновербальные речевые дублеты – универбы. Явление универбации продемонстрировано примерами. Равноправное употребление словосочетаний и соответствующих им универбов в речи является доказательством их отношения к общей языковой единице – номинатеме.

Ключевые слова: юкстапозит, сложное слово, словосочетание, номинатема, универб.

Анотація

Дьячок Н.В., Сухобрус Л.С. Про універбальний потенціал так званих юкстапозитів в російській мові.

Статтю присвячено визначенню статусу так званих юкстапозитів в російській мові та їхнього реляційного потенціалу. Здійснено опис юкстапозитів російської мови на основі використання поняття номинатема як базової номинативної одиниці мови, та констатації існування двох типів мотивації – зовнішньої (мотивації однієї номинатема іншою) та внутрішньої (мотивації номинатемою її мовленнєвих модифікацій – глос). Номинатемний підхід до опису універбів дозволив виділити полівербальні та вербальні дублети основної номинативної одиниці мови. Зроблено висновки, що юкстапозити не є складними словами; вони є словосполученнями з залежним елементом – додатком. Словосполучення такого типу здатні утворювати власні моновербальні мовленнєві дублети – универби. Явище универбації продемонстровано прикладами. Рівноправне вживання словосполучень і відповідних їм універбів в мовленні є доказом їхнього відношення до спільної мовної одиниці – номинатема.

Ключові слова: юкстапозит, складне слово, словосполучення, номинатема, универб.

Summary

Dyachok N. V., Sukhobrus L. S. Univerbal potential of so called juxtaposits in the Russian language.

The article deals with the problem of status of juxtaposits in the Russian language and their derivative potential. Description of the juxtaposits of the Russian language has been made; the classification is based on the formulation of basic nominative linguistic unit (nominatheme) and statement of two existing motivation types – external (nominathemes motivate each other) and internal one (nominatheme is motivated by its linguistic modifications – glosses). Nominative approach to the description of juxtaposits allows singling out polyverbal and verbal doublets of a basic linguistic unit. Conclusions about the none-compound word status of juxtaposits are given: they are just word combinations. These word combinations can produce their own doublets – univerbs. The fact of univerbation is demonstrated by examples.

Key words: juxtaposits, compound word, word combination, nominatheme, univerb.

Тетяна Василівна Пакулова

ст. викладач

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

м. Дніпропетровськ. Україна

E-mail: pakulova17@ukr.net

УНІВЕРБАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ЯК ОДИН ІЗ ПРОЯВІВ КОМПРЕСІЇ

Постановка проблеми. Актуальність даної теми визначається визнанням номінативи як базової одиниці мови. В той час як поява в мовленні великої кількості універбів вимагає їхнього різноаспектного вивчення: ототожнення цих одиниць на відповідному рівні, побудови моделей їх відтворення й закріплення в мовленні й мові, визначення їхньої організації та типологічних ознак.

Останнім часом з'являється велика кількість універбів, вмотивованих словосполученням або ж, згідно з прийнятою нами термінологією, слів, тотожних вихідному словосполученню (вербальних еквівалентів словосполучень, вербальних реалізацій номінативом на кшталт «словосполучення + універб»). Існують три основні причини появи універбів. По-перше, компресія у словотворенні пояснюється дією закону економії мовленнєвих засобів, що особливо виразно виявляється в розмовному мовленні. По-друге, універби з'являються задля позначення нових реалій, що потребують нових найменувань. По-третє, виникає комунікативна (стильова) необхідність для зміни імені вже існуючого явища. Ідеться, наприклад, про номінації в сфері жаргонної стилістики: *зачетная книжка – зачетка, студенческий билет – студак, курсовая работа – курсач* (студ.). Окрім комунікативних факторів, на такі зміни можуть впливати фактори політики, економіки, престижу тощо. Також явище універбації свідчить не лише про економію мовленнєвих зусиль, а й про прагнення мови до «слівності», про тенденцію до синтетизму чи, принаймні, до урівноваження аналітизму й синтетизму. У контексті такого розуміння явища універбації цікавим видається аналіз лексикологічних особливостей досліджуваних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отже, традиційно вчені відносять утворення на зразок *генералка (генеральная репетиция), прогрессивка (прогрессивная зарплата), зачетка (зачетная книжка)* до компресивного словотворення (О. А. Земська, О. С. Кубрякова, В. В. Лопатін, Н. О. Янко-Триницька), розглядають їх як вияв загального закону втрати формальної й семантичної розчленованості, називають суфіксальними універбами (Л. І. Осипова), визначають їх як один із випадків лексичної конденсації (І. О. Устименко) тощо. Але всі дослідники сходяться на думці щодо дериваційного характеру

досліджуваного явища, хоча тотожність семантики словосполучення й слова, яке йому відповідає, дозволяє зробити припущення про те, що між словосполученням і словом реалізуються відношення далеко не словотвірні, і саме тому ці відношення не призводять до виникнення нових номінативних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Доволі часто висловлюється думка про те, що між вихідним словосполученням і його конденсатом існують відношення похідності, тобто зовнішньої вмотивованості. Але якщо виходити з того, що під зовнішньою вмотивованістю розуміють відношення між двома номінатами, значення однієї з яких (похідної) формується значенням іншої (твірної), але не збігається з ним, можемо констатувати: у наведених вище прикладах між твірною й похідною одиницями не існує відношень зовнішньої словотвірної мотивації. Це можна підтвердити такими спостереженнями:

1) значення слова в цьому випадку не визначається через значення словосполучення, а абсолютно збігається з ним (*мазаная хата* і *мазанка*, *железная дорога* і *железка*, *карта пополнения счета* і *пополняшка*, *жена прокурора* і *прокурорша*);

2) за модифікації подібного типу не відбувається й граматичних змін (спостерігаємо граматичну – родову – тотожність головного слова вихідного словосполучення й відповідного універба: *мобильный телефон* – *мобильник*, *кожаная куртка* – *кожанка*; випадки типу *мобильный телефон* – *мобилка*, *мобила*, *кожаный плащ* – *кожанка*, *пальто из дубленой кожи* – *дубленка*, *капитальный ремонт* – *капиталка* розглядаємо як специфічні вияви універбальної аналогії).

Таким чином, можна стверджувати, що між словосполученням і його словесним еквівалентом реалізуються словотвірні, але не зовнішні, дериваційні, а внутрішні, міжгосові мотиваційні відношення.

У зв'язку з цим виникає природне бажання знайти єдиний термінологічний еквівалент наведеному процесу й тим одиницям, що постають внаслідок цього процесу. Услід за В. І. Теркуловим Н. В. Дьячок розглядає кожний «дериват» як універбалізований дублет словосполучення, тобто слово, що виникло в результаті вербальної інтерпретації словосполучення, має абсолютно тотожне словосполученню лексичне й граматичне значення та синтаксичну функцію. Таку універбалізаційну пару вона визначає як номінатему на зразок «словосполучення + еліптичний універб». Ця одиниця входить до розряду структурних різновидів номінатеми з доміантою-словосполученням, тобто є одиницею, семантично тотожною словосполученню.

Слово, що виникло внаслідок універбації, нарівні зі словосполученням є дублетом номінатеми, до складу якої входять обидві ці одиниці. Саме ж перетворення словосполучення на слово має

визначатися не як деривація і не як лексикалізація, що передбачає семантичний розвиток мовленнєвої реалізації вихідної номінатеми і руйнування її актуальної тотожності, а як універбалізація, яка характеризується не зміною, а збереженням семантики словосполучення в новоутвореному слові.

Н. В. Дьячок розглядає універб як семантично й граматично тотожне певному словосполученню слово, що може стилістично відрізнитися від цього словосполучення ознаками розмовності, сленговості або стилістично збігатися з ним. Таке слово, як і словосполучення, є дублетом однієї номінатеми.

Л. В. Копоть, розглядаючи універбацію як одне з соціальних явищ, зазначає, що частковим врівноваженням антиномії коду й тексту може слугувати один із видів компресивного словотвору (у розумінні Н. В. Дьячок – формотворення – Т. П.) – універбація. Універби, як і будь-які інші скорочення, вважає дослідник, можуть бути явищами нейтрального або зниженого стилю, проте узуальними, оскільки початковий поштовх розвитку цього явища виходить з ситуації неформального спілкування, в якому втілюється скорочена форма синонімічних (еквівалентних – Т. П.) їм словосполучень [4].

Явище компресії, що є суттєвим при універбації, виявляється універсальним. Воно розповсюджене не лише у слов'янських, але й в германських мовах.

Одна з найбільш потужних тенденцій, що виявляються в різних мовах світу, є тенденція до економії мовних засобів. Британський дослідник, професор Б.Бернстайн, в 1979 році висунув тезу про те, що існують розгорнутий і обмежений коди як узагальнені типи мовленнєвих стратегій. Він вважав, що ці типи мовленнєвих стратегій відбивають контекстно-незалежні й контекстно-пов'язані системи значень. Контекстно-незалежна система значень характеризується універсальністю, вона по великому рахунку є відкритою для всіх в певному ступені відбиття смислових залежностей і зв'язків. Контекстно-зв'язана система значень характеризується партикулярністю, вона відкрита для тих, хто має єдину контекстуальну пам'ять. Обмежений код базується на стислих, кондесованих символах, розгорнутий код – на артикульованих символах. Обмежений код використовується вдома, в побутовому спілкуванні, в навчальному закладі, в різних установах [3, 67-68].

Дослідники зазначають, що підвищений темп життя, нагальна потреба в масовій номінації провокує появу в мовленні й мові нових позначень тих чи інших реалій, які вже позначено комплексними найменуваннями інформативного характеру. Для того, щоби сповістити про щось за допомогою мови, ми маємо знайти назви тим явищам, що нас цікавлять, і певним чином сполучати ці назви. Окрім цього й зміни

самої дійсності потребують фіксації в мовленні й мові шляхом нових номінацій. З іншого боку, зміни емоційного фону також вимагає нових, не затертих засобів відбиття, які були б яскравими та більш ефективними, ніж звичайні. Цю потребу в нових найменуваннях мова може задовольняти різними шляхами, спільною ознакою яких є закономірний зв'язок з тим, що вже створено мовою, що виявилось в ній як життєздатне й спроможне бути основою й вихідною точкою для нового. Основою нових змін є запас слів і найменувань взагалі, притаманний конкретній мові [1, 194].

Л. В. Копоть вважає, що описові конструкції мають певний недолік, тому здійснюються спроби адекватно й економно передати зміст багатослівних сполучень, що виконують номінативну функцію. Виконуючи акт номінації, ми перетворюємо найменування, що вже існує, шляхом компресії на однослівну дефініцію, прагнучи зекономити час і зусилля, які витрачаються на вимову багатокомпонентного сполучення [4].

Англійська мова, як і більшість інших сучасних індоевропейських мов, не є виключенням з загального процесу конденсації мовленнєвих зусиль і мовних засобів. Наприклад, тут зустрічаємо

brandbil – brand + bil,
always – all [the] way (s з'явилося пізніше),
onto – on to,
thanks – thank you,
albeit – all be it,
gonna – going to,
identicals – identical twins,
mobiles – mobile phones,
parallels – parallel lines,
transients – transient processes.

Висновки. Таким чином, ми дійшли висновку, що явище універбації як різновид конденсації є універсальним не лише у слов'янських мовах. Проте на англійському матеріалі воно не було досліджене вповні.

Література

1. Dokulil M. Tvoreni slov v iel'tine / M. Dokulil . – Praha, 1962. – 263с.
2. Дьячок Н. В. Универбація в русском языке : принципы структурно-семантического и ономазиологического описания / Н. В. Дьячок. – Горловка : Коллегия, 2014. – 332 с.
3. Карасик В. Язык социального статуса. Социолингвистический аспект. Прагматический аспект. Лингвосемантический аспект / В. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 335с.

4. Копоть Л. В. Универбация как явление словообразования с точки зрения социолингвистики // Л. В. Копоть. – Режим доступа : <http://allbest.ru>.

5. Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка / В. И. Теркулов // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка : «Філологічні науки» : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 11 (106). – С. 127 – 137.

Аннотация

Пакулова Т.В. Универбация в английском языке как одна из реализаций компрессии.

Статья посвящена определению сущности процесса универбации и описанию универбов как итоговых единиц этого процесса в английском языке. Осуществлено исследование англоязычных универбов на основе выведения базовой номинативной единицы – номинатемы – и констатации существования двух типов мотивации – внешней и внутренней. Номинатема определена как абстрактная языковая единица, выполняющая номинативную функцию и реализующаяся в вербальных формах (глоссах, вариантах). В каждом конкретном случае дублетами одной номинатемы могут выступать словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово. Универб, как и тождественное ему словосочетание, выступает дублетом номинатемы, включающей в свой состав оба эти компонента. Само же преобразование словосочетания в слово определено не как деривация и не как лексикализация, предполагающая семантическое саморазвитие речевой реализации исходной номинатемы и распад ее актуального тождества, а как универбализация, которая характеризуется не изменением, а сохранением семантики словосочетания в получившемся слове. Изучение универбов построено на базе двух основных методик: методики ономаσιологического описания универбов и методики описания процесса универбации.

Ключевые слова: глосса, деривация, коллокация, мотивация, номинатема, номинация, слово, словосочетание, универб, универбализация.

Анотація

Пакулова Т.В. Універбація в англійській мові як один із проявів компресії.

Статтю присвячено визначенню сутності процесу універбації й опису універбів, які є результатом цього процесу, в англійській мові. Здійснено розгляд англійськомовних універбів на основі використання поняття номинатема як базової номинативної одиниці мови, та констатації існування двох типів мотивації – зовнішньої (мотивації однієї номинатема іншою) та внутрішньої (мотивації номинатемою її мовленнєвих модифікацій – глос). Номинатемний підхід до опису універбів дозволив виділити полівербальні та вербальні дублети основної номинативної одиниці мови. Вербальні реалізації номинатем типу «словосполучення + еліптичний універб» здатні піддаватися універбалізації, номіналізації й лексикалізації й складають три види залежно від комплексу процесів їх закріплення в мові й функціонування в мовленні. Дослідження побудовано на базі двох основних методик: методики ономаσιологічного опису універбів та методики опису процесу універбалізації.

Ключові слова: глоса, деривація, колокація, мотивація, номинатема, номинація, слово, словосполучення, універб, універбалізація.

Summary

Pakulova T. V. Univerbation in English language as one of the compression's realizations.

The article concerns the determination of the essence of univerbation process as well as of univerbs as resultative units of this process in the English language. Onomasiological classification of the English univerbs has been developed; the classification is based on the formulation of basic nominative linguistic unit (nominatheme) and statement of two existing motivation types – external (nominathemes motivate each other) and internal one (nominatheme is motivated by its linguistic modifications – glosses). Nominative approach to the description of univerbs allows singling out polyverbal and verbal doublets of a basic linguistic unit. Verbal implementations of these nominathemes are subject to univerbalization, nominalization, and lexicalization forming three types depending on the complex of processes of their fixation in a language as well as on their linguistic functioning. The study is based on two key methods to describe univerbs of the English language.

Key words: gloss, derivation, collocation, motivation, nominatheme, nomination, word, word combination, univerb, univerbalisation.

МОВНІ СПОСОБИ І ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

УДК 811.161.1'42

Алла Рашатовна Габидуллина,
доктор филологических наук, профессор
Горловский институт иностранных языков
ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»;
г. Бахмут. Україна.
E-mail: ar_gabi54@mail.ru

МЕТОНИМИЯ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Постановка проблемы. Метонимия нечасто попадает в поле зрения лингвистов. Высказывается мнение о необоснованном ее смещении на периферию научных интересов (О.В. Раевская, Л.И. Рахманова, А.Л. Новиков и др.). В результате определены далеко не все возможные метонимические типы и виды, а те, что описаны, остаются для многих лингвистов практически неизвестными. Отсутствует детальный анализ метонимических типов с точки зрения продуктивности, регулярности и пр. в различных типах дискурса.

Объектом нашего исследования является научно-популярный лингвистический дискурс (НПЛД). Метонимия здесь практически не изучена, хотя она, как и метафора, используется в целях отображения фактов языка и речи. Такое положение дел, возможно, связано с тем, что потенциал использования метонимических моделей в научно-популярном дискурсе ограничен предельным количеством связей между двумя лингвистическими явлениями. Меньшая продуктивность метонимии по сравнению с метафорой была отмечена еще Ш. Балли.

Цель статьи – описать языковую и речевую метонимию в научно-популярном лингвистическом дискурсе.

Изложение основного материала. Это явление можно рассматривать в нескольких плоскостях. Мы проанализируем в первую очередь те, что определяются дихотомией *langue / parole*: в *langue* как системе идеальных знаков лексикализованная метонимия является механизмом семантического преобразования (семантической транспозицией по смежности) либо абстрактной структурой («метонимической конструкцией»); в *parole* как речевом воплощении языка дискурсивная метонимия предстает как разнообразные тропы и фигуры речи.

В первом случае (*langue*) метонимия является способом терминологической номинации, очевидно, вследствие того, что не имеет коннотации экспрессивности, эмоциональности. Лексическая, или лексикализованная, метонимия выполняет в НПЛД референциальную,

идентифицирующую функцию, позволяя одной сущности заменять другую. Чаще всего метонимический перенос в терминологии наблюдается у отглагольных имен существительных.

Наиболее распространенным является перенос с отрасли знания, науки на предмет науки и наоборот (*словообразование, фразеология* и пр.), например: *грамматика* ‘строй языка’ и ‘изучающий его раздел языкознания’. Кроме того, есть еще одно значение – ‘школьный учебник’: ср. *У каждого языка есть грамматика* (греч. “*grammatikē*” от “*gramma*” – «буква», «написание»), т. е. такие особые правила, которые заставляют говорящих сообщать, что в этом языке считается обязательным – грамматическим [23, с. 346]. - Речь в приказе шла также о последовательном применении Ё во всех вновь выходящих учебниках <...>, об обстоятельном изложении правил употребления в школьных *грамматиках* русского языка [15].

Для терминов *язык, речь* характерны следующие метонимические отношения, что находит отражение в НПЛД:

а) ‘система языковых средств, объективирующая работу мышления и являющаяся орудием общения, обмена мыслями и понимания людей в обществе’: *русский язык, славянские языки, разговорная речь* - ‘совокупность средств выражения в словесном творчестве’: *язык писателей, язык Пушкина; поздравительные речи*’;

б) ‘семиотическая система’: *язык жестов* - ‘система языковых средств, объективирующая работу мышления и являющаяся орудием общения, обмена мыслями и понимания людей в обществе’: *специальные языки наук*;

в) ‘семиотическая система’: *язык животных* – ‘то, что выражает, объясняет собой что-нибудь’ (о предметах и явлениях): *язык фактов, язык цветов*;

г) ‘способность говорить, говорение’: *дар речи, лишиться языка* – ‘совокупность средств выражения в словесном творчестве’: *язык Лермонтова, речь президента*;

д) ‘говорение’: *владеть речью, остаться без языка, без движения* - ‘разговор, беседа’: *Об этом и речи не было*;

е) ‘язык / речь – слово’: *Слово - центральная единица языка. Недаром сам язык часто называют словом. На Всемирном конгрессе часто звучит русское слово. Я очень люблю величавое слово Данте* [23, с. 27].

Большинство лингвистических терминов (*заимствование, транслитерация, транскрипция, образование, вкрапления* и под.) построено по модели «действие – языковое / речевое явление как результат». Так, слово *заимствование* употребляется в НПЛТ в двух значениях: 1) процесс действия по значению глагола «заимствовать, заимствоваться»: *В заимствовании многим видится умаление*

собственных, внутренних ресурсов языка, а иногда иноязычное слово воспринимается как символ чуждого идеологического влияния [12]; 2) то, что заимствовано, перенято: *Процесс этот вполне закономерен и обусловлен освоением заимствования, подчинением его нормам русского языка, в том числе и нормам орфоэпическим и орфографическим* [6]. Термин *образование* – результат переноса названия процесса (возникновения, формирования или создания чего-либо) на то явление, что возникло в результате этого процесса: *Здесь **mandarin** не только историческое слово, но и образование, входящее в широко распространенное устойчивое сочетание: **tuer le mandarin** буквально «убить мандарина»* [7].

Данная модель имеет в НПЛД следующие варианты:

а) ‘процесс действия’ - ‘речевое произведение, созданное в ходе конкретного речевого акта’: *Если дискурс есть процесс, способ **высказывания**, то результатом такого процесса становится текст* [9].- *Если сгруппировать собранные здесь дефектные **высказывания** по лингвистическим основаниям, сведя в единый блок однотипные ошибки, мы получим два десятка их разновидностей...* [22];

б) ‘процесс действия’- ‘научное сочинение’: *А такие критерии нельзя найти без внимательного и непредвзятого **исследования** этого процесса...* [12]; С.П. Обнорский – один из самых активных участников *работы по созданию свода правил русского правописания* [16] - *Об этом свидетельствует появление целого ряда специальных лингвистических **исследований** по антонимии и словарей антонимов* [21] – *В этой **работе**, так же как и в уже известной читателям «Грамоты.ру» статье А.А. Реформатского «Упорядочение русского правописания», рассматриваются спорные орфографические вопросы, стоявшие перед лингвистами в 1030-е года при подготовке общеобязательного свода правил русского правописания* [16];

в) ‘процесс действия – состояние, несовпадение с чем-либо, отступление от типичного, обычного’: *Ошибка – **отклонение** от правильного употребления языковых единиц и форм. - Интерес к **отклонениям** от нормы вполне оправдан...* [20]; ***Нарушение** языковых норм – процесс объективный, обусловленный развитием языка, человека, общества* [8] - *Единичными фактами представлены **нарушения**, связанные с грамматическим родом аббревиатур (одно ЦК вместо один ЦК, сама МВФ вместо сам МВФ, НАТО – оно вместо она и под.)* [22].

Модель ‘действие – мнение, суждение об этом действии’ используется в общенаучных терминах ***оценка, отзыв**: ... обособлять сочетание «главным образом» как вводное, служащее для выделения, **оценки** чего-либо, а также выступающее в знач. «самое главное». - И, очевидно, нельзя подходить к **оценке** речи с одними и*

теми же критериями без учета возраста и социальной (хотя бы профессиональной).

В текстах НПЛД отражены и продуктивные в 21 веке модели 'действие, речевой акт – тип речевого акта, речевой жанр, литературный жанр': *приказ, просьба, отказ и под.: Социальные воздействия – это такие принятые в обществе речевые действия, как **приветствия, прощания, благодарности, поручительства, обязательства, клятвы, присяги, посвящения, постановления, завещания, помолвки, молитвы, заклинания** и др. В них не происходит передача информации* [23, с. 470]. – **Приказ** – нормативный документ, издаваемый руководителем предприятия для решения каких-либо задач; **рассказ о чем-то** – **рассказы А.П. Чехова**.

Метонимические переносы нередко вызывают у молодого адресата определенные затруднения, поэтому авторы научно-популярного текста подготавливают его к «переосмыслению» слова: **напряженный звук, т. е. произносящийся с максимальным мускульным напряжением органов речи** [23, с. 92]. Лексическая адекватная метонимия возникла в результате эллиптического сокращения: 'звук, возникающий в результате мускульного напряжения органов речи → **напряженный звук**', и авторы энциклопедии эксплицируют пропущенные элементы. Слово *парадигма* объясняется так: *Языковые единицы, которые закономерно заменяют друг друга в тексте, образуют парадигму. Издавна, еще с античных времен, **парадигмой** называли **формы одного слова**: рот – рта, пишу – пишешь – пишет и т. д. <...>. В более широком, не вполне правильном смысле **парадигма** означает **любой набор, совокупность*** [23, с. 37].

Большой интерес у юных читателей вызывают статьи по этимологии слов, где нередко раскрываются причины изменения лексического значения слова в результате метонимических переносов: *Выражение «сорок сороков» вы наверняка много раз слышали. Что же оно означает? Если понимать буквально, то в Москве начала XX века стояло «сорок сороков» (40×40), то есть 1600, храмов. <...> Выходит, «сорок сороков» — устоявшееся выражение для **обозначения многочисленности церквей** в старой Москве. А со временем этот оборот, как и слово «сорок», вошёл в употребление для **обозначения множества**. Вспомним сороконожку, у которой не сорок ног, а гораздо больше. Её так называли именно потому, что слово «сорок» означает не только «четыре десятка», но и «много». Или пример из литературы: «И ты, однако, хорош; не надоело тебе сорок раз повторять одно и то же» (Н.В. Гоголь. «Мёртвые души») [14]. В другой статье рассказывается о происхождении слова **карат**: *Что же драгоценного в рожковом дереве? Может быть, древесина или деликатесные плоды? Ни то, ни другое. Но в его нераскрывающихся бобах (называемых**

цареградскими рожками) созревают настоящие караты. Дело в том, что поджаренные семена рожкового дерева имеют постоянную массу (около 200 мг), поэтому с древности их использовали как единицу веса в ювелирном деле. Да и само слово «карат» произошло от *Strationa*. Если вам случайно где-нибудь попадетя бриллиант, скажем, в три карата, то знайте, что весит он столько, сколько три сухих семечка рожкового дерева, т. е. 600 мг [19]: метонимический перенос 'плод дерева – мера веса'.

Помимо лексикализованной (языковой) метонимии, в НПЛД нередка метонимия дискурсивная (речевая). О.В. Раевская характеризует ее так: «Дискурсивная метонимия, в отличие от лексической, или лексикализованной, реализуется только в рамках текста и вне его не существует» [3, с. 50]. М.В. Сандакова (применительно к адъективной метонимии) считает, что «в результате узуального метонимического переноса прилагательное приобретает вторичное лексическое значение, которое получает словарную фиксацию. Дискурсивная метонимия не приводит к семантической деривации: здесь можно говорить не о новом значении, а лишь об употреблении прилагательного» [4, с. 106]. Она создается в целях образного изображения фактов языка, выражения авторской оценки, возникновения у молодого читателя (основного адресата НПЛД) чувственных, зрительно более ощутимых представлений об описываемом явлении.

Дискурсивная метонимия может быть фактором структурной организации текста, направленным на смещение акцентов в определённом семантическом пространстве дискурса. Так, за отдельным словом может стоять более или менее развёрнутый фрагмент, к которому данное слово метонимически отсылает: *Возьмем хотя бы эскудо: все словари долго относили это слово и к мужскому, и к среднему роду. Хочешь – будет у тебя один эскудо, хочешь – одно. Правда, специализированный Нумизматический словарь придерживается своих правил: в нем все денежные единицы четко делятся на слова мужского и женского рода. Так что денежные единицы с окончанием на «о» такие же «мужчины», как цент и доллар [королева]. Грамматическая категория рода является ядром ФСП биологического пола [2]. Родовая граммема представляет собой класс позиционно чередующихся значений, принадлежащих универсальной языковой категории биологического пола (согласно М.А. Кронгаузу, категории 'сексус'), так что термин *мужской род* и слово *мужчина* (обозначение биологического пола) находятся в метонимических родо-видовых отношениях.*

В НПЛД бывает так, что с помощью дискурсивного метонимического переноса автор текста отрицает узуальное значение слова и создает новое, окказиональное: ...*Теперь вы понимаете, что*

научная латынь совсем не то, что латинский язык, на котором разговаривали и писали в Древнем Риме и который сейчас изучают в некоторых гимназиях и вузах. Более того, научная латынь вообще не является каким-либо языком, так как на ней нельзя составлять предложения, писать письма и разговаривать. Тем не менее биологи пока не собираются от нее отказываться и даже время от времени придумывают новые слова [18]. Латынь – то же самое, что и латинский язык, однако автор противопоставляет научную терминологию и общеупотребительную, общелитературную лексику латинского языка. В этом смысле он солидарен с позицией А.В. Суперанской, которая считает, что при анализе специальной лексики не следует привлекать понятия литературного языка. Специальная лексика подвергается особому нормированию, в основе которого лежит не литературная, а производственная направленность, продиктованная не нормами словоупотребления или словообразования данного языка, а условиями соответствующей подсистемы. Содержание терминов, их системная организация, сочетаемость с другими словами, модели терминообразования – все это лежит за пределами общего употребления, а следовательно, и за пределами литературного языка [5, с. 28, 60-61]. Автор статьи осуществляет метонимический перенос в пределах двух сфер латинской лексики: общеупотребительной (*латинский язык*) → терминологической (*научная латынь*). При этом научная латынь для Т. Подоскиной (биолога) не естественный язык, а особая семиотическая система.

Другой пример. *Береза для любого русского не только дерево. Это еще и символ, знак Родины. <...> А для канадца «березой» служит клен: кленовый лист изображен даже на канадском флаге [13, с.130].* Смежность значений обоих слов основана на том, что эти реалии (береза, клен) являются символами.

В предыдущих случаях речь шла о субстантивной метонимии. В то же время в НПЛД дискурсивная метонимия часто представлена адъективными конструкциями (*орфографический террор, пунктуационная глупость, пунктуационная молчанка, пунктуационная экзотика, пунктуационные незнайки* и под.). Метонимический сдвиг здесь направлен на то, чтобы выделить определение, сфокусировать на нем внимание. В большинстве случаев она является «результатом семантического эллипсиса, при котором смысловая конденсация приводит к структурному сокращению синтаксической единицы» [4, с. 108]: *Ведь многие языки описаны очень неквалифицированно. <...> В таких сочинениях звуки «экзотического» языка подгоняются под систему фонем родного языка автора, выделяются «школьные части речи», грамматические категории вроде числа, времени и залога, хотя*

на деле всё может быть не так [23, с. 660]: ‘части речи, изучаемые в школе → школьные части речи’.

Нередко адъективная метонимия связана с именем первооткрывателя и соотнесенным с ним событием, явлением, лицами: *хомкианская революция, ушаковские мальчики* и под.: *Долгое время Ушаков был профессором Московского государственного университета, возглавлял московскую диалектологическую комиссию. Вокруг него всегда собирались молодые лингвисты, прозванные «ушаковскими мальчиками». Самые знаменитые его ученики – С.И. Ожегов, Г.О. Винокур, Р.О. Якобсон* [23, с. 60].

Нередко метонимические переносы строятся на номинативной подмене определяемого: *Уж кто-то, а они, жаждущие нового и глубокого, знают цену «вкусному» вопросу* [17, с. 54]. Здесь смежность носит логический характер: «определяемое имя заменяется другим именем, которое выражает предикативную характеристику объекта, имеющегося в виду, т. е. наблюдается номинативное различие при денотативном тождестве исходного и нового определяемого» [1]. Вступает в силу текстовая импликация, основанная на пресуппозиции: ‘вкусная еда вызывает удовольствие’ - ‘хороший вопрос тоже вызывает удовольствие’. Модель: «удовольствие» - «предмет, явление, которые вызывают удовольствие».

Выводы и перспективы дальнейшего исследований. Рамки статьи не позволили нам охарактеризовать все случаи метонимического переноса, характерного для научно-популярного дискурса. В частности вне поля зрения оказалась глагольная метонимия. Метонимия, особенно дискурсивная, - неоднозначное явление, и оно еще ждет своих интерпретаторов.

Литература

1. Губанов С.А. Адъективная метонимия в художественном дискурсе (на материале творчества М.И. Цветаевой) / С.А. Губанов // Вестник Северного (Арктического) университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2012. - №5. – С. 81-86

2. Мамечков С.Г. Функционально-семантическое поле биологического пола в современном русском языке: дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук: 10.02.01. / Степан Геннадьевич Мамечков. – М., 2010. – 437 с.

3. Раевская О.В. Метонимия в слове и в тексте / О.В. Раевская // Филологические науки. – 2000. - №4. – С. 49-56

4. Сандакова М.В. Метонимия прилагательного в русском языке: дисс. на соиск. уч. степ. доктора филол. наук: 10.02.01. – М., 2004. – 439 с.

5. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева.- М.: Едиториал УРСС, 2004.- 248с.

Источники иллюстративного материала

6. Белоусов В.Н. Об освоении заимствованной лексики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/opinia/28_32

7. Будагов Р.А. История слова «мандарин» и этическая дилемма Бальзака [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_766

8. Введение. С чего начинается Родина? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/research/rubric_370/rubric_373/

9. Дискурс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/slovari/dic/?az=x&word=дискурс>

10. Какие виды документов существуют? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/spravka/letters/22-spravka/letters/97-rubric-65>

11. Королева М. Евро, открой личико! / Марина Королева// Наука и жизнь. – 2013. - №3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.nkj.ru/archive/articles/21832/>

12. Крысин Л.П. Этапы освоения иноязычного слова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_773

13. Леонтьев А.А. Путешествие по карте языков мира: Кн. для внекл. чтения / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1990 – 143 с.

14. Маевская О. Сорок, девяносто, сто... [Электронный ресурс] / Ольга Маевская // Наука и жизнь. – 2013. - Режим доступа: <http://www.nkj.ru/archive/articles/23021/>

15. Миф №7. Написание Е вместо Ё – грубая орфографическая ошибка [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.gramota.ru/class/istiny/istiny_7_jo/

16. Обнорский С.П. Основные принципы орфографической нормализации [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_742

17. Пастухова Л.С. Пора привлечь внимание к знакам препинания, или кое-что о пунктуации / Л.С. Пастухова. – Симферополь: Н. Орианда, 2014. – 160 с.

18. Подоскина Т. Нескучная латынь (часть 1) / Т. Подоскина // Наука и жизнь. –20098. - №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nkj.ru/archive/articles/15741/>

19. Подоскина Т. Нескучная латынь (часть 5) / Т. Подоскина // Наука и жизнь. –20098. - №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nkj.ru/archive/articles/15264/>
20. Помехи в понимании речевых сообщений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_768
21. Русская антонимия и ее лексикографическое описание [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gramota.ruslovari.info/lv/article>
22. Типология ошибок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/research/rubric_370/rubric_388/
23. Энциклопедия для детей. Т. 10. Языкознание. Русский язык / Глав. ред. М. Д. Аксёнова. – М.: Аванта+, 1998. – 704 с.

Анотація

Габидулліна А.Р. Метонімія в науково-популярному лінгвістичному дискурсі

У статті аналізується метонімія в науково-популярному лінгвістичному дискурсі. Показані механізми утворення лексикалізованої і дискурсивної метонімії. Названо деякі способи семантизації метонімічних термінів в науково-популярному лінгвістичному тексті.

Ключові слова: метонімія, лексична метонімія, дискурсивна метонімія, метонімічне перенесення, метонімічна модель, еліптичне скорочення, номінативна підміна слова, науково- популярний дискурс

Аннотация

Габидуллина А.Р. Метонимия в научно-популярном лингвистическом дискурсе

В статье анализируется метонимия в научно-популярном лингвистическом дискурсе. Показаны механизмы образования лексикализованной и дискурсивной метонимии. Названы некоторые способы семантизации метонимических терминов в научно-популярном лингвистическом тексте.

Ключевые слова: метонимия, лексическая метонимия, дискурсивная метонимия, метонимический перенос, метонимическая модель, эллиптическое сокращение, номинативная подмена определяемого слова, научно-популярный дискурс

Summary

Gabidullina A.R. Metonymy in popular scientific linguistic discourse

The article examines metonymy in scientific and popular linguistic discourse. This phenomenon is discussed in several dimensions. First we study those types of metonymy which are determined by the dichotomy *langue / parole*: in *langue* as a system of ideal signs the metonymy is a mechanism of semantic transformation (semantic transposition in the adjacency) or abstract structure ("metonymic structure"); in *parole* as the speech incarnation of language the (discursive) metonymy appears as a variety of tropes and figures of speech. Lexical metonymy is reflected in the terms connected with the relations "branch of knowledge, science - subject of science", "system of language tools - the complex of tools of expression in verbal creativity", "semiotic system – system of language tools", "speaking, conversation, talk". The majority of linguistic terms are modelled as the "action – language / speech phenomenon as a result. This model has in *scientific and*

popular linguistic discourse the following options: a) "the process of action – speech behavior, created during a particular speech act", b) "the process of action - scientific work", c) "a process of action – condition, mismatch with anything, a departure from the typical, normal"; d) "action – opinion, the judgment about that action"; e) "action, speech act – type of the speech act, speech genre, a literary genre". The mechanisms of discursive metonymy as an elliptical reduction and nominative substitution of a defined word are shown. Some ways of semantization of metonymical terms in popular scientific and linguistic text are mentioned.

Key words: metonymy, lexical metonymy, discursive metonymy, metonymical transference, metonymical model, the elliptical reduction, the nominative substitution of a defined word, the popular and scientific discourse

УДК 811.161.1'42

Ольга Игоревна Гамали,

кандидат филологических наук, доцент

E-mail: gamalioi@mail.ru,

Ольга Борисовна Каневская

кандидат педагогических наук, доцент

Криворожский педагогический институт

ГВУЗ «Криворожский национальный университет»

г. Кривой Рог. Украина

E-mail: o.b.kanevska@rambler.ru

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ОЦЕНКИ В ИДИОСТИЛЕ

В. АКСЁНОВА

(НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА «ОСТРОВ КРЫМ»)

Постановка проблемы. Василий Павлович Аксёнов (1932 – 2009) – один из самых популярных советских писателей 60-70-х годов XX века, один из лидеров шестидесятников, автор нашумевших романов «Ожог», «Остров Крым», «Московская сага».

Анализ публикаций. Творческий путь писателя является непосредственным отражением советской и постсоветской социокультурной ситуации второй половины прошлого столетия. Заметное стремление к смелому эксперименту с формой и содержанием произведений обеспечивает особую популярность книгам В. Аксёнова не только у читательской аудитории, но и у исследователей, прежде всего, критиков (П. Басинский, З. Богуславская, Р. Вахитов, Е. Весёлая, К. Газарян, А. Гольдин, Т. Калласс, Е. Сидоров и др.) и литературоведов (Б. Л. Брусоловская, Э. Г. Дадаян, Л. В. Гурленова, Н. А. Ефимова, Н. Н. Карлина, А. И. Куприянова, М. А. Литовская, И. В. Попов, Е. В. Снежко, Г. М. Торунцова и др.). Но лингвистический аспект поэтики произведений писателя по-прежнему остается мало изученным. В немногочисленном ряду работ можно выделить исследования

Н. В. Колесовой, Н. А. Петровой, М. В. Сандаковой, Л. И. Скворцова, в которых анализируются частные вопросы, касающиеся функционирования жаргонной и иноязычной лексики в аксёновских произведениях, семантики некоторых тематических групп (например, одежды) и пр. Можно констатировать, что индивидуально-авторский стиль произведений В. Аксёнова пока ещё не стал предметом отдельного серьёзного изучения. Особый интерес, по нашему мнению, вызывает описание способов выражения оценки и оценочности в языке этого самобытного писателя, т.к. оценочная лексика и другие оценочные средства не только принимают участие в создании выразительности, но и являются важным элементом выражения авторских интенций, помогающим более точно интерпретировать текст.

Цель статьи – выявить и описать средства выражения оценки в идиостиле В. Аксёнова (на примере романа «Остров Крым»).

Изложение основного материала. Проблема оценки многоаспектна, т.к. «человек оценивает всё, что было, есть, будет, может быть и могло бы быть» [2, с. 7]. Поэтому лингвисты ведут постоянные научные поиски в области семантики и способов выражения оценки в языке и речи (Ю. Д. Апресян, Л. М. Васильев, Л. А. Новиков, Ж. П. Соколовская; Н. Д. Арутюнова, Е. М. Вольф, Г. А. Золотова, А. А. Ивин, Т. В. Маркелова, Е. Ф. Петрищева и др.).

В формальной аксиологии оценка определяется обычно как положительная или отрицательная характеристика предмета, связанная с признанием или непризнанием его ценным в каком либо отношении [5, с. 36].

В лингвистике термин «оценка» употребляется в трех разных значениях. В узком смысле слова – это языковое выражение, устанавливающее ценностное отношение определенного типа между мыслью и действительностью. Так, В. В. Виноградов связывал оценку с выражением эмоционально-субъективного отношения говорящего, вследствие чего к оценочной лексике относил лишь слова, выражающие субъективную оценку [3, с. 4].

В широком смысле оценка – это своеобразное отражение соответствующей логической категории фактами явной и скрытой грамматики. Такой подход к изучению данной категории утвердился сравнительно недавно (Е. М. Вольф, Ж. П. Соколовская и др. [4; 6]) и, по нашему мнению, является наиболее адекватным для изучения оценочной лексики, поскольку семантическая структура оценочных лексем и типы отношений между ними во многом обуславливаются характером выражаемых ими оценок.

При максимально широком подходе под оценкой понимается языковое выражение, приписываемое рассматриваемому объекту некоторое значение в соответствии с принятой в данном социуме или

характерной для индивидуума шкалой оценок (*очень хорошо – довольно хорошо – хорошо – средне – довольно плохо – плохо – очень плохо*) [6].

Итак, оценка, по мнению большинства исследователей, – это результат соотнесения говорящим какого-либо понятия со своим или общепринятым представлением о норме, оценочность – один из многих компонентов, формирующих значение слова. Средства для выражения оценки представлены на всех уровнях языка и речи и имеют варианты в употреблении. Это, прежде всего, аффективные слова (*великолепный, ужасный*), слова-интенсификаторы (*очень, чрезвычайно*); стилистически окрашенные слова; аффиксы со значением субъективной оценки; специальные интонационные конструкции и др.

Методом сплошной выборки из романа В. Аксёнова «Остров Крым» были извлечены оценочные слова и проанализированы особенности их употребления. Выявлено, что авторские интенции, отношение к событиям, миру, персонажам выражаются с помощью широко представленной оценочной лексики: *альяповатые павильоны, жуткие краски, умопомрачительно-непонятный лозунг, чудесное тело, первозданная природа, замечательные имитации, головокружительные перспективы, изгибы псевдомира* и др.

В. Аксёнов активно использует разнообразные семантические группы слов, выражающих прагматические (*полезно / бесполезно*), интеллектуальные (*интересно / неинтересно*), эмоциональные (*приятно / неприятно*), морально-этические (*нравственно / безнравственно*) оценки: *шикарная полуотрешенность; пленительная атмосфера опасности; мерзкие сцены; кошмарные парадоксы; наглые иностранные орды* и др. В контексте: *Медленно растворялось очарование ночи, малярный приступ молодости постепенно проходил. Гнусоватое выздоровление. Ноги обретали их собственную тяжесть* [1, №1, с. 45].

Используя оценочную лексику, автор учитывает семантику оценки, которая отражает содержательную сторону языка в её динамическом состоянии и формируется в речевой коммуникации как деятельности: 1) передаёт одобрение или неодобрение: *Андрей Арсениевич Лучников стоял посреди странного мира и чувствовал себя ошеломляюще счастливым* [1, №1, с. 48]; 2) передаёт похвалу или порицание: *Должно быть, эти две сучки сейчас обсуждают, где они меня могли встретить; ...в её сногишибательной по скромности и шику белой куртке* [1, №1, с. 36].

Писатель редко использует ядерные оценочные слова «хорошо» – «плохо». Однако частотны контексты, в которых проявляется тесная связь с признаком качества, определяющая дидактическую функцию высказываний (*вредно, полезно, грешно* и т.д.): ... *основательно уже подержанная временем компания; Он чуть ли не на первой же*

вечеринке встретил Юрку и поразился, как **отвратительно** изменился его приятель [1, №1, с. 42]. Усиливают оценочное значение высказывания и использованные автором слова-интенсификаторы: **Довольно** стройная фигура, но принадлежит **явно** американской зануде [1, №5, с. 40]; **Теперь** он стал большой, **чрезвычайно** нескладный мерин [1, №1, с. 42]; Они были **очень** хорошенькие и молоденькие [1, №1, с. 36] и др.

Из всех рассмотренных в контекстах оценочных слов основную нагрузку несут качественные прилагательные, которым органически присуща способность выражать оценочные отношения: **чудеснейшие** вечно загорелые ноги, **пухлые** щечки, **глазищи свирепые** и др., а также окказиональное **снобейший** сноб. Авторская оценка, передаваемая такими прилагательными, служит для выражения положительного или отрицательного отношения к разнообразным фактам и явлениям художественной реальности:

- положительная оценка: **сумасшедшие** архитектурные экспрессии; **дерзкий** в своей простоте; **плейбойский** пентхауз; **смелые** архитекторы; **священные** принципы нашей демократии; **бурный** всплеск фаталистического веселья; **шикарная** полуотрешенность; **пленительная** атмосфера опасности;

- отрицательная оценка: **унылые** серые холмы; **заштатный** городишко; **невразумительные** сообщения; **страшная** опасность; **одряхлевший** генерал; **тёмный** гнев; **ужасное** бабское бельё; **мерзкие** сцены; **кошмарные** парадоксы; **наглые** иностранные орды.

Частотны случаи лаконичного, однословного выражения оценки: **жизнь русских мастодонтов**; **плейбой** без каких-либо особых идей; **белогвардейская сволочь** и др. Чаще всего это либо слова с прямым значением, в которых одновременно заключено и название явления, и оценочное сообщение о нём (**грубиян**, **размазня**, **хам**, **болван**), либо слова с переносным (**чучело**, **лешаки**), либо с синтаксически обусловленным значением (**шляпа**, **свинья**).

В тексте романа переосмысливаются и переоцениваются слова, относящиеся к концептуальной лексике, т.е. выражающие политические и идеологические представления персонажей: **Андрей**, ведь ты **почти марксист**... [1, №2, с. 23]; Я тебе не Славка, **падла Лучников**, предатель, **большевицкая шлюха**. Сколько тебе заплатили за остров Крым? **Саланда-маранда гебешная**, я тебе не Славка, я таких как ты, **брал на каждом перекрестке**, **дерьма маркиского кусок!** [1, №2, с. 25]; ... **Марксизм-Ленинизм** – это **вкусовой экстремизм** конца двадцатых, который вызывает сейчас понятное недоверие у аппарата... [1, №2, с. 12]; **Ошеломленный переводчик**, юноша из третьего поколения **франко-русов**, после мгновенного столбняка занялся уточнением мысли своего подопечного, в то время как окружавшие диссидента киты и акулы,

уловив борщеватое слово «товарищи»; великодушно смеялись: нашел «товарищей» [1, №2, с. 26].

Обращает внимание то, что большинство персонажей романа в своей речи используют жаргонную, просторечную и бранную лексику (*хипня, ухилиять, ловенность, класс, бэби, бабки* и под.), для которой характерно ярко выраженное оценочное значение, что подчёркивает противоречивость их характеров, политических и социальных устремлений. Ведь персонажи В. Аксёнова, как правило, всегда находятся на переломе жизненного пути, духовного созревания, вырабатывают свое мировоззрение. Например: ...жилетка из **хипповых барахоловок** [1, №2, с. 20]; Встречая сардонической улыбкой слово «идеалы» вы увеличиваете свою **ловенность** [1, №2, с. 22]; – **Хай, дад!** [1, №1, с. 42]; – **Хай, Эндрю!** – Он открыл свои объятия. / – **Привет, Федя!** – ответил Лучников "**по правилам московского жаргона**" [1, №1, с. 47]; – **Вы, должно быть, из "уимен-либ", бэби?** – спросил он девушек [1, №1, с. 42]; **Калифорнийское отродье**, вроде **Фары Фосет** [1, №11, с. 39]; – **Выродки**, – проговорил он, как бы притягивая ускользающие сабашиниковские глаза. – ...**Прикинь**, во что обоились русскому народу наши утонченные рефлексии [1, №2, с. 23]; – У них там никакого оружия ни **фера** нету, **Толяй... Давай, Толька, шмаляй ракету!** [1, №5, с. 60].

Яркой выразительностью, экспрессией и оценочностью обладает жаргон молодёжи острова Крыма, созданный В. Аксёновым. Так, Антон – сын Андрея Лучникова – разговаривает на языке **яки** – смеси *татарцины* и *русятины*: **Слушай, атац, ты меня опять подначиваешь** [1, №1, с. 40]; ...**будущее нашей страны – это яки, а не вечно замороченные евроэвакуанты, или обожравшиеся муллы! ...яки – это хорошо, это среднее между «яким» и «о'кей»** [1, №1, с. 41]; **Ребята, вы не обижайтесь на моего дадди**, – сказал Антон. – Он и впрямь немного **олд-таймер** [1, №1, с. 39].

Часто аксёновские персонажи употребляют варваризмы, привносящие в текст дополнительное оценочное значение: – **Сволочь** – крикнула ему **Таня**. – **Энтигудиген**, – извинился человек и что-то еще добавил... [1, №4, с. 54]; – **Stop! – That's enough for to night** [1, №4, с. 55].

Давая характеристику персонажам, В. Аксёнов неслучайно использует говорящие фамилии, имеющие оценочное значение (*Лунина* ← *Луна*; *Сабашиников* ← *собака*). Так, *Лучников* ← *Луч*: Он – **луч**, вот он кто...**мотоциклист, баскетболист и автогонщик, лидер молодежи 50-х, лидер плейбойства 60-х, лидер политического авангарда 70-х, он лидер** [1, №2, с. 24]. Действительно, в произведении на этом образе

сосредоточено всё повествование: он пробуждает сознание людей, призывает их к объединению, борется с существующим государственным аппаратом.

В. Аксёнов активно употребляет и такой приём, как снижение «ореола высоты», сталкивая высокую и сниженную лексику в одном контексте: *Ознобец восторга, то, что в уме он назвал молодой отвагой, охватил Тангута на лестничной площадке...; ...ну, там матюкаться в тесном круге, ну продемонстрировать страсть к рыбалке, сдержанное почтение к генералиссимусу...* [1, №2, с. 12]; *Он даже снял очки, когда знакомился, продемонстрировал Татьяне чистоту и честность своих глаз, никаких ухмылочек, никаких околичностей – перед вами друг!* [1, №2, с. 14].

Оценочную функцию в тексте выполняют и разнообразные окказионализмы, которые называют реалии созданной воображением автора жизни острова Крыма: – *Что такое "врэвакуанты"? – Памела чудесно сморщила носик. – Когда в 1920 году большевики вышибли моего дедулю и его славное воинство с континента, белые офицеры на Острове Крым стали называть себя "временные эвакуанты". Временный is temporary in English. Потом появилось сокращение "вр. эвакуанты", а уже в пятидесятых годах, когда основательно поблекла идея Возрождения Святой Руси, сложилось слово "врэвакуант", нечто вроде нации* [1, №1, с. 40]; – *Нет, сударыня, я сразу понял, что ваша папочка предпочитает "руссо-балт", когда я увидел его за рулем "руссо-балта"* [1, №1, с. 36]; *Тот торопился на поле идейной битвы, тяжёлый его пиджачище запарусил, рубашка его расстегнулась, виден был тестообразный живот* [1, №3, с. 30].

Характерным оценочным средством для языка романа является создание разнообразных авторских аббревиатур: *Не подлежит сомнению, что еще год-другой, и молодой фон Витте стал бы командующим ВСЮРО (Вооруженные Силы Юга России), но тут его бес попутал, тот же самый бес, что и нас всех уловил, Андрюша, – любовь к Единой – неделимой Убогой и Обильной – Могучей и Бессильной, то есть, ты уже меня прости, любовь к ЕНУОМБУ, или, по старинке говоря, к матушке-Руси, что в наших скифо-славянских* [1, №2, с. 18]. Подчеркнём, что некоторые из них являются ключевыми словами всего романа, выражающими главную идею текста. Например: *СОС – союз общей судьбы.*

Пользуется писатель и таким словообразовательным средством выражения оценки, как усечение основы. Ярким примером окказионализма такого типа является *суп – супруг: ... прежде всего*

позабыла о своем законном «супруге», «супружнике» или, как она его попросту называла, – «суп» [1, №2, с. 18].

Таким образом, широко используемые автором словообразовательные оценочные средства (суффиксы субъективной оценки, аббревиация и др.), предназначены для выражения ценностного отношения (положительного или отрицательного) говорящего к объекту оценки. Оценочные окказионализмы В. Аксёнова часто окрашивают повествование в иронически пренебрежительные тона.

Встречаются контексты, в которых писатель использует возможности предикативной оценки: *Вот эта способность русских баб мгновенно переходить от хмурости, мрачной настороженности к душевной теплоте – вот это клад* [1, №1, с. 36].

Широко представлены частицы с оценочным значением, которые в тексте романа выполняют разнообразные функции: устанавливают контакт с собеседником, связывают данное высказывание с предыдущим, выражают конкретные чувства или их комплекс (удивление, радость, огорчение), например: *...да куда же я опять хочу с этим своим вечным ощущением пустяковости, второстепенности своих деяний... что-то главное не сделал, что-то самое важное пропустил... о чем-то я забыл?... почему не оставляет ощущение чепухи?... ведь это же все нужно?.. даже и интервью это дурацкое на ABC, даже и приём в честь диссидента ...ведь не для себя же стараюсь, для идеи ...ведь это же как раз и есть главное содержание жизни...как же ты, гад Сабашка, мог меня посчитать «любилом-дробилом»* [1, №2, с. 23].

Частотны в тексте и междометия, придающие оценочность всему высказыванию: – *Татьяна, "телега" на тебя, ну поздравляю, такую раньше и не читала* [1, №2, с. 10]; – *Ой, мамочка, там написано, деточка-лапочка, будто ты две ночи с белогвардейцем в отеле жила. Врут, конечно?* [1, №2, с. 11]; – *Ах, как странно, как странно... – прошептала Веруля* [1, №2, с. 12]; *...внутри у нее все тряслось – ну и ну, ну, ты даёшь, Татьяна!* [1, №3, с. 38].

Использует В. Аксёнов оценочную лексику в составе тропов (эпитеты, сравнения, метафоры) и стилистических фигур (перифразы, эмоционально-экспрессивные предложения), прежде всего для создания портретов персонажей и их речевой характеристики: *мыльного цвета лицо; дрогнувшая щека прикрылась локтем; тело – свинцовые джунгли, душа – загнанная лиса; Сабашников, сама скромность; опухшее лицо бывшей красавицы. В контекстах: **Непревзойдённая** в прошлом барьеристка – **восемьдесят метров сумасшедших взмахов чудеснейших вечно загорелых ног, полёт рыжей шевелюры и финишный порыв***

грудью к заветной ленточке... [1, №2, с. 7]; – *Ю узлкам Андрюса синачек эз юзуаль канисна, – прошипел он сквозь **остатки зубов, похожие на камни в устье Янцзы*** [1, №1, с. 40]; *На глаза его падали два пегих крыла прямых сальных волос, престраннейшая улыбка обнажала дёсны. Малопривлекательный господин, подумала она* [1, №5, с. 59]; *Видное лицо взяло его под руку, шепнуло на ухо...* [1, №4, с. 68].

Характерны для идиостиля писателя оценочные перифрастические выражения, которые в большинстве своём носят индивидуально-авторский характер, т.е. возникают в образной системе произведения автора и несут смысловую и эмоциональную нагрузку, характерную лишь для данной описываемой ситуации: иронично-негативная, иронично-нейтральная и иронично-положительная оценки. Например: *Она была спокойна и по-английски спросила почти правильно, а волосы небрежно отмахнула, **аристократка секса***; *Лучников обнимал за зябкие плечики Лору Лерову, одну из тех **увядающих букетиков**, что украшали недавний праздник курьера* [1, №3, с. 38]; *Тут бравый **"сокол"** слегка икнул...* [1, №2, с. 12].

Выводы. Итак, корпус оценочной лексики в проанализированном романе В. Аксёнова определяется его сюжетно-тематическим содержанием, замыслом автора, стилистической системой текста, а также продуцирует содержательно-концептуальную и подтекстовую информативность произведения, донося, таким образом, его скрытый смысл до читателя. Оценочная лексика придаёт всему произведению яркость, индивидуализирует речь каждого из героев. С её помощью рисуются язвительные картины советской действительности, характеры персонажей, особый мир антиутопии, что не только отражает художественное мировидение В. Аксёнова, но и органично входит в его художественную картину мира, становится частью его идиостиля.

Перспективы исследования заключаются в возможности масштабного исследования языковой личности Виктора Аксёнова, который представляет собой значительное явление в русской литературе конца XX - начала XXI вв.

Литература

1. Аксёнов В. Остров Крым / Василий Аксёнов // Юность. – 1990. №1. – С 35–48.
№2. – С 7–27.
№3. – С 28–45.
№4. – С 46–73.
№5. – С 38–61.

2. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики 1982. – М. : Наука, 1984. – С. 6–15.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – №5. – С. 4–6.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Высш. шк., 1985. – 105 с.
5. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – 65 с.
6. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике (Анализ семантической структуры слова) / Ж. П. Соколовская. – К. : Вища шк., 1970. – 190 с.

Анотація

Гамалі О. І., Каневська О. Б. Засоби вираження оцінки в ідіостилі В. Аксьонова (на матеріалі роману «Острів Крим»).

У статті проаналізовано засоби, що виражають різні види оцінки, в романі В. Аксьонова «Острів Крим»: семантичні групи оцінних слів, вжиту в оцінній функції концептуальну, лайливу, простомовну лексику, вульгаризми, жаргонізми, оказіональний жаргон молоді острова Крима, а також словотвірні оцінні засоби (суфікси суб'єктивної оцінки, аббревіація і т. ін.), що часто створюють іронічно-зневажливий смисл. Оцінні засоби відбивають художнє світобачення В. Аксьонова, характеризують його ідіостиль.

Ключові слова: оцінка, оцінність, оцінна лексика, ідіостиль, В. Аксьонов.

Аннотация

Гамали О. И., Каневская О. Б. Средства выражения оценки в идиостиле В. Аксёнова (на материале романа «Остров Крым»).

В статье проанализированы средства, выражающие разные виды оценки, в романе В. Аксёнова «Остров Крым»: семантические группы оценочных слов, использованная в оценочной функции концептуальная, бранная, просторечная лексика, вульгаризмы, жаргонизмы, окказиональный жаргон молодежи острова Крима, а также словообразовательные оценочные средства (суффиксы субъективной оценки, аббревиация и др.), часто создающие иронически-пренебрежительный смысл. Оценочные средства отражают художественное мировидение В. Аксёнова, характеризуют его идиостиль.

Ключевые слова: оценка, оценочность, оценочная лексика, идиостиль, В. Аксёнов.

Summary

Hamali O. I., Kanevska O. B. The evaluative means in idiostyle of V. Aksenov (based on "The Island of Crimea" novel).

The article analyzes the means, expressing different types of assessment, in the novel by V. Aksenov "The Island of Crimea": semantic groups of evaluation words, conceptual, abusive, vulgar lexicon, vulgarisms, slang words, occasional youth slang of the island of Crimea used in the evaluation function, as well as evaluative means of derivation (evaluative suffixes, abbreviation etc.), which often create ironic and derogatory sense. Evaluation means reflect the artistic worldview of V. Aksenov, characterize his idiostyle.

Key words: evaluation, evaluative, evaluative lexicon, idiostyle, V. Aksenov.

Ольга Борисівна Тігова
кандидат філологічних наук, ст. викладач
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Бахмут. Україна.
E-mail: olgatitv@yandex.ua

УДК 81'367.335

ПЕРІОД ЯК ОДИНИЦЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ

Постановка проблеми. У центрі уваги лінгвістики тексту незмінно перебувають одиниці експресивного синтаксису, до яких відносимо й період. Сьогодні виявлені структурні, логіко-граматичні, семантичні та стилістичні ознаки цієї конструкції. Проте особливості функціонування періодичних конструкцій на рівні експресивно-прагматичного поля художнього тексту ще не стали об'єктом дослідження спеціальних лінгвістичних розвідок. Теоретичною важливістю й недостатньою науковою розробленістю зазначеного питання, необхідністю системного опису закономірностей надання прозовому тексту експресивності та мелодійності за допомогою періоду зумовлена актуальність запропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень. Мовознавча література засвідчує широкий спектр підходів до вивчення різноманітних аспектів експресивності як на рівні синтаксису, так і на рівні лінгвістики тексту. Природа цього явища висвітлена в роботах Є.М. Галкіної-Федорук, Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітка, В.А. Чабаненка, К.І. Войтенко, К.Й. Баюн. Стилiстичні та синтаксичні засоби реалізації експресивності досить активно розглядаються в наукових працях І.І. Паров'як, Н.М. Чернушенко О.В. Моштак та ін. Однак параметризації періоду-висловлення ще не здійснено.

Мета та завдання дослідження. Мета розвідки – системний опис періоду як одиниці експресивного синтаксису, аналіз його структурно-семантичних й прагматичних рис, що виходять за межі характеристик, властивих реченню. Поставлена мета вимагає розв'язання таких завдань: окреслити ознаки періоду як висловлення; дослідити своєрідність передачі синтаксичної експресії на рівні періоду.

Виклад основного матеріалу. Дослідження періоду в лінгвістиці тексту, що превалує в сучасних наукових розвідках, передбачає його розуміння як одиниці мовленнєвої комунікації, аналіз специфічних ознак якої дозволяє зробити висновок: період – це висловлення з особливою ритмічно-інтонаційною побудовою у формі багатокomпонентного складного або простого поширеного речення, структурно-змістовими частинами якого є підвищення (протазис) та пониження (аподозис).

Основними диференційними ознаками періоду-висловлення є:

- 1) організація формами слів, граматично між собою пов'язаними;
- 2) предикативність;
- 3) комунікативна спрямованість;
- 4) монотематичність;
- 5) ритмічність;
- 6) інтонація повідомлення;
- 7) функція повідомлення;
- 8) інтонаційна та смислова завершеність;
- 9) здатність поєднуватися з іншими висловленнями в складі тексту.

Незважаючи на розгорнутість періоду, виділяємо не тільки поліпредикативні, але й монопредикативні структури. Період, будова якого відповідає простому реченню, має один предикативний центр, тобто належить до монопредикативних одиниць. Період зі структурою складного речення є поліпредикативним.

Як поліпредикативні кваліфікуємо й періоди з однорідними присудками, а також періоди, членами протазису яких є напівпредикативні (відокремлені) конструкції.

Важливим смисловим параметром періоду, як і будь-якого іншого висловлення, виступає модальність (об'єктивна та суб'єктивна), експліцитне вираження якої забезпечують як традиційні, так і специфічні інтонаційні та лексико-граматичні засоби.

До традиційних відносимо: форми предиката дійсного, умовного та наказового способів, інтонацію, модальні частки, вигуки, вставні та вставлені компоненти. Специфічними засобами реалізації модальності на рівні періоду є: нагнітання (ампліфікація або градація) членів протазису, перелічувальна інтонація, підвищення-пониження голосу, пауза на межі двох частин.

Синтаксична категорія, що формує речення та співвідносить його зміст із дійсністю – предикативність – основна ознака й періоду-висловлення, і саме тому об'єктивні й суб'єктивні значення притаманні кожному періоду.

Морфологічною домінантою реальної модальності періоду виступає дійсний спосіб дієслова, що не має спеціальних засобів вираження та реалізується в трьох часових планах: теперішньому, майбутньому, минулому.

Однак у художніх текстах спостерігається й переносне використання (транспозиція) часових форм дієслова. Так, теперішній час на рівні періоду прозового тексту часто вживається в значенні минулого (зі вставним словом *було*) в описах природи для створення ефекту присутності або майбутнього (для позначення дії, яка обов'язково відбудеться найближчим часом); формою минулого часу може передаватися значення теперішнього при запереченні:

Отже, реальна модальність, виражена за допомогою різних часових форм, співвідноситься з процесом, який відбувається, відбувався або відбуватиметься в реальній дійсності.

Категорія ірреальності виражається за допомогою форм наказового й умовного способів, які вирізняються часовою невизначеністю та подають інформацію як дещо бажане або необхідне. У межах однієї періодичної конструкції перша частина може мати значення реальності, а друга частина – ірреальності.

Друга обов'язкова модальна площина висловлення – суб'єктивна модальність – виражається на рівні періоду як експліцитно, так й імпліцитно.

Універсальним засобом експлікації суб'єктивної модальності вважаємо інтонацію, що посилює таке значення або ускладнює його додатковими відтінками. Наприклад, у періоді *“Та перед цим пенсіонером життя котилося, завод красувався, Дніпро співав під берегом, щастя віяло над степами, – // хто сказав, що старість – не радість?!”* (Ю. Яновський) автор за допомогою питально-окличної інтонації виражає негативну оцінку сформованих у суспільстві стереотипів.

Необхідно зазначити, що на рівні періоду оклична інтонація може підкреслювати:

1) захоплення: *“Крики і шепоти, стоси мертвих покидьків цивілізації і тріумф новобудов, первісне бурмотіння невігласів і можуть людської думки, безкінечні поля битви за душі людей і в душах людей, які вперто дошукуються нових істин і нових вартостей, творять нове суспільство, – // і ти серед них, і не останній, а серед перших!”* (П. Загребельний) – протазис наведеної конструкції вимовляється з підсиленою інтонацією, яка виражає захват від розуміння власної значущості;

2) упевненість: *“Лише коли застугонить увесь берег і почне від ударів здригатися вночі наш будинок, а вранці побачиш, як все узбережжя кипить білопінними бурунами, вирує і аж спінить, і вали, накочуючись, з розгону розбивають себе об груддя бетону, і стріляють бризки та водяна пороша аж до нас, на другий поверх, – // отоді повіриш!”* (О. Гончар) – завдяки окличній інтонації, ми розуміємо, що автор цілком переконаний у своїй правоті;

3) сарказм: *“Вчіння граматки, часловця, псалтиря, вчіння тих складів, тих тма, мна, здо, тло, тих псалмів, писаних незрозумілою мовою, – // кому те вчіння не далось взнаки, не одбило змалку в дитини охоти до науки!”* (І. Нечуй-Левицький) – гостроту сатиричної

картини, ставлення письменника до особливостей навчання в духовних школах підкреслює оклична інтонація.

Експлікаторами суб'єктивно-модальної авторської оцінки є також модальні частки (стверджувальні, заперечні, спонукальні, питальні та власне модальні), які увиразнюють суб'єктивно-модальне значення періоду-висловлення: *“Було, правда, в тонкій смаглявості його блідого обличчя, відтіненого борідкою, щось інтелігентне і навіть шляхетне, а в твердому темному погляді зблискувало і зовсім уже щось незвичайне, гаряче, майже маніакальне, – // але все це **навряд чи** могло тут когонебудь притягти, воно ще більше відлякувало”* (О. Гончар).

Прямими виразниками суб'єктивної модальності є вигуки, які служать для безпосереднього вияву реакції мовця на факти та явища дійсності, а також функціонують як незалежні слова, словосполучення чи навіть речення, вільно введенні до складу висловлення. Найчастіше в періодах прозового тексту спостерігаємо емоційні й спонукальні вигуки: *“Небо синіє далеке й широке, хмарки по ньому, як ягнятка, біжать, степи, ліси зеленіють, садок увесь пахощами обнімає, – // **ох** і красю ж божся, яка ж ти гарна!”* (Б. Грінченко); *“Так, коли б чоловікові було на чолі написано всяке “тому що і т.д.”, коли б мені, наприклад, було на чолі написано, що в мене катар горяний і що можу лише в теплій порі ходити на прохід, що в мене мати хоровета, а отець майже безнастанно в дорозі й тому не можуть мене проваджати, і що мені в моїм сумовитім настрої миліше без товариства, – // коли б то все було мені на чолі написано, тоді... **та ба!**”* (О. Кобилянська).

Лексико-граматичними маркерами суб'єктивної модальності виступають і вставні (модальні) слова та словосполучення, що виявляються тісно пов'язаними зі змістом періоду, відтворюючи різні аспекти суб'єктивного ставлення мовця до повідомлюваного: упевненість, невпевненість, припущення, можливість, імовірність, виділення основного в повідомленні, підкреслення висновку, емоційну оцінку повідомлюваного тощо:

Разом із тим структура періоду дозволяє виражати в одному висловленні декілька семантичних значень: *“Щоправда, бог не вельми дослухався до його молитов: позаминулої осені Сироватка ледве вихопився конем до лиману, степ палав од Кизикермена до Перекопа, згоріла Сироватчина куга і весь риштунок, – // то, **мабуть**, через те, що не він один, а надто багато їх шепоче йому у вуха молитви”* (Ю. Мушкетик).

Наше дослідження прозових творів також показало, що в художньому тексті вставлені компоненти на рівні періоду (як у протазисі, так і в аподозисі) не тільки доповнюють, уточнюють і розвивають зміст висловленого, але й передають певні емоції мовця.

Імпліцитна модальність притаманна періодам-висловленням з імпліцитною (прихованою) семантикою. Імпліцитні значення на рівні періоду можуть бути виражені не тільки за допомогою побудови висловлення, що має певне значення, але й прочитуватися в підтексті.

Відповідно до класифікації модальних типів речення, запропонованої О.С. Мельничуком, виділяємо сім модальних типів періодів: зі значенням розповідності (період є розповіддю про когось чи про щось або описом чогось); зі значенням питальності (питанням виступає або весь період, або тільки аподозис); зі значенням спонукальності (у періодах формулюється спонукування до дії); зі значенням бажальності (період виражає побажання за допомогою умовного способу дієслів або часток *б, би, аби, щоб* і т.д.); зі значенням умовності (період передає не реальну, а тільки можливу за певних умов дію); зі значенням імовірності (протазис або аподозис періоду обов'язково у своєму складі мають частки, що вносять у повідомлення відтінки ймовірності, припущення, можливості); зі значенням переповідності (суб'єктивна передача чужих думок, спостережень та оцінка їх із боку мовця).

Період, завдяки своїм структурним особливостям, надає нові можливості для передачі різноманітних модальних значень. Пор.: *“Якби вона була бідна, якби вона була простою селянкою, якби вона була без просвіти, – // він взяв би її не думаючи, не гадаючи”* (І. Нечуй-Левицький) та *“Якби це залежало тільки від Тані, вона у відзнаку примирення весь день отут цілувалася б, чіплялася б Богданові на шию, забувши про конспекти, про екзамени, про все на світі”* (О. Гончар). Запропоновані висловлення належать до одного модального типу, оскільки мають одне модальне значення – умовності, засобами вираження якого є сполучник *якби* та дієслова умовного способу *взяв би, цілувалася б, чіплялася б*. Проте модальність періоду підкреслена додатковими засобами реалізації – нагнітанням членів протазису, перелічувальною інтонацією, підвищенням-пониженням голосу, паузою на межі двох частин, що надає конструкції більшої експресивності.

Отже, таке багатогранне явище, як модальність, набуває на рівні періоду додаткового експресивного забарвлення, що й вирізняє цю структуру в широкому спектрі одиниць експресивного синтаксису.

Важливе значення для формування періоду як високо організованого та експресивно забарвленого висловлення мають морфемні та лексичні повтори. Повтор однакових або синонімічних префіксів виступає одним із засобів виділення певних елементів періоду, збільшення його інформативно-естетичної ємності. Повтор кореневої морфемі актуалізує як її значення, так і значення всього слова, акцентує на ньому увагу читача, впливає на експресивне забарвлення періоду.

Великою частотністю вживання характеризується повтор суфіксів, особливо зі значенням пестливості або здрібнілості.

На лексичному рівні періоду активно функціонують синонімічний, антонімічний, гіпонімічний та семантичний повтори.

Відповідно до комунікативного завдання періоди розрізняємо інформативні, у яких розгортається змістовна інформація, та верифікативні, що служать для ствердження або заперечення, контраргументації. Для художніх інформативних періодів характерним є відображення подій, людей, явищ у динаміці, у дії, для верифікативних – позитивна чи негативна оцінка повідомлюваного. Інформація або верифікація, передані за допомогою періоду, є більш переконливими, оскільки протазис не закінчує міркування, саме тому реципієнт змушений зберігати увагу до кінця висловлення, а всі другорядні думки підпорядковуються головній, не затінюючи й не заплутуючи її.

Висновки. Специфіка функціонування періоду на рівні тексту полягає в тому, що він не тільки виступає семантично ємною формою, тобто дає можливість виразити складне за змістом висловлення як одне синтаксичне ціле, але й є потужним експресивним засобом впливу на читача.

Перспективи подальших розвідок. Останнім часом у дослідженні проблеми періоду намітилися позитивні зрушення, але одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики продовжує залишатись вироблення загальних принципів вивчення цієї конструкції та визначення її статусу в системі експресивних одиниць синтаксису.

Література

1. Баюн К. Й. Експресивність як мовна та мовленнєва категорія / К. Й. Баюн // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2015. – Вип. 2. – С. 232-236.
2. Войтенко К. І. Експресивність у лінгвістичних студіях / К. І. Войтенко // Лінгвістика. – 2013. – Вип. XIX. – С. 31-34.
3. Галкіна-Федорук Є. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. М. Галкина-Федорук // Сб. статей по языкознанию. – М. : Изд-во МГУ, 1958. – С. 136-150.
4. Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис // Слово – Речення – Текст: Вибр. праці / Гуйванюк Н. В. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 409-78.
5. Єрмоленко С. Я. Експресивність / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 156-157.
6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія / Загнітко А. П. – [3-є вид.]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 294 с.

7. Моштак О. В. Емоційний та експресивний аспекти змісту пейоративної одиниці / О. В. Моштак // Філологічні науки. – 2014. – Вип. 36. – С. 187-190.

8. Паров'як І. І. Статус конструкції експресивного синтаксису в системі синтаксичних одиниць / І. І. Паров'як // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2013. – Т. 219, Вип. 207. – С. 92-94.

9. Чернушенко Н. М. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису української художньої літератури другої половини ХХ століття / Н. М. Чернушенко // Лінгвістичні дослідження. – 2013. – Вип. 35. – С. 128-135.

Анотація

Тітова О.Б. Період як одиниця експресивного синтаксису

У статті простежено основні специфічні структурно-семантичні та прагматичні риси періоду-висловлення. Зазначено, що інформаційна насиченість, логічність викладу, максимальна структурна місткість та змістова довершеність цієї конструкції роблять текст виразним і водночас словесно економним, сприяють більш глибокому розумінню його змісту реципієнтом, максимальній реалізації авторського задуму. Саме тому період є потужним засобом впливу на читача й повинен посісти одне з основних місць у теорії експресивного синтаксису.

Ключові слова: експресивність, період прозового тексту, період-висловлення, синтаксичний повтор, модальність.

Аннотация

Титова О. Период как единица экспрессивного синтаксиса

В статье исследованы основные специфические структурно-семантические и прагматические черты периода-высказывания. Отмечено, что информационная насыщенность, логичность изложения, максимальная структурная емкость и смысловая законченность этой конструкции делают текст выразительным и одновременно словесно экономным, способствуют более глубокому пониманию его содержания реципиентом, максимальной реализации авторского замысла. Именно поэтому период является мощным средством воздействия на читателя и должен занять одно из основных мест в теории экспрессивного синтаксиса.

Ключевые слова: экспрессивность, период прозаического текста, период-высказывание, синтаксический повтор, модальность.

Summary

Titova O. Period as a unit of expressive syntax

The article examines the main specific structural-semantic and pragmatic features of period-statements. It was noted that information richness, consistency of presentation, the maximum capacity of the structural and semantic completeness of such constructions make a text both expressive and verbally effective at the same time, contribute to a better understanding of its content by a recipient and to a maximum realization of the author's intention. This is precisely why a period has a powerful influence on a reader and should occupy one of the main places in the theory of expressive syntax.

Keywords: expressivity, period of a prosaic text, period-statement, syntactic iteration, modality.

УДК 811.161.1'37-38 [Чехов]

Марджан Хоссейн Шагпури

аспирант

Киевский национальный лингвистический университет

Киев, Украина

E-mail: mkms2004@yahoo.com

СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ЗАКРЫТОГО ПРОСТРАНСТВА В ПОВЕСТИ А.П. ЧЕХОВА «ПАЛАТА № 6»

Постановка проблемы. «Пространство» является одновременно философским и лингвистическим понятием и с разных точек зрения широко исследуется как в философии, так и в лингвистике. Это является показателем многогранности данной категории для лингвистического анализа. Следует отметить, что «пространство» как категория философская, отражает свойства материальных явлений и выражает способ существования материи относительно другой материи. В лингвистике «локум – это пространство или предмет, относительно которого определяется местонахождение предмета (действия, признака) и характер их взаимоотношений (статический, динамический)» [1, с. 6].

Цель данной статьи – определить, в чем заключается своеобразие построения Чеховым пространственной картины в конкретном тексте, проанализировать языковые средства, актуализирующие значение «места действия» и определяющие особенности его реализации в тексте.

Материалом описания в данной публикации стал текст повести А.П. Чехова «Палата № 6» (1892) [5].

Многостороннее изучение творчества А.П. Чехова и в литературоведении, и в лингвистике представлено многочисленными исследованиями. Пространственная характеристика произведений автора дана в работах М.О. Горячевой, Е.С. Игумновой, Ю.М. Лотмана, М.М. Бахтина, И.Н. Сухих, Б.И. Зингермана и др. **Актуальность** данной статьи состоит в её причастности к лингвокультурологическому аспекту изучения индивидуальной языковой картины мира А.П. Чехова.

Идея единства героя, окружающего его пространства с предметным наполнением анализируется в монографии А.П. Чудакова. Рассматривая предметный мир в чеховских произведениях, автор пишет о неразрывности его с героем: «У Чехова нет такой ситуации, ради которой был бы забыт окружающий человека предметный мир» [6, с. 163]. Этот вывод имеет непосредственное отношение к проблеме пространства, поскольку само пространство в произведении предстает всегда в вещном наполнении. Чеховский герой не может быть «выключен» из окружающего его предметного мира – и также всегда определено его место в пространстве. Это утверждение, на наш взгляд, справедливо и относительно повести «Палата № 6».

Анализ последних достижений и публикаций. Исследователи творческого наследия А.П. Чехова выделяют в его текстах два типа пространства: открытое и замкнутое, ограниченное. Так, М.О. Горячева закрытое пространство характеризует таким образом: «сложные психологические состояния часто заряжены пространственными ощущениями: они чувствуют, что не могут находиться в пределах какого-то пространства, которое в этом случае воспринимается ими как малое, тесное, давящее, замкнутое» [2, с. 83].

Изложение основного материала. В соответствии с этой классификацией мы можем утверждать, что в повести «Палата № 6» автором создано закрытое пространство.

Так, в самом начале повести «Палата № 6» для создания определенного психологического восприятия текста Антон Павлович, описывая больничный двор (художественное пространство), повествование ведет в замкнутом пространстве, образ которого появляется уже в первых строках повести: «*В больничном дворе стоит небольшой флигель, окруженный целым лесом репейника, крапивы и дикой конопли*» [5, с. 209]. Причастие *окруженный* образовано от глагола *окружить*, который в словаре описан так: «ОКРУЖИТЬ, -жу, -жишь; -женный (-ен, -ена); сов. 1. кого-что. Расположиться, стать вокруг кого-чего-н. или обвести чем-н. Вокруг кого-чего-н., заключив в замкнутый круг. О. рассказчика. О. вражескую армию (взять в окружение). О. участок забором» [4, с. 596]. В этом предложении лексема реализует значение, содержащее указание границ, в которых находится флигель больницы, и актуализирует сему «замкнутости, закрытости». Таким образом, предполагается, что предмет (флигель) есть в пределах локума, что дает возможность выявить нам сему соппространственности: *окруженный целым лесом*. Именная группа *небольшой флигель* несет указание на соположение предмета и локума *больничный двор*.

Связь между локумом и предметом осуществляется с помощью *узкой тропинки*, ведущей к флигелю: «*Если вы не боитесь ожечься о крапиву, то пойдёмте по узкой тропинке, ведущей к флигелю, и посмотрим, что делается внутри*» [5, с. 209].

Перемещаясь из больничного двора внутрь больницы (наречие *внутри*), читатель вместе с героем оказывается в новом локуме – в помещении больницы, а именно в одной из комнат: «*Далее вы входите в большую, просторную комнату, занимающую весь флигель*». Следующее описание внутреннего помещения палаты подготавливает героя и читателя к изменению восприятия локума и сужению пространства: «*Стены здесь вымазаны грязно-голубой краской, потолок закопчен... Окна изнутри обезображены решетками. Пол сер и*

занозист. *Воняет кислою капустой, фитильною гарью, клопами и аммиаком...как будто вы входите в зверинец»* [5, с. 209].

В этом отрывке мы наблюдаем постепенное сужение пространства: от территории больничного двора с флигелем до *большой, просторной комнаты*, которая по мере ознакомления с ней трансформируется в абсолютно ограниченное пространство – *зверинец*.

При этом один предмет выступает в качестве ориентира (локума) – это *комната*, локализатор, выражен именем существительным с определениями *большая, просторная*, которые носят описательный характер и содержат семы, актуализирующие значение "объемного пространства": «БОЛЬШОЙ, -ая, -де; больше, больший. 1. Значительный по размерам, по величине, силе. Б. дом. Большая радость. Большая земля (материк). Большая буква (прописная)» [4, с. 72]; «ПРОСТОРНЫЙ, -ая, -ое; -рен, -рна. Поместительный, не тесный. Просторное помещение...» [4, с. 209].

Ограниченное пространство реализовано в этом текстовом фрагменте лексемами *комната* и *зверинец*, которые выступают в роли локума. Сравните: «ЗВЕРИНЕЦ, -нца, м. (устар.). Место, где в клетках содержат зверей для показа» [4 с. 302]. Значение этой лексемы в данном контексте можно интерпретировать как контекстуальный антоним к словосочетанию *большая комната*. После *большой, просторной комнаты* герой оказывается "в клетке". Этот же контраст поддерживает и глагол движения *входите*, который называет перемещение в конечный пункт движения.

Наречие *здесь* обозначает степень близости предмета, а наречие *изнутри* выполняет роль лексического конкретизатора.

Создается ощущение безысходности, безнадежности. Самый резкий образ этого ряда – «зверинец» – ассоциативно связан с бездуховным, животным существованием, он вызывает отвращение.

Пространство комнаты также заполнено нездоровыми людьми и множеством предметов, которые мешают движению, взгляд читателя словно спотыкается о них: «*Отворив первую дверь, мы входим в сени. Здесь у стен и около печки навалены целые горы больничного хлама. Матрацы, старые изодранные халаты, панталоны, рубахи с синими полосками, никуда не годная, истасканная обувь - вся эта рвань свалена в кучи, перемята, спуталась, гниет и издает удушливый, запах»*; «*В комнате стоят кровати, привинченные к полу. На них сидят и лежат люди в синих больничных халатах и по-старинному в колпаках. Это — сумасшедшие...*»[5, с. 209]. Ненужность собранных в одном локуме предметов подчеркнута используемыми автором прилагательными *старые изодранные, никуда не годная, истасканная, перемята*, а также существительными *горы, хлам, рвань*: «ГОРА, -ы, вин. гору, мн. горы, гор, -ам, ж. 2. перен.,чего. Нагромождение, куча, множество (разг.).

Горы книг. Переделать целую гору дел. Вещи свалены горой...» [4, с. 181]; «ХЛАМ, -а, м., собир. (разг.). Негодные старые вещи, все бесполезное, ненужное. Выбросить весь х.» [4, с. 1155]; «РВАНЬ, -и, ж. 1. Рваное платье, обувь (разг.)...» [4, с. 900].

Глаголы *навалены, свалена, спуталась, гниет и издает* запах характеризуют меру необходимости этих предметов.

Замкнутость пространства создана и с помощью описания запаха: «...вся эта рвань свалена в кучи, перемята, спуталась, гниет и издает душливый, запах»; «Воняет кислюю капустой, фитильною гарью, клопами и аммиаком...» [5, с. 209].

Анализируя текст повести, мы обращаем внимание на тот факт, что пространственные отношения выражаются не только формами имени, но и глаголами *ходить, входить, выходить, прогуливаться*:

«...*входите* в большую, просторную комнату...» [5, с. 209]: «ВОЙТИ, войду, войдешь; вошел, -шла; вошедший; войдя; сов., во что. 1. Вступить, проникнуть внутрь. В. в дом. В. в историю (перен.: сохраниться в памяти потомков)» [4, с. 121];

«...*прогуливается* по палате...» [5, с. 210]: «ПРОГУЛЯТЬСЯ, -яюсь, -яешься; Походить, гуляя. П. по парку. 1 несов. прогуливаться, -аюсь, -аешься» [4, с. 814];

«...*выходит* из флигеля...» [5, с. 210]: «ВЫЙТИ, выйду, выйдешь; вышел, -шла; выйди; вышедший; выйдя; сов. 1. Уйдя, удалившись, оставить пределы чего-н., покинуть что-н.; оказаться выпущенным, выброшенным, вытечь...» [4, с. 161];

«...он *ходит* по улицам...», «...*ходит из угла в угол...*» [5, с. 210]: «ХОДИТЬ, хожу, ходишь; несов. 1. То же, что идти (в 1. 2, 3, 10, 15 и, при знач. бытийности, также в 14 знач.), но обозначает движение, совершающееся не в одно время, не за один прием или не в одном направлении...» [4, с. 1159].

Во всех данных примерах автор подчеркивает передвижения героя в пределах одного локума. Именно этим мы объясняем ограниченное число использованных А.П. Чеховым глаголов движения.

Пространственные предлоги также выполняют вспомогательную функцию при выражении пространственных отношений:

«...*ходит из угла в угол...*» [5, с. 211]. Сравните: «**ИЗ** кого-чего, предлог с род. п. 1. Обозначает направление действия откуда-нибудь, источник, место, откуда исходит что-нибудь...» [4, с. 316] и «**В**, предлог. I. с вин. и предл. п. 1. Употр. при обозначении места, направления куда-н. или нахождения где-н. ...» [4, с. 85];

«...очень подвижной старик... *прогуливается по палате от окна к окну* или сидит на своей постели, поджав по-турецки ноги...» [5, с. 210]. Сравним: «**ОТ**, предлог с род. п. 1. Указывает на исходную точку чего-н. ...» [4, с. 85] и «**К**, предлог с дат. п. Обозначает направление в сторону

кого-чего-н., включение во что-н., добавление (в пространственном, временном отношениях) как в прямом, так и в переносном значении...» [4, с. 343].

Предлоги *от, к, из, в* используются для выражения значения направления передвижений «оттуда» – «сюда» в описываемом локуме.

В подавляющем большинстве случаев почти каждая именная группа несет указание на соположение предмета и локума.

Пространство, вводимое в произведение, виртуальное, созданное в воображении героя, часто противопоставлено прямому местонахождению героя, которое его не удовлетворяет.

В «Палате №6» Громов говорит о своей жажде жизни: *«Ужасно хочу жить, ужасно! ...»* [5, с. 238]. *«...кажется мне, что я гуляю по каким-то лесам, по берегу моря...»* [5, с. 233-234]. В сознании героя возникает образ свободного пространства, выходящего за пределы его обыденной жизни: *лес, берег моря*.

Мысль о насилии все больше овладевает сознанием впечатлительного героя. А жизнь на каждом шагу дает ему новую пищу для худших опасений.

Однако у Чехова есть и яркие образы открытого пространства, свободного, ничем не ограниченного. В «Заметках о русском» Д.С. Лихачев отмечает, что «издавна русская культура считала волю и простор величайшим эстетическим и этическим благом для человека» [3, с. 10], «а понятие тоски, напротив, соединено с понятием тесноты, лишением человека пространства» [3, с. 12]. Замкнутое пространство, противопоставленное большому открытому миру, складывается у Чехова на основе этих традиционных представлений.

Выводы. Чувство одиночества, непонятости, тоски главного героя поддерживается характером созданного А.П. Чеховым закрытого локума. При описании данного типа локума автор преимущественно использует номинативные лексемы, содержащие семы, эксплицирующие значение "замкнутости". Поддерживающие языковые средства (глаголы движения, предлоги с пространственной семантикой) закрепляют в восприятии читателя ощущение замкнутости, безысходности. Созданное в повести закрытое пространство помогает понять не только причины действий героев, но и их душевное состояние. Пространство является одним из приемов создания реалистических образов персонажей с их переживаниями, способом передать внутренний мир героев, процессы, происходящие в сознании героев, через внешние детали.

Литература

1. Всеволодова М.В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке / М.В. Всеволодова, Е.Ю. Владимирский. – М.: Наука, 1982. – 154 с.

2. Горячева М.О. Проблема пространства в художественном мире А. Чехова/М.О. Горячева: Дис. ... канд. филолог. наук. – М.: МПГУ, 1992.–197 с.

3. Лихачев Д.С. Заметки о русском / Д.С.Лихачев/. 2-е изд., доп. – М.: Советская Россия, 1984. – 64 с.

4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 60 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 25-е изд., испр. и доп. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2008. – 1328 с.

5. Чехов А.П. Повести и рассказы / А.П. Чехов / Предисл. Г.Бердникова. – К.: Дніпро, 1985. – 400 с.

6. Чудаков А.П. Поэтика Чехова/А.П. Чудаков. – М.: Наука, 1971. – 290 с.

Анотація

Шагпури М. Засоби створення закритого простору в повісті А.П. Чехова «Палата № 6».

Статтю присвячено опису мовних засобів вираження семантики локативності в російській літературній мові. Дослідження здійснено на матеріалі повісті А.П. Чехова «Палата № 6». Автор аналізує номінативні засоби як базові для вираження категорії локативності. Дієслова руху і прийменники описано як допоміжні, підтримуючі засоби. У результаті здійсненого дослідження автор прийшла до висновку про створення у тексті закритого простору, представленого конкретним локумом. Створення закритого простору допомогло письменнику розкрити внутрішній світ героя. Такий зв'язок реалізує традиційну інтерпретацію закритого простору в російській лінгвокультурі.

Ключові слова: категорія локативності, закритий простір, локум, А.П. Чехов.

Аннотация

Шагпури М. Средства создания закрытого пространства в повести А.П.Чехова «Палата № 6».

Статья посвящена описанию языковых средств выражения семантики локативности в русском литературном языке. Исследование осуществлено на материале повести А.П. Чехова «Палата № 6». Автор анализирует номинативные средства как базовые для выражения категории локативности. В качестве вспомогательных, поддерживающих средств в статье описаны глаголы движения и предлоги. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу о создании в тексте повести замкнутого пространства, представленного конкретным локумом. Создание закрытого пространства помогает писателю раскрыть внутренний мир героя. Такая связь реализует традиционные свойства замкнутого пространства в русской языковой культуре.

Ключевые слова: категория локативности, закрытое пространство, локум, А.П. Чехов.

Summary

Shahpoori M. Tools for creating a closed space in the story of Anton Chekhov's "Ward No. 6".

The article describes the locative semantics language means in the Russian literary. The purpose of this article is to determine what is the peculiarity of building Chekhov spatial pattern in a particular text, analyze the language means, actualizing the value of "scene" and defining features of its realization in the text. The author analyzes the nominative language means of expression as a basic category for locative. Moving from the hospital courtyard to his lodge, we find ourselves in the Locum, which defines a closed space. Based on the value of the token lexical room, a menagerie, the author interprets them as the relationship between contextual antonymous.

Key words: category locative, closed space, lokum, Anton Chekhov.

УДК 811.161.2

Світлана Андріївна Шуляк

кандидат філологічних наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла
Тичини

м. Умань. Україна

E-mail: shulyak_svitlana@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВЕСНИХ ФОРМУЛ У МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ ЗАМОВЛЯНЬ

Постановка проблеми. Мова фольклору посідає особливе місце серед різновидів художньої творчості, має потенціал архаїчних світоглядних ідей, культів та обрядів. Дослідження українських замовлянь є актуальним, адже в них віддзеркалюється мовна картина світу нашого народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські замовляння студіювали В.Г. Антонюк, В.В. Берковець, М.Г. Василенко, В.Ф. Давидюк, М.К. Дмитренко, П.П. Єфименко, В.В. Жайворонок, А.В. Ковалевська, Л.М. Копаниця, В.М. Мойсієнко, М.Н. Москаленко, М.О. Новикова, О.А. Остроушко, О.Д. Павлов, В.П. Петров, А.С. Слухай, О.А. Соляр, А.І. Темченко, О.Є. Хомік, Т.М. Шевчук, В.Ф. Ятченко та інші мовознавці.

Л.М. Копаниця підкреслює, що оскільки фольклор наділений властивостями зберігати давні за своїм походженням смисли і образи – міфологічні, історичні, саму усну традицію слід визнавати за спосіб збереження, трансляції і відтворення повідомлення, інакше кажучи – як інформаційний канал [6, с. 127].

Магія текстів замовлянь характеризується як певний вплив на навколишній світ за допомогою дій, які не несуть фізичного характеру. Неперсоніфіковані сили, за уявленням магії, керують світом, а той, хто їх знає, має надзвичайний вплив на все. Так само знання хвороб, болячок надає тому, хто промовляє магичний текст, владу над напастями, як-от: *Ляку поки я не знала – не шептала, / Стала знать – стала шептать:*

/ Подумані, погадані, пристрітні, приговорні, / Мужські, женські, дівочі, парубочі, / Курячі, гусячі, звірячі, скотячі, / Вітряні, зоряні, водяні, огняні! [1, с. 36-37]; Добрий день, солодка болячко безверха, / Чого ти розходилась, / Чого ти розбушувалась? / **Поки я тебе не знала** – / **Я тебе не виговорала**, / **А тепер я тебе знаю і виговораю**: / Розійдися, розсійся й розтупися / З кості, з жил, з (ім'я) живота! [1, с. 57]; **Поки я тебе не знала, поки ти стояла, поки ти буяла. Стала я тебе знати, стала тебе з костів виганяти** [2, с. 67].

В.В. Жайворонок визначає магію як сукупність дій і слів, які, за народними уявленнями, мають чудодійну силу; чаклунство, чарівництво; магію ділять на *імітативну* (коли виходять з того, що подібне діє на подібне, наприклад, щоб викликати дощ, ллють воду або кидають у воду; щоб убити ворога, нищать його образ) та *симпатичну* (коли виходять з того, що частина впливає на цілісне, наприклад, нищачи волос чи зуб ворога, можна завдати йому великої шкоди; вимовляючи ім'я особи, можна здобути владу над нею); із середньовіччя відома *біла магія* (коли використовують таємничі сили природи на користь людини) і *чорна магія* (яка послуговувалася нечистою силою на шкоду людині); у переносному розумінні – щось загадкове, незрозуміле; прикметник – **магічний** – який стосується магії (*магічні дії, магічні числа, магічне коло*, що вберігає від нечистої сили); у переносному розумінні – надзвичайно сильний, непереборний; чарівний, чудодійний [4, с. 348].

О.Є. Хомік зазначає, що характерними мовними засобами досягнення ілюктивної мети в основній частині оберегових замовлянь є формули різного типу, виражені у властивих своїх різновидах [7, с. 16].

Мета нашої статті – вивчити функціонування словесних формул у магічних текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких **завдань**: визначити типи словесних формул та проаналізувати частотність їх уживання; з'ясувати структуру досліджуваних елементів; виділити основну семантику, яка притаманна магічним формулам; виокремити найбільш продуктивні постійні епітети щодо позначень досліджуваної лексики; визначити місце і роль магічних словесних формул у картині світу українців.

Приклади українських замовлянь подаємо в тих формах, у яких вони трапляються в досліджуваних текстах.

Виклад основного матеріалу. Зміст **формули побажання** зводиться до ритуального дарообміну між виконавцем замовляння та його адресатом [7, с. 16], як-от: *Тобі, місяцю-князю, світити-жмуритися; мені, красній діві, нічим не журитися. Тобі, місяцю-князю, ясенько світити; мені, красній діві, добре походити. Тобі, місяцю-князю, сонце зустрічати; мені, красній діві, солоденько спати* [5, с. 9]; – *Місяцю-князю, дай тобі, Боже, підповня, а мені здоров'я* [2, с. 130].

Найчастіше такий обмін відбувається з місяцем, адже цей астральний образ, закорінений у давні міфологічні пласти, символізував життя, світло, любов, постійне оновлення, безсмертя, вічність, чоловіче і жіноче начало – Матір-Велику Богиню, царицю небесну; князя, парубка, козака, нареченого [3, с. 108].

Основу **формули залякування** становить попередження, наприклад у замовлянні укусу змії: – *Гадине-царице, повиймай зуби, бо буде тобі те, що тій жінці, що проти неділі у суботу прала, муку придбала, та буде ж тобі те, що тому чоловікові, що проти неділі у суботу рубає дрова* [5, с. 101]; кровотечі: – *Стій, кров, зупинись, не йди, / бо тобі так буде, як тій молодиці, / що в неділю до обіда хліб пекла* [2, с. 80]; *І кажу тобі: стань кривава, а як не станеш, то буде тобі теє, як тому чоловікові, що в неділю до служби Божої в гаї дрова рубає; як тій жінці, що в неділю на городі до служби Божої моркву копає* [2, с. 95]. Такі елементи залякування мають за основу народні уявлення про дні тижня, кожен з яких має певне символічне значення та визначає, наприклад заборонені дії, або ж навпаки, як-от у замовляннях-проханнях, порівн.: *Помолюся я Господу Богу / І святому Миколаю, / Всіх святих на поміч призиваю, / Святого **вівторка** прохаю – / Станьте всі в поміч!* [1, с. 49].

Семантика «розсічення», «руйнування» притаманна **формулі знищення** у таких текстах: *Я тебе викликаю, я тебе розсікаю. Тут тобі не бувати, червоної крові не пити, жовтої кості не ламати, народженої не сушити* [2, с. 36]; *Я вас замовляю, на вітри відсилаю і мечем засікаю* [2, с. 120]; *Ми тебе, бешиху, ціпами розмолотимо, граблями розгребемо, лопатами розкидаєм, а мітлами розметем, тут тобі на рабі Божому не бути, тіла не рвати і не сушити, кості не ламати, крові не пити* [2, с. 161]; *Буду я тобі пекельну смолу заливати, буду тобі залізом очі запікати, буду тебе молитвами закликати, буду тебе з християнської віри висилати* [2, с. 67].

Формула відсилення утворена за допомогою дієслова у наказовому способі та обставини місця, як-от: *Я тебе висилаю, / Де ясне сонце не сходе, / Де курячий слух не заносе, / Там скоренися, / Там звеселися, / Од мене одчепися. / Тьху! Згинь, пропади! / Де взявся – туди йди!* [2, с. 49]; *До заходу сонця я тебе засилаю, / Я тебе змовляю Божими словами, / Своїми трудами, гострими мечами: / Тут тобі не стояти, тіла не ламати, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не в'ялити!* [1, с. 40]. Ця формула відображає реальне відсилення хвороби, як-от на яйце викачують переляк: *Де ти взявся? / Чи ти з вітру, чи з води, / Чи ти з сонця, чи з поганих людей – / То я тебе вимовляю, / То я тебе вижену! / Ти звідусіль убирайся, / Ти тут не розпоряджайся, / Ти в оце яєчко вкачайся* [1, с. 41]. Частотними є замовляння, в яких болячку відсилають за вітром і за димом, наприклад: *Тут тобі не стояти, серденько не нудити, / Голівоньки не бити, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не*

*в'ялити, / Жовтої кості не сушити, / а йди собі на сухі ліса, / на болота, на очерета, / Де вітер не віє, де сонце не гріє, / Де курячий глас не заходить. / Від народженої, молитвеної, / Хрещеної (ім'я) / **З хати – вітром, а з двору – димом** [1, с. 51]; *Тепер я тебе вишиптую, викликаю і за димом пускаю* [2, с. 160].*

Формула неможливого містить елементи *як – тоді, коли – тоді* та є зіставними частинами складнопідрядного речення у замовляннях кровотечі, наприклад: *Сіяла баба на камені рожу. Як та рожса зійде, тоді (називати на ім'я, як звуть того, що уріжеться) у того кров піде* [2, с. 72]; *На Осіяньській горі там стояв колодязь камінний; туди ішла дівка камінна, камінні й відра, камінний коромисел, камінна вона вся; коли вона відтіля води принесе, тоді з родженого, нахрещеного раба Божого (...) кров потече* [2, с. 75]; у замовляннях зубного болю: *У землі черв'яки, у воді щуки, / У небі місяць. / Коли вони зберуться, / Щоб рахувати гриби у лісі, / Тоді нехай і болять / У раба божого (ім'я) зуби. Амінь* [1, с. 66]. Конструкція *як – так* також є частиною формули неможливого у замовному тексті на кшталт: *Як цьому залізу колоском не бувати, / так і (ім'я) рожси, бешихи / І болячки не знати* [1, с. 58-59].

Близькою до формули неможливого є **формула обману**, яка функціонує у діалогічному тексті замовляння перелогів, наприклад: *«Ішла святая Пречистая золотим мостом і стріла на золотім мості тридев'ять пахолів; стала їх стрікати, стала їх питати: «Тридев'ять пахолів, де бували? Що ви чували?» – «Ми бували за синім морем і там чували і видали: кінь коня законив, вол вола заволив, баран барана забаранив, козел козла закозлив, гусак гусака загусив, півень півня запівнив, селех селеха заселехив». – «Брешете ви, тридев'ять пахолів! Неправда се єсть ваша!»* [2, с. 97].

Лексеми *замок і ключ*, а також дієслова, які містять семантику «замикання» становлять основу **формули замикання**: *Летіла ворона через море, / ключі загубила. / Божса Мати йшла, ключі знайшла, / море замкнула, / кров замовила* [2, с. 78]; *Встань собі, встановись, / Золотим поясом пережись, / Золотими ключами замкнись* [1, с. 64]; *Білого тіла не в'ялити, / Червоної крові не смоктати, / Жовтої кості не сушити. / Замком замикаю, / Стелями забиваю, на нетрі зсилаю, / Де вітер не віє, сонце не гріє* [1, с. 39]. Словосполучення *замком замикаю* швидше є навмисним повтором слів із тотожним значенням та надає тексту замовляння переконливості у невідворотності і правильності сказаного.

Формула обміну найчастіше функціонує у лікувальних замовляннях (зубного болю, дитячої плаксивиці), наприклад: *Не йду я лісом, а чистим полем. Наперед мене біжить заєць: «Сірий зайцю! Де твої зуби? Візьми мої, а дай свої!»* [2, с. 125]; *Візьми ти мою лихую хворість, а мені дай здоровля кренке, як криця, а біль занеси з собою під небо, під хмари, в далеку даль, від хрещених людей* [2, с. 126]; – *Добрий*

вечір вам, кури зозулясти, кури попелясти, кури черні, кури біли, візьміть собі плаксивиці, крикливиці, а народженому младенцю (ім'я) нашіть сон зо всіх сторон, зо всеї птици по половинці [2, с. 203]. Характерними у таких текстах є зоолексеми, як-от: заєць, кури та ін.

Звертання до Бога, Матері Божої та святих є невід'ємним елементом **формули заклинання**, яка проявляється в інтонаціях прохання, вимоги чи наказу, як-от у таких текстах замовлянь: *Святий Антипію, зціли зуби й немоці* [2, с. 131]; *Господу Богу помолюся, Матері поклонюся, усім печерським, усім силам небесним, станьте у помочі!* [2, с. 140]; *Свята Марія Божя, явися нам. / Возьми цього хрещеного, молитвеного (Івана), / Цю чорну слабость вижени, / бруд з тіла видави / чистим хрестом животворящим* [2, с. 145]; *А тепер святий Ілію, святий Міхайле і святий Міколаю, будьте мені на рахуночку. Амінь* [2, с. 149]; *З чим народився раб Божий (ім'я) / – Тим і хворів раб Божий (ім'я): / Тепер ти не хворітимеш!* [1, с. 31].

Формула прокльону має у своєму складі сполучник *щоб*, як-от у замовлянні епілепсії: *Щоб тебе ножем стинало! / Щоб ти держалася, як пісок на вилах! / Пху, пху, пху! / Щоб ти тремтіла, як клоччя на веретені! / Пху, пху, пху! / Щезай, пропадай і ніколи не вертай!* [2, с. 142].

Формула запрошення складається з кількох частин: 1) формули звертання, яка дозволяє суб'єкту замовляння встановлювати контакт із потойбічним світом; 2) власне запрошувальної формули, яка містить імператив дієслова зі значенням «іди, приходи», а також часові, локативні та об'єктні уточнення, причому локативні обставини, зазвичай, виражені займенником із прийменником – *до нас*; 3) заборонної формули, що будується на протиставленні часових обставин і оформлюється як причиново-наслідкова конструкція (*а коли...то; як...так*) [7, с. 16] та функціонує у текстах на кшталт: *Добривечір вам, плаксивиці! Просять вас крякавки на вечорниці* [5, с. 24]; *На синьому морі лютий змії реве. «Чого ти, лютий зміє, реवेश?» – «Бо нема мені чим моїх діток годувати». – «Іди ти, лютий зміє, до (...) в двір, візьми від раба Божого (...) молитвованого, хрещеного, миром мурованого люту кров і будеш мати чим діток своїх годувати»* [2, с. 108].

Формулу оберігання або недопущення представляють замовляння, в яких присутні дієслова з «охоронною» семантикою, наприклад: *Сила Божя буде укріпляти, / Ангели-хранителі будуть охороняти, / А роджений, хрещений (Сергій) / Здоров'я буде мати / І ніякого горя не знати* [2, с. 188]; *Сьогодні не п'ятниця, / так цій ранці-вавці / не відранюватися* [2, с. 182]; *Коли замовляла, то братів прохала: «Брати мої рідні, не проливайте крові червоної, бо кров іти перестане, а п'ятниця й неділя щотижня настане»* [2, с. 89]; *Господи, благослови*

мені рабу Божому (...) сіє слово говорити і в добрий кінець привести! [2, с. 97]. О.Є. Хомік зазначає, що структурна модель цієї формули може мати такий вигляд: звертання до надприродної істоти + дієслово у наказовому способі зі значенням „уберігати”, „благословляти”, „недопускати” тощо у 2 особі однини доконаного виду + займенник (кого) і/або від кого [7, с. 17].

Формула магічного огородження зустрічається у замовлянні пристріту дитини: *Іду поміж люде, нічого не буде; попереду січ, а позаду міч: січем одсічуся, мічем одоб'юся, я нікого не боюся* [2, с. 193], а також у громадських та побутових замовних текстах, як-от: *Іду я на суд: сонце в лице, місяць в плече. Зорею підпережуся – нікого не боюся* [2, с. 309]; *Іду я з дарником і з паскою, – до мене пани з доброю ласкою; я зорею підпережуся, та нікого не боюся* [2, с. 308]; *Ти, Місяцю. Ясний, / Ти, Місяцю, прекрасний, / Ти, Місяцю, дорогий, ти, Місяцю золотий; / Я Місяцем обгорнуся, / Зор'юю підпережуся, / І своїх ворогів-супостатів не боюся!* [1, с. 44-45].

Фольклорний текст може бути безпомилково ідентифікований за наявністю подібних постійних слів або групи слів, що набувають характеру традиційних мовних стереотипів; стійкі образно-поетичні означення предметів і явищ, які переважно зустрічаються при словах і немов зрослися з ними, стали постійними, вказують не просто на найбільш сталу рису предмета, а свого роду ідеальну (тихий Дунай, червона калина, чорні брови, синє море, буйний вітер, широкий степ, ясний сокіл, бистрії ріки, зелений луг, чисте поле) [6, с. 133-134]. У текстах українських замовлянь зустрічаємо такі постійні епітети, як-от: *На синьому морі, на червоному камені / Матір Божя стояла, / Всі пристріти і дання одговоряла; / Посилала бризги по синьому морю* [1, с. 44]; *На синьому морі Ісус лежав; Там Спаситель спочивав, / Золотом хрести випрямляв* [1, с. 69]; *На синьому морі, на залізнім току – там залізна баба, а в тої баба – сім дочок, а в тих семи – також по сім. Вони одмовляють і отговорюють од крові, і од кров'яної, і водяної, і вітряної кровсаницю попивають, молошницю поїдають* [2, с. 82]; *По синьому морю корабель пливе, на тому кораблі три пані сидять, одна пише, а одна читає, а третя вразі вставляє* [2, с. 104]; *Тільки чорний ворон літає – / Хай він це горе об чорну скелю розбиває!* [1, с. 48]; *Підходжу під ясний місяць, / Під дрібні зірки, / Де в чистім полі / Стоять три тополі* [2, с. 15].

Висновки. Отже, у текстах українських замовлянь функціонують такі словесні оберегові формули: побажання, залякування, знищення, відсилання, неможливого, замикання, обміну, заклинання, прокльону, обману, запрошення, оберігання або недопущення, огородження. Кожна з досліджуваних формул має особливу структурну модель, чим і відрізняється від інших. Магічним формулам притаманна семантика

«розсічення», «руйнування», «оберігання», «дарообміну», «захисту» тощо. Найбільш продуктивними постійними епітетами щодо позначень досліджуваної лексики є синє море, чорний ворон, ясний місяць, дрібні зірки, чисте поле. Словесні формули, які функціонують у текстах українських замовлянь, відображають картину світу нашого народу. **Перспективним** є вивчення впливу фольклорної мови на формування ментальності наступних поколінь.

Література

1. Вербальна магія українців / Вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов ; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
2. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Дмитренко М. К. Символи українського фольклору: Монографія / М. Дмитренко. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Замовляння / Упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с.
6. Копаниця Л.М. Поетичний текст в усній і книжній традиції: Питання поетики та художньої семантики : навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 397 с.
7. Хомік О. Є. Український вербальний оберег: семантика і структура: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Є. Хомік. – Харків, 2005. – 22 с.

Анотація

Шуляк С.А. Функціонування словесних формул у магічних текстах замовлянь.

У статті вивчено функціонування словесних оберегових формул у магічних текстах українських замовлянь. Визначено типи цих формул: побажання, залякування, знищення, відсилання, неможливого, замикання, обміну, заклинання, прокльону, обману, запрошення, оберігання або недопущення, огороження та проаналізовано частотність їх уживання. З'ясовано структуру досліджуваних елементів. Виділено основну семантику, яка притаманна магічним формулам. Виокремлено найбільш продуктивні постійні епітети щодо позначень досліджуваної лексики. Показано місце і роль магічних словесних формул у картині світу українців.

Ключові слова: замовляння, магічні тексти, лексика, семантика, епітет, словесні формули.

Аннотация

Шуляк С.А. Функционирование словесных формул в магических текстах заговоров.

В статье изучено функционирование словесных обереговых формул в магических текстах украинских заговоров. Определены типы этих формул: пожелания, запугивания, уничтожения, отсылания, невозможного, замыкания, обмена, заклинания, проклятия, обмана, приглашения, охраны или недопущения, ограждения и проанализирована частотность их использования. Выяснена структура исследуемых элементов. Выделена основная семантика, свойственную магическим формулам. Обозначены наиболее продуктивные постоянные эпитеты, обозначающие исследуемую лексику. Показано место и роль магических словесных формул в картине мира украинцев.

Ключевые слова: заговоры, магические тексты, лексика, семантика, эпитет, словесные формулы.

Summary

Shulyak S.A. The functioning of word formulae in magic texts of spells.

The article analyzes the functioning of word guardian formulae in the magic texts of Ukrainian spells. We defined the types of these formulae: wish, intimidation, destroying, sending the impossible, locking, exchange, spell, curse, deceit, invitation, protection, and the frequency of their usage. The article suggests the structure of the investigated elements. In addition, we defined the main semantics, which is inherent for magic formulae. Also, we defined the main productive constant epithets for denoting the investigated vocabulary. The article shows the role of magic word formulae in the picture of Ukrainian world.

Key words: spells, magic texts, vocabulary, semantics, epithet, word formulae.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ

УДК 81'42

Анна Сергеевна Безсонова,
аспирант

Горловский институт иностранных языков
ГБУЗ «Донбасский гос. пед. университет»
г. Бахмут. Украина
E-mail ane4ka1984@meta.ua

ПОНЯТИЕ «НАУЧНО – ПОПУЛЯРНЫЙ ДИСКУРС» В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Постановка проблемы. В настоящее время значительное внимание исследователей в области лингвистики уделяется изучению дискурса в целом и научно-популярного дискурса (НПД) как его вида. На данном этапе ситуация с изучением НПД состоит в том, что сложно выделить единое общепринятое мнение относительно определения термина. Прежде всего это может быть связано с разными подходами к определению самого термина «дискурс». Как следствие, для данного исследования будет нелишним начать с анализа существующих взглядов на проблемы дискурса.

Цель статьи - проанализировать и сопоставить взгляды современных лингвистов на вопросы терминологии при изучении дискурса в целом и научно-популярного дискурса как одной из его разновидностей.

Анализ публикаций. Лингвистические исследования конца XX века ознаменовались антропоцентричностью: в центр становится человек как социальный феномен с его разнообразием вербального и невербального выражения. Изучению проблем дискурса посвящены работы многих отечественных и зарубежных языковедов. Несмотря на постоянное развитие лингвистических исследований в области дискурсологии (Н.Д. Арутюнова, В.Е. Чернявская, Е.С. Кубрякова, В.И. Карасик, М.Н. Кожина, Е.А. Баженова и др.), ученые так и не пришли к единому мнению относительно определения термина «дискурс». Он используется не только в лингвистических исследованиях, но и в ряде гуманитарных наук, в частности философии, литературоведении, психологии, семиотике, антропологии, которые прямо или опосредованно обращаются к проблемам функционирования языка.

Актуальным и на сегодняшний день остается мнение авторитетного лингвиста Е.С. Кубряковой о том, что «несмотря на огромную работу, проделанную лингвистами в области дискурсивного

анализа, мы по-прежнему очень далеки от создания единой и целостной теории дискурса. Более того: даже на современной ступени развития лингвистической мысли вряд ли можно говорить о существовании общепринятого определения дискурса и вряд ли можно рассматривать какое-либо из предлагаемых определений в качестве предпочтительного» [11, с. 524].

В лингвистическом энциклопедическом словаре зафиксировано развернутое определение понятия, предложенное известным советским и российским языковедом, членом-корреспондентом РАН Н. Д. Арутюновой, которое указывает на его (дискурса) обусловленность различными внешними факторами: «дискурс – связный текст в совокупности с экстралингвистическими, прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами, текст, взятый в понятийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах). Дискурс – это речь, “погруженная в жизнь”» [5, с.136-137].

Основываясь на определении Н.Д. Арутюновой, А.А. Кибрик предложил понимать дискурс как «единство двух сущностей»: процесс языковой коммуникации и ее результат (текст) [7].

Наиболее распространенным и часто используемым толкованием термина «дискурс» является трактовка, предложенная В.И. Карасиком: «Дискурс – это текст, погруженный в ситуацию реального общения» [6] – в отличие от текстов, написанных на «мертвых» языках.

Принимая во внимание многолетний опыт отечественных и зарубежных ученых-лингвистов в области теории дискурса, отмечаем, что такая многогранность термина может как открыть для исследователей новые горизонты, так и таить в себе определенные сложности, «подводные камни».

Так, в начале становления термина дискурс отождествлялся с тестом. До сих пор открытыми остаются вопросы соотношения понятий «научно-популярный дискурс», «научно-популярный текст», «научно-популярный функциональный стиль/подстиль». В определении типов дискурса нередко применяется аналогия с типами текста, хотя здесь обязательно нужно помнить, что, несмотря на такую схожесть этих понятий, они тем не менее не тождественно равны.

Исследователю в области функциональной стилистики М.Н. Кожиной принадлежит следующее определение: «Речь, точнее стиль речи, как явление, обусловленное экстралингвистическим и теснейшим образом с ним связанное, необходимо изучать под углом зрения этого внелингвистического, не боясь нарушить «чистоту» лингвистического в

стилистике речи, ибо только это экстралингвистическое дает возможность выявить и действительно лингвистическую специфику» [9, с.198].

Анализируя идеи М.Н. Кожиной и ее последователей о соотношении понятий стиля и дискурса, О. В. Орлова в своей статье приходит к выводу о том, что демаркационная линия между стилем и дискурсом проходит по оси членения коммуникативного пространства: дедуктивно, сверху вниз в первом случае, индуктивно, снизу вверх – во втором; в соответствии с фундаментальной онтологией языка / речи – в первом, в соответствии с вариативностью и поливалентностью эмпирического освоения языка / речи – во втором [14, с.24].

Опираясь на исследования М.Н. Кожиной, еще один российский лингвист, Е.А. Баженова, отмечает, что изучение текста «в его собственной природе» предполагает принципиальную многоаспектность анализа, т. е. применение комплексного метода исследования, в рамках которого собственно лингвистическая онтология текста рассматривается как производная от широкого круга экстралингвистических факторов – социальных и культурных условий его функционирования. [1, 24]. Кроме того, Е.А. Баженова считает возможным утверждать, что де факто предметом исследования в функциональной стилистике был и остается именно дискурс, дискурсивная деятельность, зафиксированная («опредмеченная») в тексте и понимаемая как речемыслительная деятельность, которая осуществляется средствами языка и протекает в основных сферах жизнедеятельности человека – науке, искусстве, политике, праве, религии, а также в сфере быта [1, 24].

Таким образом, исследователи сходятся во мнении, что дискурс-анализ и функциональная стилистика, хотя и не тождественно равны, однако достаточно близки, так как оба реализуют речеведческий аспект теории языка [10, с.29].

Что касается взглядов исследователей на проблемы определения местоположения научно-популярного дискурса, то здесь тоже нет определенного единства относительно того, является ли он самостоятельным либо же одним из видов научного дискурса. По мнению Т.А. Воронцовой, сложность в определении стилистического статуса научно-популярного текста в значительной степени обусловлена двумя факторами: 1) научно-популярная литература представлена самыми разными жанрами: книга, статья, интервью и т. п.; 2) коммуникативно-прагматические параметры, влияющие на стилистический способ презентации данных текстов, также весьма разнообразны. Например, адресат научно-популярного текста может быть дифференцирован по самым разным критериям: по

образовательному уровню, по возрасту, по возможностям восприятия научных знаний и целям их получения и так далее, и это обстоятельство, безусловно, будет влиять на способ изложения информации [3, с.39].

Так, одни исследователи, к которым относятся Н.Н. Маевский, Н.Я. Сердобинцев, Э.А. Лазаревич, рассматривают научно-популярный тип речи как самостоятельный функциональный стиль. А другие (И.Р. Гальперин, М.Н. Кожина, М.П. Сенкевич, В.И. Карасик) как подвид (подстиль) собственно научного.

Н.Н. Маевский главным аргументом выделения научно-популярного стиля называет то, что «он в противоположность научному стилю реализует не одну языковую функцию сообщения (коммуникативно-информативную), а две: функцию сообщения и функцию воздействия, что определяется особой сферой общения, деятельности, в которой этот стиль используется, - сферой научной популяризации, а в связи с этим и особой по сравнению с научным стилем экстралингвистической основой» [13, с.11].

Н.В. Кириченко дает следующее толкование понятия «научно-популярный подстиль»: «одна из стилистико-речевых разновидностей научного функционального стиля, выделяемая на основании реализации дополнительных задач коммуникации – необходимости «перевода» специальной научной информации на язык неспециального знания, а именно – задач популяризации научных знаний для широкой аудитории» [16, с. 236].

М.П.Сенкевич, хотя и относит научно-популярный стиль к собственно научному, однако делает акцент на его особенностях, которые заключаются в том, что изложение здесь очень близко к общелитературному, поскольку предмет его тематически ограничен историческим материалом. «Научно-популярная литература, основная задача которой – в популярной, доступной и понятной неспециалисту форме ознакомить читателя с научными знаниями, изобилует такими языково-стилистическими характеристиками, которые не представлены в собственно научном стиле. Отличается научно-популярная литература и по отбору материала, системе доказательств, манере изложения» [15, с. 78].

В.Е. Чернявская также относит научно-популярный вид текста к сфере научного функционального стиля, противопоставляя «популяризаторские» тексты академическим научным произведениям, но только в рамках научного стиля. Целью научно-популярного текста является «массовое распространение и популяризация определенных научных сведений. Научно-популярный тип текста отличается от

остальных по своим целям, содержательному наполнению, характеру адресата, к которому они обращены» [17, с. 36].

Э.А. Лазаревич утверждает, что научно-популярный стиль - это вполне самостоятельный функциональный стиль, типологические признаки которого не совпадают с признаками научной литературы. «Близость некоторых черт научно-популярной литературы и литературы других типов не дает основания говорить о типологической неопределенности первой. Ее подобие другим всегда четко выражено и ограничено. Так, частично совпадая по тематике с научной литературой, научно-популярная отличается от нее целевой установкой и читательской аудиторией. Имея некоторую читательскую общность с художественной литературой, научно-популярная не совпадает с ней по тематике и целевой установке» [12, с. 297]. Важным отличительным элементом исследователь считает эмоциональность. По словам Э.А. Лазаревича, экспрессивно-эмоциональные элементы могут присутствовать и в научной речи, но они не являются стилеобразующим началом, так как научное изложение ориентировано на логическое восприятие. «Эмоциональность, свойственная каждому исследованию как поиску истины, остается за рамками научной речи, обращенной к коллегам, и оживает в научно-популярной, где используются средства, которые могут возбудить фантазию читателя, направить ее на создание новых представлений. Экспрессивно-эмоциональные элементы пронизывают лексический и синтаксический строй популярного изложения» [12, с.318].

А.Ю. Киселев относит научно-популярный текст к дистанцированной (непрямой) коммуникации, а процесс интеракции носит рефлексивный характер и опосредован письменной формой общения. При этом существенным фактом он считает удаленность акта создания научно-популярного текста автором от процесса восприятия его реципиентом научно-популярного дискурса. На основе данных особенностей научно-популярной дискурсивной практики исследователь делает вывод о том, что глобальной целью научно-популярной дискурсии становится управление поведением коммуникантов с помощью сложно организованной системы вербальных алгоритмов. [8].

Согласно В.И. Карасику существует два основных типа дискурса: персональный (лично-ориентированный) и институциональный. В первом случае говорящий выступает как личность во всем богатстве своего внутреннего мира, во втором случае - как представитель определенного социального института. Ученый отмечает, что институциональный дискурс представляет собой общение в заданных рамках статусно-ролевых отношений [6, с. 7]. И хотя В.И. Карасик

относит научно-популярный дискурс к научному, его исследования в этой области могут быть применены для решения задач, лежащих в области научно-популярного дискурса как отдельного типа дискурса.

И. И. Баранова определяет научно-популярный текст как текст, излагающий научные сведения для неспециалиста в данной области знания и реализующий коммуникативную установку на удовлетворение познавательного интереса адресата» [2, с.37].

По мнению Т.Н. Гнедько, научно-популярный текст отличается от собственно научного тем, что он хотя и сохраняет частично научную терминологию и клишированность синтаксических конструкций, однако при этом больше, чем все другие типы научных текстов использует эмоционально оценочные средства. Он более нагляден, более эмоционален, более доступен, что и привлекает читателя-неспециалиста [4, с.51].

Следует отметить, что бесспорным аргументом ученых, отстаивающих право научно – популярного дискурса как самостоятельного образования без привязки к научному дискурсу, является его ярко выраженная антропоцентричность, безусловная нацеленность на адресата.

Научно–популярный дискурс может быть представлен как совокупность текстов свойственных одной сфере общения, с учетом экстралингвистических факторов, адресантно-адресатного взаимодействия, коммуникативных установок. Принимая во внимание непрекращающиеся споры о принадлежности научно–популярного дискурса, отмечая обоснованность каждого из подходов ученых к решению проблемы, можем представить научно-популярный дискурс как гибридное образование, которое может сочетать элементы научного, педагогического, медицинского, публицистического, политического, религиозного и других типов дискурса, в зависимости от коммуникативной ситуации, задач, которые ставит перед собой автор (адресант), познавательных интересов адресата, исторической и социальной обусловленности.

Выводы. Изучив и проанализировав достижения ученых в области теории дискурса, мы можем отметить, что на данном этапе развития лингвистической науки проводятся разноплановые исследования в области научно – популярного дискурса, справедливым будет отметить, что область научно – популярного текста исследована более подробно. Вместе с тем определение дискурса через текст позволяет продолжать изучение научно – популярного дискурса, опираясь на уже существующие знания и приходя к новым выводам.

Литература

1. Баженова Е.А. Научный текст в дискурсивно – стилистическом аспекте // Вестник пермского университета. – Российская и зарубежная филология. Вып. 5. – 2009. – с 24-32.
2. Баранова И. И. Функциональные особенности научно-популярных текстов: На материале подъязыка физики: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 / И. И. Баранова / Рос. ун-т дружбы народов.– М., 1995. – 183 с.
3. Воронцова Т.А. Научно-популярный дискурс в современных российских СМИ (проблемы жанра и стиля) // Вестник Челябинского государственного университета. № 6 (335). Филология. Искусствоведение. Вып. 88. – 2014. - С. 38–42.
4. Гнедько Т. Н. Функционально – стилевой статус научно – популярного текста // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки.– Книга 2.– 2014.- С. 47 -52.
5. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1989.С. 136-137.
6. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. - С.5-20.
7. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов [Электронный ресурс]. URL: http://ilingran.ru/kibrik/Discourse_classification@VJa_2009.pdf
8. Киселев А. Ю. Адресные стратегии в научно-популярном дискурсе (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол.наук / А.Ю Киселев. - Самара, 2012.
9. Кожина М.Н. О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики / М.Н. Кожина. - Пермь, 1968. – С. 198.
10. Кожина М.Н. Дискурсивный анализ и функциональная стилистика с речеведческих позиций // Текст – Дискурс – Стил. СПб., 2004. С. 9-33.
11. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – Рос. академия наук. Ин-т языкознания. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
12. Лазаревич Э.А. С веком наравне. Популяризация науки в России. Книга. Газета. Журнал. // Э.А. Лазаревич – М.: Изд-во Книга, 1984. – 384 с.

13. Маевский Н. Н. Особенности научно-популярного стиля: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. Н. Маевский / Ростовский государственный университет. – Ростов-на-Дону, 1978. – 234 с.

14. Орлова О.В. Проблема соотношения понятий стиля и дискурса в лингвистике начала XXI в. в контексте идей М.Н. Кожиной // Вестник Томского государственного университета. Филология. 2013. – №4 (24). – С.19–25.

15. Сенкевич М.П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений: Учебное пособие для вузов по спец. «Журналистика» / М.П. Сенкевич – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с.

16. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожиной. – М.: Флинта: Наука, 2003 – 696 с.

17. Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста: Учебное пособие / В. Е. Чернявская. – М.: ЛКИ, 2007. – 128 с.

Анотація

Безсонова А.С. Поняття «науково-популярний дискурс» в лінгвістичній літературі.

Дана стаття має на меті проаналізувати існуючі погляди дослідників в області лінгвістики на питання визначення науково – популярного дискурсу на матеріалі досліджень останніх років, вивчає здобутки науковців у сфері вивчення дискурсу в цілому та науково – популярного дискурсу як його виду, аналізує співвідношення термінів науково – популярний текст, науково – популярний дискурс, науково – популярний стиль, розглядає питання самостійності науково – популярного дискурсу.

Ключові слова: текст, дискурс, науково – популярний дискурс, науково – популярний стиль.

Аннотация

Бессонова А.С. Понятие «научно-популярный дискурс» в лингвистической литературе.

В данной статье предпринята попытка анализа существующих взглядов современных исследователей на вопросы определения научно – популярного дискурса на материале работ ученых – лингвистов последних лет. В статье проанализированы взгляды современных лингвистов на вопросы терминологии при изучении дискурса в целом, и научно – популярного дискурса как одной из его разновидностей. Рассмотрены вопросы соотношения терминов научно – популярный текст, научно – популярный стиль, научно – популярный дискурс.

Ключевые слова: текст, дискурс, научно – популярный дискурс, научно – популярный стиль.

Summary

Bezsonova A.S. The notion «science popular discourse» in linguistic literature.

The article deals with the questions concerning the defining of the term discourse on the whole and the science popular discourse as one of its types. It shows the difficulties a scholar may face while finding the suitable definition for the above mentioned terms. It is

possible to define science popular discourse through the text or style but it's important to bear in mind the differences which are essential such as extralinguistic factors, communicative tasks and situations, spheres of communication, intentions of the author and addressee. It is necessary to mention that the linguistic situation over discourse analysis in general and science popular discourse in particular needs further investigation, based on the results acquired.

Key words: text, discourse, science popular discourse, science popular style.

УДК 811.161.1'42

Елена Леонидовна Колесниченко,
кандидат филологических наук, доцент
Горловский институт иностранных языков
ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»
г. Бахмут. Украина
E-mail: zxtex@mail.ru

ПАРАДОКС В КОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В лингвистической литературе широкое распространение получает термин «комический дискурс». Его разновидностями являются юмористический, иронический и сатирический дискурсы.

Цель данной статьи – рассмотреть виды парадоксальных высказываний в комическом дискурсе. Материалом для исследования являются произведения известного сатирика М. М. Жванецкого.

Анализ публикаций. Комический дискурс, по О. Ю. Вербицкой, может быть установлен, с одной стороны, как форма использования языка, которая отражает определённый тип социальной активности человека (агрессивный в иронии, сатире, сарказме и неагрессивный в юморе), создается в целях конструирования особого комического мира, с другой стороны, как последовательность речевых актов, направленных на реализацию комической иллокуции [2]. Иными словами, комический дискурс, по О. Ю. Вербицкой, – это последовательность речевых актов говорящего как определенного типа языковой личности.

Анализируя комический дискурс, Р. Лакофф выделяет следующие его характеристики: 1) взаимность ("reciprocity"), подразумевающую наличие соответствующих условий для возникновения комического дискурса; двусторонность ("bilaterality"), включающая в комический дискурс факторы адресанта и адресата (даже гипотетического); спонтанность ("conventional spontaneity"), что, на наш взгляд, не является обязательным условием; новизна ("novelty"), т. е. наличие новой информации как условие возникновения эффекта неожиданности и, следовательно, комического эффекта на уровне прагматики [7, с. 30-32].

Природа парадокса трактуется в современной лингвистической науке неоднозначно. Одни исследователи отождествляют его с языковой аномалией (В.Д. Девкин, В.Д. Одинцов, Е.А. Селиванова), что дает им право относить к числу парадоксов любые исключения и отклонения, которые имеются почти во всех правилах, и не отражает специфики данного явления. Другие считают, что парадокс – это 1) конвергенция языковых явлений с деформацией в высказывании двух коммуникативных установок [5]; 2) алогическая связь двух частей предложения или нескольких предложений, в которых объединяются противоречивые понятия, опровергаются общепринятые мнения и штампы [10]. Т.В. Булыгина и А.Д. Шмелев полагают, что парадокс возникает тогда, когда разные компоненты в составе высказывания противоречат друг другу [1, С. 454].

Различаются языковые и речевые парадоксы. Первые содержатся в паремиях, а также ФЕ других типов. Термином «речевые парадоксы» обозначаются индивидуально-авторские образования, характеризующие отдельный акт коммуникации. Мы описываем речевой парадокс как высказывание, содержащее противоречие, в котором противопоставляемые единицы истинны как отдельно взятые, но абсурдны или логически ложны в совокупности. Парадокс представляет собой грамматически правильную структуру, выстроенную на основе алогической связи двух противоречивых компонентов (эксплицитного или имплицитного характера).

Изложение основного материала. Парадоксальные высказывания в произведениях М. Жванецкого условно можно разделить на два типа: логико-семантические и коммуникативно-прагматические.

Логико-семантические парадоксы писателя афористичны, нередко имеют характер художественной дефиниции, своеобразие которой состоит в наличии особых семантических отношений между определяемым и определителем. По способу выражения семантических отношений парадоксальные высказывания можно условно разделить на две группы: синтагматические и парадигматические.

Синтагматический парадокс встречается в эссеистике М.М. Жванецкого нечасто. Он возникает в результате референциальной неистинности высказывания, логического абсурда. Парадокс, в отличие от апории, является ситуацией (высказыванием, утверждением, суждением или выводом), которая может существовать в реальности, но не имеет строго логического объяснения. Данные парадоксы построены на разрушении сложившейся в сознании людей картины мира. В столкновении конструкций аномального содержания с существующими в сознании реципиента представлениями, формируемыми языковой картиной мира, создается яркий смысловой контраст. Парадоксальные высказывания этого типа соответствуют не языковому значению, а

смыслу: <...> *А тут десантник замахивается ножом, а вместо крика: «Пощади! Не убивай!» - «Продай нож!».* Если бы Дантес спросил: «Почем пуля?» - **Пушкин был бы жив. До сих пор** («Испытание деньгами»). П-пропозиция – ‘Пушкин жив’ приходит в противоречие с пресуппозицией ‘Пушкин мертв’.

Синтагматический парадокс как смысловой феномен возникает там, где имеет место противоречие между содержанием отдельных означаемых вербализованной части дискурса и содержанием когнитивно-прагматического фона: *И тогда он взял **нож** и **застрелился**.* Застрелиться – ‘Убить себя из огнестрельного оружия’ (словарь Д. Ушакова). Нож – это ‘инструмент для резания, состоящий из лезвия и ручки’ (словарь Д. Ушакова), но не огнестрельное оружие. Значение слов, входящих в парадоксальное высказывание, противоречит фоновым знаниям адресата. П-пропозиция – ‘Нож стреляет’, О-пропозиции - ‘Нож режет’ и ‘Пистолет (карабин, винтовка и т. п.) стреляет’.

Парадоксальным может быть высказывание, в котором нарушены причинно-следственные связи, отчего следствие, вывод не вытекают из посылки, условия: *В нашей речи при прежней жизни мат шел на каждом восьмом слове, сейчас на каждом четвертом. **Значит, резерв для улучшения жизни еще есть*** (М.М. Жванецкий. Менеджерам России).

Парадоксальность порождается сознательным объединением разноплановых, гетерогенных начал: *И самовар у нас электрический, и мы довольно неискренние.*

В отличие от синтагматических парадигматические парадоксы обусловлены законом асимметрического дуализма языкового знака, в частности его омонимией, синонимией, а также наличием в языковой системе словообразовательной производности, конверсивных, партонимических отношений и пр.

Пример парадокса, созданного с использованием конверсивов: *На дверях КГБ: «**Прием** граждан круглосуточно». – **А выдача** когда?); Я тот же геолог, который **ищет-ищет**, хотя ничего **не потерял**. Великий русский язык: фразы «**Я тебя не забуду**» и «**Я тебя запомнил**» имеют разный смысл.*

Парадоксы, строящиеся на партонимических отношениях: (1) *Жизнь – как рояль: клавиша белая, клавиша черная... крышка.* (2) *По тому, как он плевал, сморкался и икал за столом, было видно, что он старается держаться прилично.* (3) *Расплата за богатство: изоляция, охрана, стресс и риск не вернуться домой. Расплата за бедность — масса свободного времени, любовь, дружба, легкое перемещение в пространстве и мечта разбогатеть, чтобы отведать сказанное выше.*

Парадигматические парадоксы квалифицируются логикой как амфиболия, эквивокация и логомахия.

Амфиболия (от греч. ἀμφιβολία – двусмысленность, неясность) – двойственность или двусмысленность, получающаяся от того или иного расположения слов или от употребления их в различных смыслах, смешение понятий: *Скромность украшает человека, нескромность — женщину*. Парадоксальность высказывания в том, что *женщина* не входит в семантическое поле *человек*. В другом примере двусмысленность возникает из-за нарушения рема-тематических связей: *Он старый дурак. Хотя возраст здесь ни при чем*. Уступительная конструкция относится не к слову *старый*, обозначающему возраст (что было бы логично), а к слову *дурак*, характеризующему умственные способности человека.

Эквивокация – двусмыслица, недоразумение, возникающее вследствие употребления какого-нибудь слова или выражения в двояком значении; многозначность одного слова, действия, явления: *Наши отношения с женщинами складываются прекрасно, если они складываются. Женщин, которые не складываются, мы бросаем*. Глагол «складываться» многозначный. Здесь реализуются сразу два значения: ‘1. Приобретать законченную форму, вид, структуру; формироваться, устанавливаться. 2. Принимать определенное положение, вид, форму’.

Логомахия – логическая ошибка, «спор о словах», когда в процессе общения участники коммуникации по-разному понимают значения слов, что ведет к недопониманию между собеседниками: - *Чем вы гладите тонкое женское белье? – А вы чем гладите тонкое женское белье? – Рукой*. Каламбурное звучание этому парадоксу придает многозначность глагола *гладить*: ‘1. Выравнивать утюгом складки, утюжить. 2. Легонько, ласково проводить по чему-нибудь ладонью, пальцами, несколько раз в одном направлении’.

Антонимические парадигматические отношения могут стать основанием для парадоксов-оксюморонов и парадоксов-антитез: *А чтобы выйти из метрической системы? Временно. Купить в акрах, продать в сантиметрах. Добываешь в тоннах, продаешь в баррелях. Чего угодно можно достичь, если его купить. Добываешь в галлонах, продаешь в литрах. И благодаришь людей за разницу*.

Оксюмороны функционируют со значением чего-то необычного, совсем непохожего на других либо как возражение при неправдивом, референциально невозможном утверждении: *В России появились первые в мире разорившиеся бедняки*.

Отношения производности являются основанием афоризмов, парадоксальных из-за нулевого денотата одного из компонентов, созданного один от другого. Объединение однокоренных слов

выполняет экспрессивно-стилистическую функцию: *Надо, чтобы вы руководили принципами, а не принципы вами.*

Далее в статье будут показаны парадоксальные ситуации, которые отражены в диалогах персонажей скетчей М. М. Жванецкого и которые демонстрируют противоречия, возникающие в результате нарушения стереотипных представлений собеседников о коммуникативном контексте. Коммуникативная ситуация воспринимается как парадоксальная, потому что она основана на нарушении прагматической presupposition как отношении между говорящим и уместностью высказывания в контексте. Для анализа прагматического контекста мы использовали модель ситуации Д. Хаймса: 1) роли адресанта и адресата; 2) категория «предмет речи» (топик); 3) обстоятельства (setting), т.е. место, время и другие значимые параметры; 4) канал общения; 5) код, т.е. язык, диалект, стиль общения – он описан нами во 2 главе; 6) форма сообщения (message form) определяет речевой жанр – беседа, спор, сказка и пр.; 7) событие (event) – природа коммуникативного события, в одном из жанров которого реализуется данная ситуация, например, любовное письмо – жанр письма; 8) ключ (key) – оценка эффективности речевого события; 9) цель (purpose) – категория, отражающая намерения участников речевой ситуации – то, что, по их мнению, должно было бы стать результатом данного речевого события [6].

Коммуникативно-прагматические парадоксы возникают в результате противоречия между компонентами коммуникативного акта.

Параметр «цель». Парадоксальные ситуации в скетчах Жванецкого возникают в связи несопадением интенций собеседников, т.е. несоответствием иллокутивной силы речевого акта (РА) и перлокутивного эффекта: адресат неправильно истолковывает намерения говорящего и по-своему реагирует на него. В приведенном ниже примере адресат реагирует не на упрек, а на ассертивный компонент предыдущего высказывания:

- *Почему у вас семечки по двадцать копеек, а у всех десять?*

- *Потому что в двадцать больше.*

Удобным способом выразить коммуникативное намерение является косвенный речевой акт, иллокутивная сила которого выражена имплицитно, «под маской» другого РА. В произведениях писателя мастерски обыгрываются языковые особенности его пропозиционального содержания:

- *Что ты знаешь! Я не могу с ним ходить по магазинам, он им подсказывает ответ. "Скажите, пива нет?" Они говорят: "Нет". "А рыбы нет?" Они говорят: "Нет". Тридцать лет я с ним мучаюсь. Он газету не может купить. Он говорит: "Газет нет?" Они говорят: "Нет".*

Парадокс основан на оппозиции *есть/нет*.

Нередко остроумные одесситы используют косвенные РА как средство манипуляции адресатом:

- *Скажите, в честь чего сегодня помидоры не рубль, а полтора? В честь чего?*- *В честь нашей встречи, мадам.*

Дама упрекает продавца в подорожании овощей. Вместо «почему»-вопроса она использует выражение «в честь чего-либо», т. е. ‘ради кого-нибудь, в знак уважения к кому-чему-нибудь’. Именно на это значение и реагирует продавец, обратив негативную коммуникативную ситуацию в позитивную.

Уместность использования РА регулируется постулатами Г. П. Грайса, в частности максимой количества. Комичность нижеследующего диалога определяется нарушением этого правила:

- *Миша, уже есть шесть часов?*

- *Нет, а что?*

- *Ничего, мне нужно семь («Одесса»).*

Здесь нарушено требование информативной важности описываемого объекта и отдельных его частей. «Ненормально говорить о несущественном или обычном, а о важном или необычном упоминать вскользь, «между прочим» или вообще умалчивать» [8, с. 387]. Аномальность первого вопроса подчеркивается последней репликой: вместо точного наименования времени (7 часов) спрашивающий почему-то называет другое, для него несущественное.

Каждый тип иллокутивного акта характеризуется условиями, выполнение которых необходимо для успешного осуществления данного типа РА. Эти условия определенным образом ранжированы: различаются предварительные условия, условия искренности и просто существенные условия. Кроме того, каждому типу иллокутивного акта соответствуют определенные ограничения, наложенные на структуру предикации (т. е. на значение предложения). Е. В. Падучева работе «Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Керролла» выделяет условия успешности коммуникации для вопроса: говорящий 1) не знает ответа на вопрос и 2) хочет получить информацию, он предполагает, что слушающий 3) знает ответ и 4) хочет этим ответом поделиться, но в то же время и говорящий, и слушающий уверены в том, что говорящий не получит информацию, не обратившись к слушающему [11]:

Простите, это Винница?

- *Господи, это он.*

- *Скажите, это Винница? Мне выходить.*

- *Смотри, это он.*

- *Проводник, это Винница?*

- *Вы меня извините, но я без смеха не могу на вас смотреть.*

- *Скажите, это Винница?*

- *А вы мне не подпишете...*
- *Мне в Виннице выходить.*
- *Он что, в нашем вагоне был?*
- *Мне выходить?*
- *В Виннице выйдете.*
- *Значит, Винница.*

Текст состоит из 6 диалогических единств. В каждом из них восторженная проводница, а затем ее коллега, узнав в пассажире известного сатирика, уклоняются от ответа, невольно нарушая 4 условие успешности РА вопроса.

Оригинальным способом создания прагматического парадокса является иллокутивное самоубийство (З. Вендлер). Этим термином называют перформативное использование глаголов, совершенно к этому не приспособленных. Перформатив - это действие, которое осуществляется одновременно и в речи, и во внеязыковой действительности: «Я клянусь» или «Я открываю эту церемонию». Речевая и неречевая цели полностью совпадают. Произнося «клянусь», говорящий одновременно и клянется. Произнося «предупреждаю», тем самым и предупреждает. Но нельзя сказать «Я угрожаю» с целью высказать угрозу, «Я намекаю» - и разрушить намек. М. М. Жванецкий доводит подобные ситуации до абсурда:

- *Зинаида, заткнись!*
- *Да я молчу.*

Произнося «Молчу!», собеседница совершает иллокутивное самоубийство, поскольку в это время говорит.

Парадоксальная ситуация в скетчах М.М. Жванецкого нередко создается за счет «подмены» одного коммуникативного события другим, прямо противоположным:

Жилец. Почем стоит похоронить?

Бригадир. С почестями?

Ж. Да.

Б. Не торопись?

Ж. Да

Б. По пятерке на лицо.

Ж. - А без покойника?

Б. По трешке, хотя это и унижительно.

Вопрос «А без покойника?» не просто нарушает сценарий, а делает его абсурдным. Дальнейшее развитие событий лишь усугубляет ситуацию:

Ж. Хорошо, договорились. Играйте. Только пойте: «В память Сигизмунда Лазаревича и сестры его из Кишинева».

(Музыканты по сигналу начинают играть и петь: «Безвременно, безвременно. На кого ты нас оставляешь? Ты - туда, а мы здесь. Мы здесь, а ты - туда». За кулисами крики и плач. Кого-то понесли).

Б., повеселев: «Вот вам и покойничек».

Ж. Нет, нет. Это только что. Это мой сосед Сигизмунд Лазаревич. У него сегодня был день рождения («Как шутят в Одессе»).

В итоге происходит смена коммуникативных событий: «день рождения» → «похороны».

Парадоксальные ситуации в речи персонажей М.М. Жванецкого возникают в том случае, если нарушается параметр «предмет речи», за который отвечает закон тождества (каждое осмысленное выражение должно употребляться в одном и том же значении; предпосылкой его выполнимости является возможность различения и отождествления тех объектов, о которых идёт речь в данном рассуждении). В обыденной речи от подобного закона говорящие постоянно отступают, а гипертрофированное его нарушение создает парадоксальный эффект. Подобные высказывания, не соотнесенные с конкретным референтом, где ослаблена связь языкового знака с объектом действительности, принято называть референцированными: *Вот, возьмите успокаивающее. А вот и патроны к нему.* Транквилизатор – это лекарственное вещество, оказывающее на организм человека успокаивающее действие, уменьшающее тревогу и напряжение. В данном фрагменте в роли лекарства выступает огнестрельное оружие. О-пропозиции – ‘Лекарство лечит’ и ‘Оружие убивает’. П-пропозиция – ‘Оружие – это транквилизатор (лекарство)’.

Парадоксальную ситуацию в произведениях М. М. Жванецкого создают разные типы референцированных высказываний.

Они требуют, чтобы вы сказали: звук есть или нет?

- Я не знаю. Шум есть. Шум - это звук?

- Нет, шум – это не звук. Они говорят, чтобы вы сказали. Я от них говорю. Есть звук или нет?

- Я не знаю. Шум, большой шум.

- Так, тетя, клади трубку. Шум – это звук. Всё!

<...>- Лена, скажи им, что звука нет. Шум такой, что звука нет.

- А изображение?

Произошла подмена понятий - логическая ошибка, заключающаяся в выдаче какого-либо объекта (либо явления) за таковой, каким он заведомо не является, и в использовании несоответствующего контексту определения слова. *Шум* – ‘1. Звуки, слившиеся в громкое и нестройное звучание. *Шум поезда*’. 3. Звук с неясно выраженной тональностью. *Шумы в сердце*. *Звук* – ‘1. Воспринимаемое слухом физическое явление, вызываемое

колебательными движениями частиц воздуха или другой среды. *Звук голоса. Музыкальный звук* (в отличие от шума). 2. Членораздельный элемент человеческой произносимой речи'. Иными словами, оба слова входят в одну семантическую группу и состоят в родо-видовых отношениях. Парадоксальность ситуации заключается в том, что в рамках единого речевого события понятия *шум* и *звук* либо отождествляются, либо полностью друг от друга отграничиваются. В высказывании **Шум – это звук** нарушено следующее правило определения понятия: «Определение должно быть соразмерным, т. е. объем определяемого понятия должен совпадать с объемом определяющего; они должны быть равнозначными понятиями». В высказывании **Шум такой, что звука нет** понятия противопоставляются, и дифференциальным признаком является «тон» (его наличие или отсутствие).

Перемещение референта внутри коммуникативного акта регулируется рядом правил (принцип кооперации Г. П. Грайса, правила транспорта референта Е. В. Клюева и др.). Парадоксальный эффект в произведениях М. М. Жванецкого построен на коммуникативных девиациях, вызванных нарушением этих правил.

В диалоге (*-Как проехать к центру? - Очень просто, - и ушел*) нарушена максима количества. Подчинение этой максиме требует адекватно нормировать сообщаемую информацию. Персонаж нарушает это правило Г. П. Грайса. Сообщенная им информация оказывается недостаточной и, таким образом, сообщение само по себе становится абсурдным.

– *Какая лодка у тебя?*

– *Лодка?.. Я с тещей в одной комнате.* Нарушена максима релевантности: собеседник отклонился от темы: на вопрос о наличии лодки он сообщает о совместном проживании с тещей. Правда, это поверхностное понимание высказывания. Глубинный смысл вполне релевантен: 'Лодки нет, потому что ни на что не хватает денег – хотя бы на отдельную комнату'.

Максима качества (истинности) звучит так: «Говори правду! Не говори того, что считаешь ложным. Не говори того, для чего у тебя нет достаточных оснований». Практически все высказывания, содержащие противоречие, эту максиму нарушают: *Диета № 7. В ней масса достоинств. Перестал мыть ложку. Перестал ковыряться в зубах. Желудок исчез вместе с болями, несварениями. Женщины по рейтингу откатились на двадцать первое место и лежат сразу после новости о возобновлении балета <Корсар>. На собак смотрю глазами вьетнамца. Пульс и давление определяем без приборов. Печень и почки видны невооруженным глазом. Когда проступят легкие, обойдемся без*

рентгена и его вредных последствий. В данном тексте тезис и аргументы явно противоречат друг другу.

Выводы. Намеренное использование парадоксальных высказываний в произведениях М.М. Жванецкого можно рассматривать как устойчивую тенденцию, своего рода языковой маркер времени. Причины появления такой тенденции в языке в определенной степени носят экстралингвистический характер. Современного адресата трудно удивить, и, чтобы привлечь его внимание, требуется достаточно сильные экспрессивные средства, при использовании которых ставка делается на неожиданность, шок. Другая причина: алогичность, парадоксальность, абсурд, используемые при описании событий или явлений действительности, как нельзя лучше отображают характер ситуации как в бывшем СССР, так и в современном обществе в целом.

Литература

1. Булыгина Т. В. Аномалии в тексте: проблемы интерпретации [Текст] / Т. В. Булыгина А. Д. Шмелев // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. – М., 1990 – С. 103-104.
2. Вербицкая О. Ю. Опыт лингвистического исследования парадоксального речевого акта в комическом дискурсе [Текст] : дисс. ... к. филол. н. / Ольга Юрьевна Вербицкая. – Иркутск, 2005. – 173 с.
3. Габидуллина А. Р. Парадоксальные высказывания в произведениях В. Ерофеева [Текст] / А. Р. Габидуллина // Східнослов'янська філологія: зб. наукових праць / Горлівський держ. пед. ін-т іноземн. мов; Донецький нац. ун-т. Редкол.: С.О. Кочетова та інш. – Вип.21. Мовознавство. – Горлівка: Видавництво ГДПІМ, 2011. – С. 3-12
4. Ганеев Б. Т. Парадокс: парадоксальные высказывания [Текст] / Б. Т. Ганеев. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2001. – 400 с.
5. Овсянников В. В. Языковые средства выражения комического в англоязычной прозе [Текст] : Автореф. дис. ... к. филол. н. / В. В. Овсянников. – Ленинград, 1981. – 23 с.
6. Hymes D. Models of the Interaction of Language and Social Life [Текст] / D. Hymes // Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – PP. 35-71.
7. Lakoff R. T. Persuasive discourse and ordinary conversation, with examples from advertising [Текст] / R. T. Lakoff // Analyzing Discourse: Text and Talk. – Washington: Georgetown university, 1982. – PP. 30-32.
8. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. – 2-е изд. [Текст] / В. З. Санников. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.
9. Селіванова О. О. Пареміологічні парадокси в українській

мові [Текст] / О. О. Селіванова // Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

10. Семен Г. Я. Лингвистическая природа и функционирование стилистического приема парадокса (на материале английского языка) [Текст] : Автореф. дис. ... к. филол. н. / Г. Я. Семен. – Одесса, 1986. – 16 с.

11. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью [Текст] / Е. В. Падучева. – М. : УРСС, 2001. – 287 с.

Аннотация

Колесниченко Е. Л. Парадокс в комическом дискурсе

Статья посвящена исследованию семантико-стилистических и коммуникативно-прагматических особенностей парадоксальных высказываний в произведениях М. М. Жванецкого.

Синтагматический парадокс возникает в эссеистике М. М. Жванецкого как результат референциальной неистинности высказывания, логического абсурда. Парадигматические парадоксы обусловлены законом асимметричного дуализма языкового знака, его омонимией, синонимией, паронимией, а также наличием в языковой системе антонимических, партонимических, родо-видовых и других отношений.

Прагматическими парадоксами могут быть лишь противоречивые высказывания, содержащие прагматический контекст, выражающий некоторую ситуационную коллизию. Он основан на нарушении разных аспектов коммуникативного контекста.

Ключевые слова: парадокс, антифразис, оксюморон, симплока, парадоксальные ситуации.

Анотація

Колесніченко О. Л. Парадокс у комічному дискурсі

Стаття присвячена дослідженню семантико-стилістичних та комунікативно-прагматичних особливостей парадоксальних висловлювань у творах відомого сатирика М. М. Жванецького. Синтагматичний парадокс виникає в есеїстиці М. М. Жванецького як результат референціальної неістинності висловлювання, логічного абсурду. Парадигматичні парадокси обумовлені законом асиметричного дуалізму мовного знака, його омонімією, синонімією, паронімією, а також наявністю у мовній системі антонімічних, партонімічних, родо-видових та інших відносин.

Прагматичними парадоксами можуть бути лише суперечливі висловлювання, що містять прагматичний контекст, який виражає деяку ситуаційну колізію. Він заснований на порушенні різних аспектів комунікативного контексту.

Ключові слова: парадокс, антифразис, оксюморон, симплока, парадоксальні ситуації.

Summary

Kolesnichenko E. L. Paradox in the comic discourse

The article is dedicated to the research of the semantic-stylistic and communicative-pragmatic features of the paradoxical statements in the works of M. M. Zhvanetsky.

Syntagmatic paradox arises in the essays of M. M. Zhvanetsky as a result of referential untruthfulness statements, logical absurdity. Paradigmatic paradoxes are caused by law asymmetric dualism of the linguistic sign, its homonymy, synonymy, paronymy

and the presence of antonymous, paronymous, genus - species and other relationships in the language system.

Pragmatic paradoxes can only be contradictory statements containing pragmatic context that expresses a situational conflict. It is based on breach of various aspects of the communicative context.

Key words: paradox, antiphrasis, oxymoron, symploke, paradoxical situation.

УДК 81'42: 811.161.2

Ірина Анатоліївна Синиця,

доктор філологічних наук, ст. наук. співробітник
Київський національний лінгвістичний університет
м. Київ. Україна.
E-mail: isynytsa@ukr.net

АВТОРЕФЛЕКСІЯ ЯК ОЗНАКА ЖАНРУ

(на прикладі передмови І.Я. Франка «Дещо про себе самого»)

Будь-які питання, пов'язані з пізнанням внутрішніх процесів людської свідомості, привертають увагу широкого кола фахівців. Починаючи від античності й до сьогодення філософи, психологи, педагоги, філологи працюють над осмисленням зовнішніх і прихованих виявів внутрішніх психічних процесів людини. Одним з таких виявів є рефлексія. **Актуальність** вивчення рефлексивних виявів особистості у створених нею текстах сьогодні визначена, насамперед, антропоцентричною спрямованістю гуманітарних досліджень у цілому, а також активним розвитком когнітивної лінгвістики, підвищеною увагою до аналізу відображення когнітивних процесів людської свідомості у вербальній діяльності особистості зокрема.

Онтологічні риси рефлексії визначені в концепції П. Тейяр де Шардена: «Рефлексія – це набута свідомістю здатність зосереджуватися на самій собі й опанувати себе саму як предмет, що має свою специфічну стійкість і своє специфічне значення, – здатність уже не просто пізнавати, а пізнавати самого себе; не просто знати, а знати, що знаєш. ... Рефлектуюча істота в силу самого зосередження на самій собі раптово стає здатною розвиватися у новій сфері. У дійсності це виникнення нового світу... » (переклад – наш) [11, с. 136].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтя вивчення рефлексії у вітчизняній психології закладено працями Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва та ін., які інтерпретували рефлексію як пояснювальний принцип розвитку самосвідомості і психіки в цілому.

Надзвичайно активно дослідження рефлексії відбувається у психології і педагогіці. Насамперед, рефлексію тут розглядають як один з важливих механізмів саморегуляції, як механізм відображення особистісних смислів і принципів дій на основі встановлення зв'язків

між конкретною ситуацією і світоглядом особистості, який знаходиться в основі самоконтролю і саморегуляції особистості під час спілкування й діяльності. «Саме рефлексія виводить людину із сьогохвилинного часового простору, примушуючи її звернутися до минулого з метою відображення у свідомості подій, що вже сталися, з боку, перебуваючи “над ситуацією”» [8, с. 18].

У багатьох дослідженнях, наприклад, працях О.Г. Асмолова, В.П. Зінченка, Є.Б. Моргунова, рефлексію пов'язують із здатністю людини до самоаналізу, самоосмислення і переосмислення, наділяють її можливістю стимулювати процеси самосвідомості, збагачувати «Я-концепцію» особистості, бути чинником особистісного самовдосконалення. При цьому у структурі свідомості виокремлюють не тільки буттєвий, а й рефлексивний прошарок. Саме рефлексія допомагає людині знайти вирішення творчого завдання у проблемно-конфліктній ситуації, переосмислити власні стереотипи і врешті-решт привести до перетворення своєї особистості [4]. Можливість зайняти рефлексивну позицію до себе самого створює умови для переосмислення свого ставлення до себе й до довкілля [2].

Рефлексія як механізм самопізнання і саморозуміння дозволяє людині пояснити свої думки і почуття, мотиви поведінки, уміння виявляти смисл вчинків, здатність давати відповіді на питання про свій характер, світогляд, ставлення до себе й інших і т. п. [5].

Огляд лексикографічних інтерпретацій поняття «рефлексія» у спеціалізованих сучасних психологічних і педагогічних словниках допоміг схарактеризувати його термінологічне поле Г.М. Шигабетдіновій, яка ще й наводить найбільш уживані терміносполуки з ад'єктивом *рефлексивний* і встановлює ієрархію взаємов'язаних понять «самопізнання», «інтроспекція», «ретроспекція», «самосвідомість», «самоспостереження», «саморегуляція» та ін. [13].

У багатьох працях поняття «рефлексія», «саморефлексія», «авторефлексія» нерідко вживаються як синоніми, лише зрідка вказуються відмінності між ними. Зазвичай ці відмінності, перш за все, зумовлені зміною суб'єкта рефлексії: *рефлексія викладача, рефлексія учня, рефлексія старшокласника, саморефлексія учителя іноземної мови* та ін.

Підсумовуючи сказане, вважаємо можливим виокремити у понятті «рефлексія» декілька компонентів: 1) процесуальний – як мисленнєвий процес людської свідомості, 2) аксіологічний – як оцінка власної поведінки, дій, результатів пізнання, певним чином експлікованих у різних формах діяльності особи, яка рефлексує, 3) методологічний – як спосіб здійснення аналізу самої свідомості, спосіб усвідомлення свідомості.

Виклад основного матеріалу. Виокремлення у цьому понятті другого і третього компонентів спричинило, на нашу думку, появу термінів само- та автоефлексія, які особливо активно досліджуються у психопедагогіці, літературознавстві, лінгвістиці тексту та ін. Кожна дисципліна знаходить власний аспект вивчення цього явища. Так, у психопедагогіці, за визначенням Н.Г. Макарової, «саморефлексія означає відображення власної психіки особистістю за допомогою самостереження, самосвідомості. Тобто здатність до саморефлексії дає можливість людині побачити себе з боку, спостерігаючи, аналізуючи і розмірковуючи над власним «Я», включаючи психічні стани, емоції й почуття, думки, вчинки по відношенню до людей. Саморефлексія дає унікальний шанс людині зосередити увагу на власних проявах психіки, внутрішньому світі» (переклад - наш) [7, с. 26]. Тобто говорячи про саморефлексію, насамперед, дослідники звертають увагу на характер відображення людиною себе самої та іншими людьми.

Прослідковуючи взаємозв'язок між поняттями «рефлексія» і «літературна саморефлексія», О.Ю. Анциферова називає такі сутнісні властивості рефлексії, релевантні для подальшого вивчення літературної саморефлексії: 1) круговий характер мисленнєвого процесу, що приводить до взаємно-зворотності суб'єкта й об'єкта; 2) діалогічна сутність рефлексії; 3) парадоксальність як наслідок рефлексії; 4) суперечлива роль рефлексії – в індивідуальній творчості та в культурних процесах; 5) зв'язок рефлексії з комунікативною природою творчого процесу й її націленість на створення ідеального реципієнта. У зв'язку з цим до кола аспектів вивчення рефлексії у літературі авторка включає аналіз механізмів взаємодії автора і читача, читача і твору, механізмів розуміння смислу; вивчення рецепції творчості, вплив історично конкретних практик читання на неї; дослідження різних концепцій взаємовідношень між художнім словом як образом, знаком, що означає, і позамовною реальністю як референтом (що входить у сферу рецептивної естетики, історичної поетики, герменевтики, семіотики). Дослідниця, відзначаючи паралельність функціонування терміносполук «літературна рефлексія» і «літературна саморефлексія», віддає перевагу другій, яку розуміє як осмислення літературою себе самої, оскільки вона найточніше відповідає сучасним тенденціям розвитку літературознавства. У праці запропоновано диференціацію саморефлексивності як іманентної, внутрішньотекстової, властивості художнього твору і саморефлексії автора як його зосередженості на думках про створення твору [1].

Найчастіше рефлексія автора стосовно власної творчості потрапляє в поле зору українських літературознавців. Про авторефлексивний текст як ознаку українського постмодернізму говорить, наприклад, О.В. Вертипорох. Вивчення літературного доробку

Є. Пашковського дало авторці підґрунтя схарактеризувати авторефлексію українського письменника як вияв індивідуалізації національної особистості [3].

Авторефлексія митців, відображена у творчості, епістолярії, виявляється, коли «автор-деміург може ставати водночас і суб'єктом, і об'єктом власної художньої чи літературно-критичної думки», шляхом самооцінки тих параметрів, які, на думку авторів, могли б забезпечити їхнім творам «літературне безсмертя», тобто «місце в каноні». Саме з позиції теорії канону розглядає Ю.І. Ковбасенко авторефлексію класиків, літературна творчість яких перебуває у центрі світової і національних літературних канонів і уникла забуття упродовж століть [6].

Мета цієї статті є розглянути авторефлексію як ознаку певного жанру, а саме жанру передмови до збірки власних творів автора.

Незважаючи на неухильний розвиток жанрознавства упродовж останніх півстоліття і більше, можна й досі назвати жанри, що не знайшли свого відображення у наукових розвідках. Саме до таких жанрів, на наш погляд, належать передмови. Якщо, скажімо, система жанрів художніх творів є ретельно вивчена у різних синхронних та діахронних аспектах літературознавцями (починаючи від Арістотеля, праць В. Г. Белінського, М. М. Бахтіна, В. М. Жирмунського, Л. Я. Гінзбург, С. О. Єфремова, О. І. Білецького та ін.), жанри журналістики та мас-медіа, жанри живопису та інших видів мистецтва, жанри комп'ютерного дискурсу проаналізовано відповідними фахівцями, то системно-жанровий аналіз передмов ще чекає своїх дослідників. Тим більше, що потреба в цьому є, оскільки вивчення жанрів і досі перебуває на етапі свого становлення, а тому є неоднорідним і передбачає різні напрями вивчення мовленнєвих жанрів.

Передмови як один із жанрів літературної мови відзначаються певними рисами, що залежать від їхньої сфери функціонування, а отже, і стилістичної належності, прагматичної зорієнтованості, комунікативної спрямованості та ін. Як різновиди цього жанру можна згадати передмови наукових і науково-популярних праць (колективних чи одноосібних), словникові передмови [9] та ін. Комунікативно-прагматичні риси визначають низку спільних ознак текстів цього жанру. Саме стилістична належність тексту, на нашу думку, визначає різновиди жанру.

Одним із різновидів цього жанру ми розглядаємо передмови до збірок літературно-художніх творів, неперевершеним зразком якого для нас є передмова І. Я. Франка «Дещо про себе самого» до збірки «*Obrazki galicyjskie*» (Lwów, 1897), зорієнтована на польську публіку [12]. У коментарі до цього тексту вказано, що він був написаний автором у

1895 р., а надрукований у 1897 р. польською мовою, перекладений за першодруком для п'ятдесятитомного зібрання творів автора.

Цей невеличкий текст викликав чималий резонанс у тогочасної української буржуазно-націоналістичної преси, а для автора дав поштовх для осмислення питання істинного і хибного патріотизму, зокрема, у вірші «Сідоглавому» [12, с. 519]. Назва цієї передмови якнайкраще відображає її зміст, адже головне питання, яке ставить у ній автор, – що можна і потрібно розказати польському читачеві про себе? Чітке формулювання комунікативного завдання вплинуло на вибір необхідних методів самопрезентації, на структурно-композиційні особливості тексту, також на відбір різнорівневих мовних засобів, що задовольняють прагматичні настанови автора передмови.

Авторська саморефлексія виявляється тут чи не єдиним методом самопізнання й самооцінки власної особистості і творчості. Самооцінка охоплює декілька сфер: а) письменницька діяльність, б) родинні стосунки, в) участь у таємних громадсько-політичних організаціях, г) бібліографія праць, д) ставлення до «свого» і «чужого» народу, е) ставлення до країни.

Застосовуючи прийом антитези, Франко вимальовує яскраві типи письменників. Одні – це «корифеї літератури», «генії, обранці долі», через пізнання життєпису яких можна «більш-менш глибоко увійти в таємниці духу їхньої доби». Другі – «письменники-робітники і ремісники»: «У цих людей бібліографія їхніх творів звичайно більша за життєпис; людина неначе зникає поза тим, що зробила». Саме серед таких трударів, яким притаманна «сверблячка до письма», гарячка, що змушує «перейматися стражданнями й радощами, думками і мріями інших людей», визначає своє місце автор. Зауважимо, що для письменників першого типу І. Франко застосовує лексику, яка вже за своїми семантичними рисами містить семи високої позитивної оцінки *корифеї, генії, обранці долі*. (див.: корифей – «...3. перен. Провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо...» [10, т. 4, с. 291]; геній – «2. Особа, наділена геніальністю...» [10, т. 2, с. 51.]; обранець – «3. Людина, від природи наділена чимось недосяжним для інших (талантом, щастям і т. ін. ...» [10, т. 5, с. 562]). Для номінації письменників другого типу і себе у тому числі автор вживає лексеми *робітники, ремісники*, значення яких актуалізують, перш за все, сему “праця” (пор.: робітник – «2. Той, хто працює, трудиться; трудівник. ...» [10, т. 8, с. 585]; ремісник – «2. перен. Той, хто працює шаблононо, без творчої ініціативи, натхнення...» [10, т. 8, с. 502]). Здається, автор навмисне відсторонюється від усього підвищеного, зараховуючи себе до гурту ремісників, які пишуть твори лише тому, що вміють писати. Не бачить він нічого, гідного уваги у своєму житті, «крім тієї сверблячки до писання, крім нахилу спостерігати людське життя в його найрізноманітніших проявах, крім

тієї ніколи й нічим не заспокоюваної гарячки, яка змушує мене перейматися стражданнями й радіщами, думками і мріями інших людей» [12, с. 29]. Отже, у сприйнятті автора його власна літературна творчість постає як *сверблячка до писання, гарячка*, яку ніщо не може вилікувати, тобто як хвороба, спричинена болістями інших людей. Підбираючи такі лексеми, що вже містять певні аксіологічні конотації, для номінації своєї праці, Франко експлікує самооцінку творчості, наголошуючи на її звичайності: «...всі ці патологічні прикмети не є нічим характерним для мене: це, здається, звичайні прикмети письменницького ремесла» [там само].

Самооцінка автора не випадково відверто знижена до механістичного трактування письменницької праці. На наш погляд, це цілком аргументовано, адже твори, що увійшли до збірки, зовсім не про прекрасне, їх цінність – в іншому, що неодноразово відзначали знавці літературної творчості і художньої майстерності І.Я. Франка.

Своє походження автор змальовує у традиційній для себе манері, навівши слова Гете: «Що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини?».

Надзвичайна повага до родини і вдячність батькові виявляється у рядках: «мій батько був звичайний селянин і робив панщину ..., не вмів ані читати, ані писати, та, незважаючи на те, був світлою людиною і віддав мене, слабовиту і до селянської праці нездатну дитину, до школи. Вихід з-під селянської стріхи на ширшу, публічну арену – це у нас досі надзвичайно рідка річ» . Цікаво, що й тут Франко, описуючи свого батька і себе, вдається до оказіонального протиставлення: *батько – світла людина, автор – слабовитий, нездатний до селянської праці*.

Автор висловлює відверту відмову від участі в таємному товаристві, за що «бозна-чому» перебував під слідством і був ув'язнений.

З певною іронією Франко ставиться до необхідності бібліографічного опису власного доробку і залишає його «Естрайхерам ХХ століття, якщо взагалі котрому з них захочеться порпатися у купах щоденно надрукованого паперу, що творять квінтесенцію нашої літературної продукції».

Свої патріотичні почуття письменник демонструє через нелюбов до русинів, з яких він сам і походить. Саме це визнання Франка викликало чи не найбільшу критику. «... моя сповідь може видатися дивною. Але що ж робити, коли вона правдива?» Наголошуючи на відвертості, правдивості своєї сповіді, автор розуміє, насамперед, її нетрадиційність, що звучить з вуст людини, яка вболіває за долю своєї батьківщини і її народу. Таке ставлення до свого народу – нелюбов до нього – Франко пояснює невідповідністю більшості представників селянства й частини інтелігенції тим «загальнолюдським ідеалам

справедливості, братерства й волі», що він сповідує і до яких прагне. Оптимістично звучить висновок автора: «Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу, і ніяка праця не піде на марне» [т.12, с. 31].

Відчувається відвертість автора й його інтернаціоналізм у відповіді тим «занадто завзятим», «патентованим» польським патріотам, «що мають уста, повні Польщі, а серце холодне до недолі польського селянина й наймита», які називали Франка «ворогом поляків»: «...люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу» [т.12, с. 32].

Висновки. Отже, авторефлексія є характерною ознакою автопередмови. Задовольняючи комунікативно-прагматичні настанови цього жанру літературної творчості, письменник експлікує власний погляд й оцінку багатьох питань, що створюють його імідж у суспільстві. Вибір питань, на які автор дає відповіді для найкращого висвітлення своїх поглядів на болючіші питання доби, також демонструє не лише літературну, а й ідейно-політичну позицію автора. Невеликий текст передмови І.Я. Франка надзвичайно багатий різноманітними мовними засобами, що не лише експлікують авторську самооцінку, але й створюють різноманітні стилістичні прийоми, властиві індивідуальній манері автора, і які потребують свого глибокого вивчення у наступних розвідках.

Література

1. Анцыферова О.Ю. Литературная саморефлексия и творчество Генри Джеймса: The Self-reflexive Dimensions of Henry James / О.Ю. Анцыферова. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 462 с.
2. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
3. Вертипорох О.В. Авторефлексивний текст Євгена Пашковського як явище українського постмодернізму: автореф. дис. ... к.філол.н., спеціальність: 10.01.01 – українська література. – К., 2007. – 17 с.
4. Зинченко В.П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Е.Б. Моргунов. – М.: Тривола, 1994. – 304 с.

5. Знаков В.В. Самопонимание субъекта как когнитивная и экзистенциальная проблема / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 1. – С.18–28.

6. Ковбасенко Ю.І. «Надгробків царських мармурові плити переживе потужний мій рядок?» (авторерефлексія геніїв на порозі Канону) / Ю.І. Ковбасенко // Studia Philologica. – 2015. – № 4. – С.86–91.

7. Макарова Н.Г. Изучение методик самоотношения, саморефлексии, самопознания личности / Н.Г. Макарова // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2013. – № 32. – С.25–30.

8. Практическая психология: Учебник / Под ред. М.К. Тутушкиной [4-е изд., перераб., доп.]. – СПб.: Изд-во «Дидактика Плюс», 2001. – 368 с.

9. Синиця І.А. Передмови лексикографічних праць як об'єкт жанрознавчих досліджень/ І.А. Синиця // Мовознавство. – 2011. – № 5. – С.42–49.

10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

11. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 240 с.

12. Франко І. Я. Дещо про себе самого / І. Я. Франко // Зібрання творів у 50 томах. – Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899). – К.: Наук.думка, 1981. – С.28–32.

13. Шигабетдинова Г.М. Феномен рефлексии: границы понятия / Г.М. Шигабетдинова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2014. – № 2 (1). – С.415–422.

Анотація

Синиця І.А. Авторефлексія як ознака жанру (на прикладі передмови І.Я. Франка «Дещо про себе самого»).

У статті розглянуто поняття «рефлексія», «саморефлексія», «авторефлексія» на тлі сучасних психологічних, педагогічних, літературознавчих і мовознавчих студій. Автор статті відстоює думку про авторефлексію як ознаку жанру передмови до авторського твору.

Ключові слова: рефлексія, саморефлексія, авторефлексія, жанр, передмова, І.Я. Франко.

Аннотация

Синица И.А. Авторефлексия как признак жанра (на примере предисловия И.Я. Франко «Дещо про себе самого»).

В статье понятия «рефлексия», «саморефлексия», «авторефлексия» рассмотрены в связи с современными психологическими, педагогическими, литературоведческими и лингвистическими исследованиями. Автор статьи рассматривает авторефлексію как отличительную черту жанра предисловия к авторскому тексту.

Ключевые слова: рефлексия, саморефлексия, авторефлексия, жанр, предисловие, И.Я. Франко.

Summary

Synytsia I.A. Self-reflection as a Feature of the Genre (The Ivan Franko Preface «Something about myself»).

The concepts «reflection», «self-reflection» are considered in the article in connection with the modern psychological, pedagogical, literary and linguistic studies. Author of the article considers self-reflection as a distinctive feature of the genre of the preface to the author's text.

Key words: reflection, self-reflection, a genre, a preface, Ivan Franco.

УДК 81'366

Оксана Анатоліївна Щепка

кандидат філологічних наук, доцент

Приазовський державний технічний університет

м. Маріуполь. Україна.

E-mail: oksana.shchepka@gmail.com

ІДЕОЛОГЕМА СУЧАСНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ)

Постановка проблеми. Зміни в суспільстві зумовлюють зміни в публіцистиці, оскільки, як відомо, саме публіцистика «просуває» ту чи іншу ідеологію в суспільство, маси. Час перетворень, який ми зараз переживаємо, вимагає особливої уваги до публіцистичних текстів, які є потужним інструментом впливу, переконання суспільства, формування його свідомості, ідеологічних переконань, поглядів, смаків, пріоритетів. Сучасні публіцистичні тексти формують ідейні переконання свого адресата не прямо, не через відкритий ідеологічний пресінг, а приховано, через систему спеціальних лінгвістичних механізмів впливу на читача. За таких умов останній «ковтає» запропоновану мас-медійну продукцію, яка, впливаючи на підсвідомість, безперешкодно формує його свідомість, ідеологічно оформлює позицію та погляди. Таким чином автор публіцистичного тексту реалізує одну з основних задач мас-медіа – утвердження в мовній свідомості адресанта нової / потрібної / правильної парадигми суспільних цінностей. За таких умов публіцистичний текст виступає своєрідним посередником між владою і суспільством, формує суспільну думку, впроваджує державні концепції, національні ідеї. Зазначене вище ще раз підтверджує позицію сучасних лінгвістів щодо потрактування публіцистичних текстів як текстів з чітко вираженим ідеологічним модусом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізацію ідеологічного модусу забезпечує потужна система інтенційних категорій

публіцистичного тексту, таких, як ідеологема, оцінність, номінація, інтерпретація, тональність та ін. Кожну із зазначених вище категорій певною мірою опрацьовано в сучасній лінгвістиці. Так, соціальну оцінність тексту, а також тип авторства в публіцистиці дослідив Г. Солганік [10], засоби вираження оцінки в публіцистичних та інформаційних текстах простудіювала І. Онищенко [8], авторській позиції в публіцистичному тексті присвячено роботи Л. Кайди [3,4]. Загалом інтенційні категорії мас-медійного тексту знайшли відображення в роботах Н. Клушиної [5,6] тощо. Водночас така важлива категорія публіцистичного тексту, як ідеологема на сьогодні не має достатнього потракткування на матеріалі сучасних українських публіцистичних текстів. Необхідність вивчення ідеологеми сучасного українського публіцистичного тексту як одного із механізмів впливу на адресата і зумовлює актуальність нашої розвідки. Категорійний аналіз ідеологеми мас-медійного тексту стане в нагоді адресату, який, знаючи механізми маніпулятивного впливу публіцистики, матиме можливість розрізнати об'єктивну інформацію від маніпулювання свідомістю, адекватно й критично сприймати будь-який публіцистичний текст.

Мета нашої роботи – описати ідеологеми як інтенційну категорію сучасного українського публіцистичного тексту, здійснити її типологічний й класифікаційний аналіз.

Публіцистичний текст останнім часом репрезентують як складну структуру, побудовану для реалізації впливу на читача, як прямого, зовнішнього, експліцитного – відкрите переконання, так і опосередкованого, імпліцитного – вплив на підсвідомість читача. Крім того, дослідники вважають, що публіцистичний текст, відтак і публіцистична діяльність спрямовані в першу чергу на вирішення політико-ідеологічних завдань. Публіцистика сьогодні постає потужним провідником певної ідеології в суспільство. Суспільство не може існувати поза ідеологією, оскільки політичні погляди, як відомо, є невід'ємним елементом культури. Водночас публіцистика не тільки впроваджує в суспільство ту чи іншу ідеологію, а сама активно відображає суспільну думку, впливаючи певним чином на формування управлінських рішень органами влади.

Базою для нашої роботи стали публіцистичні тексти, опубліковані у 2014-2016 роках, зокрема статті з газет «Україна молода», «День», «Експрес», «Український тиждень». З-поміж публіцистичних текстів ми обирали тексти, присвячені воєнним, політичним, політико-економічним та соціальним проблемам сучасного українського суспільства, яке сьогодні проходить складний процес становлення відповідно до нових політико-економічних та культурних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публіцистичний текст завжди пов'язаний із комунікативною ідеологічною ситуацією і є

складовою частиною публіцистичного дискурсу, що трактується як персуазивний тип дискурсу. Такий підхід дає лінгвістам підстави для визначення особливостей публіцистичного тексту через комунікативний блок «адресант / адресат», а також для схематизації дискурсивного аналізу у вигляді ланцюжка: адресант → інтенція → текст + комунікативна ситуація → адресат → декодування → вплив (перлокутивний ефект) [6, с. 33]. Із зазначеної вище схеми, на думку мовознавців, випливає, що з'ява тексту зумовлена авторською інтенцією, відтак саме інтенційні категорії тексту є текстотвірними категоріями, що певним чином структурують цей текст і підпорядковують собі всі інші лексико-семантичні й стилістичні ресурси виразності. Однією з таких категорій, як зазначалось вище, виступає ідеологема як спосіб ствердження заданих концептів / номінацій у публіцистиці [6, с. 33].

Сам термін ідеологема, вперше запропонований у роботах М. Бахтіна [1], сьогодні активно вживається в різних галузях наукових знань: філософії, історії, культурології, лінгвістиці і т.д. На сьогодні в потрактуванні терміну ідеологема існує два основних вектори: когнітивний і лінгвістичний. Нас цікавить лінгвістичний вектор ідеологеми, у межах якого розрізняють вузький (лексикологічний) підхід і широкий (семіотичний). Послідовники лексикологічного підходу тлумачать ідеологему як слово чи сталу словосполуку, що пов'язане / пов'язана з ідеологічним денотатом або має у своєму значенні ідеологічний компонент [11, с. 92]. Мовознавець Г. Гусейнов стверджує, що ідеологема – це не тільки вербальна, а й несловесна форма репрезентації ідеології [2, с. 13]. Найбільш повною й об'єктивною нам видається концепція Н. Клушиної, яка стверджує, що ідеологема – це основна авторська ідея, що має політичне, економічне чи соціальне значення, заради якої створюється текст [4, с. 72]. Крім того, дослідниця зазначає, що ідеологема має вербальний вигляд і є світоглядно наповненим узагальнювальним словом, переважно образним словом, метафорою з потужною сугестивною силою [5, с. 60]. Ми, слідом за Б. Піонтек, розглядаємо ідеологему у вузькому розумінні як стійку за формою, легко відтворювану лексичну одиницю, що має цілісне ідеологічне значення і суспільно-культурну й історичну значимість для певного етномовного співтовариства. На думку дослідниці, ідеологеми – це застигли в певному вербальному вигляді суспільно важливі ідеї. Водночас ідеологеми – це короткі мовні репрезентанти цих ідей [9, с. 12]. Враховуючи наведені вище підходи й аспекти можна зробити висновок, що ідеологема – це одиниця, якій притаманний ідеологічний меседж; вона асоціюється з певним знаком – словом, словосполученням, висловом, має емоційно-ціннісний аспект. Ідеологема концентрує певну інформацію й репрезентує її назву.

У досліджених нами публіцистичних текстах останніх років (період з 2014 до 2016 рр) було виокремлено 97 ідеологем, які можна типологізувати на такі групи:

1) ідеологеми війни: *зона АТО, учасники АТО, кіборги, волонтери, добровольчі батальйон, сепаратисти, бойовики, окупанти, «Правий сектор», російська агресія, країна-агресор, лінія розмежування, режим тиші, режим припинення вогню, небесна сотня* та ін.;

2) внутрішньодержавні політичні ідеологеми: *провладна коаліція, проросійський, проукраїнський, люстрація, корупція, Помаранчева революція, Революція Гідності, декомунізація, відставка в лоб, як повернути Крим і Донбас, Схід* і т.д.;

2) етнонаціональні: *майдан, українець, патріот, Україна – це ми, Донбас – це Україна, Маріуполь – це Україна, Крим наш, нова Україна* тощо;

3) суспільні: *підвищення тарифів на комунальні послуги, тарифний майдан, активісти майдану, буриштинова лихоманка, переселенці з Донбасу, судово реформа, пенсійна реформа, реформа МВС* та ін.;

4) зовнішньополітичні: *євроінтеграція, безвізовий режим, МВФ, транши, асоціація України з ЄС, Мінські угоди* і т.д.

Водночас варто зазначити, що контекстуальний аналіз публіцистичних текстів свідчить про те, що одна й та ж сама вербальна одиниця може виступати в ролі різних ідеологем: Наприклад, ідеологема *повернути Крим і Донбас*, залежно від смислового навантаження, контексту, підтексту, може репрезентувати ідеологему війни та етнонаціональну ідеологему. Ідеологема *волонтери* в одному контексті сприймається як ідеологема війни, а в іншому – як суспільна ідеологема, *Мінські угоди* – ідеологема, яку можна зарахувати до репрезентанта трьох типів ідеологем: ідеологеми війни, внутрішньодержавної політичної та зовнішньополітичної ідеологеми.

Спираючись на класифікацію, запропоновану Н. Клушиною (дослідниця пише про наявність двох основних типів ідеологем: соціальних й особистісних), ми упорядкували виявлені ідеологеми таким чином.

Найчастотнішими соціальними ідеологемами, представленими в публіцистичних текстах останніх двох років, є такі ідеологеми, як: *реформи, корупція, Євросоюз, безвізовий режим, Крим, Донбас*. Корпус соціальних ідеологем є найрепрезентативнішим і становить 90% всіх ідеологем, виявлених нами у процес роботи із сучасними публіцистичними текстами. Щодо особистісних ідеологем, то вони, зазвичай, формуються навколо керівників держави, членів уряду, осіб, у чиїх руках зосереджені гроші і влада. Причому особистісні ідеологеми частіше спрямовані на формування негативного образу «нечесного

чиновника», «людини, яка не підтримує або гальмує зміни на краще в державі», порівняймо: *суддя-колядник Ігор Зварич, вбивця-нардеп Віктор Лозинський* і т.д. Такі приклади підтверджують позицію Л. Кудрявцевої, яка зазначає, що конфліктогенність та агресивність є особливостями сучасного мас-медійного політичного дискурсу [7, с. 31]. Водночас засоби масової інформації популяризують героїв, справжніх патріотів, свідченням чого є часто вживані особистісні ідеологеми на кшталт *Надія Савченко, кримськотатарський лідер Мустафа Джемілев* та ін. Схвальне висвітлення тієї чи іншої особи в засобах масової інформації значно підвищує її репутацію, робить зразком, можливо, еталоном для копіювання, формує образ героя часу.

Незважаючи на різні типи і класи ідеологем, репрезентованих у сучасних засобах масової інформації, усі вони спрямовані на реалізацію / впровадження державної ідеології, основні засади якої: виховання патріотизму, чітке окреслення зовнішнього ворога, необхідність його зупинити, зміни на краще в українському суспільстві, пріоритетність європейського вектору як у внутрішній, так і в зовнішній політиці України.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Ідеологеми, як відомо, «небайдужі» до часу. Вони з'являються, живуть і «помирають» разом з тією чи іншою ідеологією суспільства, стаючи незрозумілими новим поколінням. Проте є такі ідеологеми, які залишаються в мовній свідомості народу «назавжди», перетворюючись на соціоетнічні цінності. Відтак перспективу нашого дослідження бачимо в детальному вивченні таких ідеологем як засобів етнічного кодування народу.

Література

1. Бахтин М.М. Слово в романе / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худ. лит., 1975. – С. 72–233
2. Гусейнов Г.Ч. Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х / Г. Ч. Гусейнов. – М. : Три квадрата, 2003. – 272 с.
3. Кайда Л.Г. Авторская позиция в публицистике (функционально-стилистическое исследование современных газетных жанров) / Л. Г. Кайда: автореф.... докт. фил. наук : 10.01.10 / МГУ им. М.В. Ломоносова. М., 1992. – 45 с.
4. Кайда Л.Г. Интермедиаальное пространство композиции: Монография / Л.Г. Кайда. – Флинта, Наука, 2013 – 174 с.
5. Клушина Н.И. Общие особенности публицистического стиля / Н.И. Клушина // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования : Учебное пособие. Ответственный редактор: д. ф. н., проф. М. Н. Володина. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 269–289

6. Клушина Н.И. Коммуникативная стилистика публицистического текста / Н.И. Клушина // Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке / Под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект, 2011. – С. 60–76

7. Кудрявцева Л. А. Массмедийный политический дискурс Украины: особенности «послемайданного» периода // Л.А. Кудрявцева / Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке / Под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект, 2011. – С. 31–41

8. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах / І.В. Онищенко : автореф... канд. філол. наук, Дніпропетровськ (ДНУ) – 2004. – 18 с.

9. Пионтек Б.М. Общеязыковые факторы генезиса идеологема как категории политической лингвистики (на материале польского и русского языков) / Б.М. Пионтек : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 2012. – 24 с.

10. Солганик Г.Я. Общая характеристика языка современных СМИ в сопоставлении с языком СМИ предшествующего периода / Г.Я. Солганик // Язык массовой и межличностной коммуникации. – М. : МедиаМир, 2007. – с. 15–39

11. Чудинов А.П. Политическая лингвистика : Учеб. пособие / А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 256 с.

Анотація

Щепка О.А. Идеологема сучасного публіцистичного тексту (на матеріалі українських ЗМІ)

У статті подано опис ідеологеми як інтенційної категорії, репрезентованої в сучасних публіцистичних текстах останніх двох років (2014-2016 роки); досліджено корпус ідеологем, зважаючи на частотність їхньої репрезентації в засобах масової інформації (як у заголовках ЗМІ, так і в самих текстах); класифіковано одиниці заявленої категорії згідно з визнаною класифікацією, а також визначено тематичну типологізацію ідеологем.

Ключові слова: публіцистичний текст, ідеологема, типи ідеологем, інтенційна категорія.

Аннотация

Щепка О.А. Идеологема современного публицистического текста (на материале украинских СМИ)

В статье предлагается описание идеологема как интенциональной категории, представленной в современных публицистических текстах последних двух лет (2014-2016 годов); исследуется корпус идеологем с учетом степени частотности употребления в средствах массовой информации (как в заголовках СМИ, так и в самих текстах); осуществляется классификация заявленной категории, определяется тематическая типологизация идеологем.

Ключевые слова: публицистический текст, идеологема, типы идеологем, интенциональная категория.

Summary

Shchepka O. Ideologeme of modern nonfiction text (on the material of the Ukrainian mass-media)

The article offers a description of an ideologeme as an intentional category, represented in modern nonfiction texts over the past two years (2014-2016 years); the case of ideologemes, taking into account the degree of the frequency of their usage in the mass-media (as in the media headlines, and within the texts), is examined; the classification of studying categories is carried out; the thematic typology of ideologemes is defined.

Keywords: nonfiction text, ideologeme, types of ideologemes, intentional category.

УДК 81'42

Юлиана Константиновна Янко

аспирант

Горловский институт иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»

г. Бахмут. Украина

E-mail: yanko999@mail.ru

КАТЕГОРИЯ ОЦЕНКИ В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Постановка проблемы. Категория оценки стала объектом лингвистических исследований сравнительно недавно, в 20 веке. Изучается само понятие оценки, общие и частные классификации ее типов, способы и языковые средства выражения, роль в языке и др. Оценка рассматривается с точки зрения функционирования в структуре высказывания и текста, влияния экстралингвистических факторов на выбор типа оценки и языковых средств ее выражения в зависимости от личности коммуникантов и ситуации общения, соотношения категорий эмоциональности и оценочности, эмотивности и экспрессивности и их статуса в значении слова и др.

В рамках традиционного подхода особенно важным представляется лингвистический анализ оценочных значений, в котором существенную роль играет разделение компонентов структуры оценки на эксплицитные и имплицитные.

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на обширный круг исследований в данной области, в лингвистике отсутствует общепринятое понимание термина «категории оценки». При этом существует мнение, что оценка не может быть предметом собственно лингвистических исследований. Такого мнения придерживается С. Г. Воркачев, который полагает, что оценка «не имеет анализируемых специфических средств выражения» [8]. Другие исследователи (Н.Д. Арутюнова, Е. М. Вольф, Е.Л. Зайцева и др.) не согласны с данной точкой зрения и считают, что определенные слова

(«хорошее», «желаемое», «приятное») составляют особую лексико-семантическую группу, которая образует положительный оценочный сегмент в языке. Напротив, слова «плохое», «вредное», «злое» и т. д. можно объединить в противоположную лексико-семантическую группу, составляющую отрицательный оценочный сегмент [1, с. 66; 7, с. 9; 9]. Таким образом, категория оценки является одним из основных способов отражения ценностей языковой семантики.

Изложение основного материала. В лингвистических исследованиях, посвященных проблеме роли субъекта в оценочных высказываниях, отмечается, что субъект оценки отличается от субъекта говорения. Первым может быть как автор текста, так и любое действующее лицо. Субъект, порождающий оценочное суждение, определяется как субъект говорения. Другими словами, субъект оценки и субъект говорения могут совпадать и не совпадать. Согласно Е. М. Вольф, оценка может быть высказана от одного определенного лица или от «общего мнения», т. е. группы лиц, образующих некий социум, а также может быть представлена как не имеющая субъекта и истинная в «реальном мире» [7, с. 8].

Следовательно, субъект оценки может выражать как личное мнение, так и давать оценку от лица социума. В последнем случае для выражения оценки субъект привлекает различные языковые средства, использование которых указывает на отстраненность субъекта речи от оценки [7, с. 12].

Обязательным компонентом в структуре оценки, помимо субъекта, является объект оценки. При этом оценка указывает на установление ценностных отношений между субъектом и объектом. В традиционной лингвистике рассмотрение свойств объекта лежит в основе различных классификаций оценки. Одна из наиболее полных классификаций была предложена финским логиком Х. фон Вригтом. В ее основе лежат такие принципы, как функциональность и компаративность. Фон Вригт производит классификацию оценок по типу оцениваемого объекта и семантики сочетаний с общеоценочными прилагательными «good» и «bad». При этом он выделяет следующие разновидности оценок: инструментальные (хорошая пила), технические (плохой специалист), благоприствования (плохой (вредный) для здоровья), утилитарные (хороший вопрос, плохой план), медицинские (хороший/плохой вкус, обед). Более того, Фон-Вригт распределяет аксиологические концепты между тремя основными категориями: 1) собственно оценка (value-concepts): хорошее и плохое, добро и зло; 2) нормативные концепты (обязанность, разрешенность, право); 3) концепты, относящиеся к человеческим действиям, поступкам: практическое рассуждение, намерение, мотив, воля, желание, цель, необходимость, потребность [7, с. 27].

Среди основных подходов к пониманию оценки в лингвистике можно выделить следующие:

- функционально-семантический подход, в котором оценка понимается как «такое мнение о предмете, которое выражает характеристику его с точки зрения категории ценности» [1, с. 61]. Его сторонниками являются многие известные лингвисты, например, Н. Д. Арутюнова, Е. М. Вольф, Г.А. Золотова, Е. Ю. Мягкова, З. Д. Попова, И. А. Стернин и др.;

- оценка выступает как суждение о ценности, где она рассматривается как высказывание/суждение субъекта о ценности того или иного объекта. При этом в роли ценностей могут выступать желания, нужды, стремления, интересы человека [8]. Данный подход можно определить, как междисциплинарный, так как в нем актуализируются философские, логические и лингвистические характеристики оценки. Некоторыми сторонниками этой точки зрения выступают С.Г. Воркачев, Т.В. Писанова, Z. Vendler и др.;

- оценка как компонент концепта, целью которого является изучение и анализ ценностных характеристик и знаний об окружающем мире в сознании носителей языка, так как «оценка непосредственно отражает общую систему объективных и субъективных ценностей, закрепленных в картине мира человека» [10, с. 153]. Этому мнению также придерживаются В. И. Карасик, В. Л. Наер, М. В. Ляпон, А. В. Кленова.

Несмотря на разнообразие подходов к определению и роли оценки в лингвистике, представляется возможным выделить компонент, в отношении которого исследователи практически единодушны, а именно: она (оценка) носит двойственный, или антонимический характер, так как основу оценочных процессов составляет противопоставление качеств положительности и отрицательности, что является базисным элементом познания человеком окружающей действительности.

По наблюдениям ряда лингвистов, способы обозначения хорошего и плохого в языке не всегда изоморфны, а употребление соответствующих единиц часто не обнаруживает симметрии.

Таким образом, инвариантность – потенциальная способность оценочного слова реализовывать противоположные оценочные знаки или, в случае оценочно-нейтральных лексем, приобретать положительный или отрицательный оценочный знак под влиянием определенных факторов и посредством определенных механизмов – выступает важным свойством оценки.

Взаимодействие оценок «хорошо»/«плохо» представляет особую проблему для изучения, так как оценочная шкала обладает свойством асимметрии. На эту особенность оценки обращали внимание многие

исследователи в области лингвистики и философии. Например, Ф. Энгельс отмечает, что «...при более точном исследовании мы находим также, что оба полюса какой-нибудь противоположности – например, положительное и отрицательное – столь же неотделимы один от другого, как и противоположны, и что они, несмотря на всю противоположность между ними, взаимно проникают друг в друга» [11, с. 346].

Н. В. Пазыч указывает, что «оценочные семы лексического значения слова представляют собой положительную или отрицательную характеристики, относящиеся к полярным языковым категориям. Однако эту полярность следует понимать диалектически, учитывая относительный характер положительного и отрицательного полюсов».

Исследователи по-разному объясняют механизм трансформации оценочного знака в структуре текста. Так, ряд лингвистов полагают, что ведущая роль в этом процессе принадлежит законам, по которым развивается аргументация – ведущая идея, определяющая процесс коммуникации. Она подразумевает, что включенные в текст оценки должны сохранять ориентацию, то есть не противоречить оценочным пресуппозициям, введенным в предыдущем контексте. Знак оценки определяет сочетаемость некоторых глаголов с дополнениями: «Я надеюсь («+») на его добросовестность», но «Я надеюсь на его недобросовестность» – высказывание возможно лишь в случае, если недобросовестность в данной ситуации имеет знак «+» для говорящего. Аналогичный пример: «Я боюсь («-») его хорошего отношения» (для меня оно плохо) [7, с. 23].

Существуют специальные средства для ориентации текста в пределах одной оценочной зоны или для ее изменения. Среди таких них Е. М. Вольф называет модальные слова нарастания и слова обобщения (все, словом, и др.), противительные союзы «а», «но», «зато» [7, с. 61].

Другие исследователи рассматривают трансформацию оценочного знака как взаимодействие фрейма и ситуации.

В акте речевой коммуникации слово помещается между фреймом и ситуацией. В случае стандартной ситуации в лексеме сохраняется прототипический оценочный знак. Стандартная ситуация соответствует фрейму, т. е. знаниям и представлениям о данном слове, закрепленным в языковой картине мира. Другими словами, в стандартной ситуации оценка или оценки, включенные в текст, сохраняют ориентацию, т. е. не противоречат оценочным пресуппозициям предыдущего контекста.

Выводы. Таким образом, ситуация, являясь совокупностью условий и обстоятельств, в которых происходит высказывание, обладает набором признаков. Не все эти признаки релевантны. Релевантными признаками для интерпретации оценочного высказывания, на наш взгляд, являются социальный статус собеседников, степень знакомства

между ними, психологические и личностные особенности. Данные признаки входят в состав фрейма. В процессе акта коммуникации происходит сравнение фрейма и ситуации. Стандартная ситуация имеет следующие признаки: социальный статус собеседников – различный; степень знакомства – слабая; личностные и психологические особенности – негативное отношение к употреблению слов с пейоративной окраской; модальность высказывания – отрицательная; пейоратив интерпретируется в своем прямо номинативном значении.

Литература

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341с.
2. Батурин Н. А. Проблема оценки и оценивания в общей психологии. – [Электронный ресурс] / Н. А. Батурин. – Режим доступа: <http://www.vorpsy.ru/issues/1989/892/892081.htm>.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М.: Наука, 1997. – 576 с.
4. Вендлер З. О слове «good» / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М., 1981. – С. 531–554.
5. Вольф Е. М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания / Е. М. Вольф // ИАН СЛЯ, 1981. – № 1. – С. 391–397.
6. Вольф Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо»/ «плохо» / Е. М. Вольф // Вопросы языкознания, 1986. – № 5. – С. 98–106.
7. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
8. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tpl1999.narod.ru/WEBTL2000/VORKACHEVTPL2000.HTM>.
9. Зайцева Е. Л. Выражение отрицательной оценки в политическом дискурсе (опыт сравнительно-сопоставительного исследования российских и французских печатных средств массовой информации): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Е. Л. Зайцева. – Чебоксары, 2006. – 47 с.
10. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст: к типологии внутритекстовых отношений / М. В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 200 с.

11. Маркс К. Анти-Дюринг / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1961. – 827 с.

Аннотация

Янко Ю.К. Категория оценки в современных лингвистических исследованиях

В данной статье рассмотрены категории оценки. Приведены примеры использования оценки в работах известных лингвистов, таких как Н. Д. Арутюновой, Е. М. Вольф, Е.Л. Зайцевой. Рассмотрены субъект и объекты в оценочных высказываниях. Выделены основные подходы к пониманию оценки в лингвистике.

Ключевые слова: оценка, оценочные высказывания, субъект и объект оценочных высказываний

Анотація

Янко Ю.К. Категорія оцінки у сучасних лінгвістичних дослідженнях

У даній статті розглянуто категорії оцінки. Наведено приклади використання оцінки в працях відомих лінгвістів, таких як Н.Д. Арутюнової, О.М. Вольф, О.Л. Зайцевої. Розглянуто суб'єкт та об'єкт в оціночних висловлюваннях. Виокремлено основні підходи з розуміння оцінки у лінгвістиці.

Ключові слова: оцінка, оцінні висловлення, суб'єкт та об'єкт оцінних висловлювань

Summary

Juliana Yanko. The category of evaluation in modern linguistics researches

In this article the category of evaluation is considered. It was considered that in the act of verbal communication word is placed between the frame and the situation. It was found that relevant features for interpreting evaluative statements are the social status of the interlocutors, familiarity between them, psychological and personality traits. These features are part of the frame. It was distinguished that the assessment of the subject is different from the subject of speaking.

Key words: evaluation, lexical-semantic group, research, object, classification.

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ МОВ

УДК 811.411.21

Леся Вікторівна Вікторова,
доктор педагогічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування
України
м. Київ, Україна
E-mail: vika.lesya@yandex.ru

МОВНА ПІДГОТОВКА СПІВРОБІТНИКІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ США ТА КАНАДИ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах інтенсивної глобалізації та міграційних процесів, першочергового значення на світовому ринку праці, для вирішення політичних, економічних, культурних та інших завдань надається мультилінгвізму та мільтикультуризму, що забезпечують здатність фахівців спілкуватися з людьми по всьому світу, використовуючи для цього різні комунікативні канали. Висока якість навичок іноземної мови та пов'язані з ними комунікативна компетентність й міжкультурна чутливість розглядаються нині як необхідні властивості розвитку громадян у XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сучасна політика у сфері вивчення іноземних мов, яка розробляється різними інституціями США та Канади на різних рівнях, починаючи з органів освіти, закінчуючи органами безпеки, спрямована на вирішення політичних, економічних, культурних та інших завдань. Тому в США та Канаді проводяться дослідження, що пов'язані з проблемами концептуальних основ вивчення іноземних мов, питаннями вивчення іноземної мови з точки зору перегляду політики викладання; питання підвищення рівня економічної й національної безпеки, екологічної, соціальної та культурної інтеграції, що вимагає високого рівня лінгвістичної гармонії [1; 2]. У різних роботах залежно від мети дослідження на перший план висуваються аспекти сприйняття, поведінки та мовних відмінностей, аналіз різних аспектів міжкультурної комунікації з використанням методів герменевтики, когнітивної психології, лінгвістики, етносемантики й етнометодології.

Невирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблемні огляди та стратегії розвитку американської системи іншомовної підготовки висвітлені у публікаціях Департаменту економічного розвитку США [5] та доповіді екс-

директора ЦРУ, екс-міністра оборони США, професора Л. Панетти [6] на конференції у Стенфордському університеті, а також у роботі канадської дослідниці Р. Duff [7]. Актуальними залишаються питання змісту іншомовної підготовки співробітників спецслужб, оптимізація та розробка актуальних навчальних курсів для співробітників фахівців сектору безпеки. Одночасно аналіз теоретичних положень та практики викладання іноземних мов слухачам спеціальних і військових відомств США та Канади дозволить проаналізувати проблеми та основні тенденції розвитку іншомовної підготовки фахівців сектору безпеки в умовах глобалізації.

Метою статті є з'ясування можливостей основних стратегії, трендів та форм іншомовної підготовки, структури мовних курсів спеціальних та військових відомств сфери національної безпеки США та Канади.

Виклад основного матеріалу. У Канаді організація навчання іноземних мов в інтересах збройних сил покладена на школу іноземних мов канадських ЗС. Навчання тут здійснюється за трьома різними програмами, які розроблені відповідно до специфіки поставлених цілей і завдань. По-перше, це базова програма навчання іноземних мов. Реалізуючи її, національне військове відомство прагне забезпечити фахівців-мовознавців, військових дипломатів і перекладачів, офіцерів для міжнародних комісій з контролю над озброєннями, офіцерів по керівництву навчальними стажуваннями (а також низки інших фахівців) знаннями іноземних мов у обсязі, що дозволяє їм ефективно вирішувати поставлені командуванням завдання. В даний час діють п'ять основних курсів, на яких викладаються більше 30 іноземних мов.

По-друге, метою програми "сприяння оперативно-бойової підготовки" є навчання англійської та французької мов офіцерів з країн-учасниць програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) для забезпечення оперативної сумісності між силами (військами) при проведенні операцій під керівництвом НАТО, а також для ознайомлення їх з державним і соціальним устроєм, культурою і організацією збройних сил Канади. Курси навчання організуються для різних категорій військовослужбовців (вищого керівного та середнього офіцерського складу), мають різну тривалість (10-17 тижнів), різне представництво (від чотирьох до 13 і більше країн) і число учасників (від 40 до 200 осіб).

По-третє, програма навчання другої іноземної мови. Основна її мета - забезпечити ЗС Канади достатньою кількістю кадрів, які одночасно володіють двома мовами (англійською та французькою), що особливо важливо в останні роки, коли відбувається чисельне скорочення збройних сил, ускладнюються поставлені перед ними завдання бойової підготовки та організації повсякденного життя військ. Як правило, навчання другої іноземної мови організовано в

лінгвістичних центрах, що знаходяться у віданні командування кожного з трьох видів ЗС (СВ, ВПС і ВМС).

Існує також низка курсів, де англійської мови як іноземної навчають військовослужбовців і цивільних службовців зарубіжних армій. Мета створення таких курсів – збагатити слухачів знанням переважно військової англійської мови і тих її аспектів, які могли б бути корисні тим, хто буде направлений для роботи в структури НАТО або ООН. Крім цього, у разі необхідності можуть бути організовані короткострокові цільові курси військової англійської мови для тих слухачів, які будуть виконувати специфічні завдання, наприклад, брати участь у реалізації програми утилізації вибухових речовин і боеприпасів.

Крім очної є заочні форми навчання, серед яких все більшого розвитку набуває інтернет-навчання. Керівництво ЦРУ у сфері лінгвістичного забезпечення розвідувальної діяльності розглядає як найбільш результативні такі види і форми мовної підготовки своїх фахівців: заохочення самостійного вивчення та вдосконалення знання іноземних мов у позаслужбовий час; вивчення іноземних мов он-лайн у робочий час; мовне стажування за кордоном; спеціалізована мовна підготовка співробітників, яким потрібно вдосконалити іншомовну комунікативну компетентність з мов, визначених найбільш важливими для забезпечення національної безпеки та оборони. Збільшення кількості співробітників розвідувальних органів США, які володіють іноземними мовами, здійснюється шляхом набору на службу висококваліфікованих лінгвістів – фахівців саме з тих мов, володіння якими необхідне для виконання пріоритетних завдань [1].

Іншомовна підготовка фахівців розвідувальних органів США здійснюється в двох спеціалізованих навчальних закладах: Військовому інституті іноземних мов Міністерства оборони США (м. Монтерей, Каліфорнія) та університеті ЦРУ (м. Чантіллі, Вірджинія). У цих навчальних закладах майбутні фахівці розвідки вивчають більше ніж 20 мов, які поділені за категоріями складності. Бюджет навчального часу для опанування тієї чи іншої іноземної мови у Військовому інституті іноземних мов МО та в Інституті закордонних справ США визначається відповідно до категорії складності [29, 30]: мови першої категорії – близькі до англійської мови (575–600 год., 23-24 тижні з розрахунку 25 годин аудиторних занять на тиждень) – французька, італійська, норвезька, іспанська, португальська, шведська, румунська, датська, голландська, німецька; мови другої категорії – зі значними лінгвістичними та / чи культурними відмінностями до англійської мови – азербайджанська, болгарська, грузинська, грецька, дарі, фарсі, російська, українська, гінді, урду, пушту, іврит, тайська, сербська, хорватська, турецька, чеська, угорська, монгольська, польська, в'єтнамська (1100 год. аудиторних занять, 44

тижні з розрахунку 25 год. на тиждень); мови третьої групи – винятково складні мови для носіїв англійської мови (2200 год., 88 тижнів з розрахунку 25 год. аудиторних занять на тиждень) – арабська, китайська, японська, корейська.

Класифікуючи мови за рівнем складності, враховується те, наскільки розмовний варіант мови відрізняється від літературної мови (явище диглосії). В деяких мовах, наприклад арабській, сучасна арабська літературна мова ніколи не була звичайною мовою арабів. Така ситуація є проблематичною як для педагогів, так і для слухачів, які її вивчають [3]. Подібні проблеми існують за оволодіння мовою залежно від використання певних графічних систем (латинський алфавіт, в'язь, ієрогліфічне письмо та ін.).

Основним завданням Військового інституту іноземних мов є організація навчання іноземних мов в інтересах забезпечення національної безпеки як на території Сполучених Штатів, так і за кордоном; проведення науково-дослідних робіт в галузі лінгвістики з метою вдосконалення процесу навчання; розробка стандартів тестування та оцінки рівня знань слухачів. Тут проходять навчання військовослужбовці видів і родів військ ЗС США, а також співробітники ФБР, прикордонної служби, НАСА, управління по боротьбі з наркотиками та інших державних відомств. Навчання здійснюється за наступними курсами: базовому, просунутому та спеціальному. У філії інституту у Вашингтоні навчаються представники різних відомств на контрактній основі. Одночасно в інституті займаються 3000–3200 слухачів, у філії – до 300 студентів. За видами ЗС військовослужбовці розподіляються приблизно таким чином: 40–45 % – представники сухопутних військ, 30 – військово-повітряних сил, 15 – ВМС, 8–10 – корпусу морської піхоти [4].

Підготовка військових фахівців з іноземних мов у США базується на концепції командного (бригадного) навчання, тобто команда з 6-ти викладачів проводить заняття у трьох групах до 10 слухачів кожна. Більшість викладачів (90 %) є носіями тих мов, які вони викладають. У навчальному закладі не практикується залучення педагогів до роботи за сумісництвом чи погодинно. Професійно-орієнтований підхід передбачає особливу увагу з боку педагогів та слухачів до розвитку іншомовної професійно-комунікативної компетентності. Тематика занять в навчальному закладі така: медичне забезпечення, боротьба з тероризмом, суспільно-політична комунікація, забезпечення безпеки військ, доступ до публічної інформації, масові комунікації, спілкування у кризових ситуаціях.

Сам інститут адміністративно поділяється на дев'ять мовних шкіл. Наприклад, близькосхідна мовна школа відповідає за підготовку військових фахівців для криптологічної служби, воєнної розвідки, а

також за підготовку цивільних фахівців для Міністерства оборони та інших установ (ФБР) за напрямом сучасна арабська мова. Програма підготовки включає базовий, середній, просунутий, завершальний, а також відновлювальний курс. Кожен із них оснований на принципах інтенсивного навчання [3; 4].

Крім занять з іноземних мов з упором на мовну практику слухачі отримують додаткову інтенсивну підготовку з питань країнознавства: історії, культури та сучасним проблемам країн мов, що вивчаються. У філії інституту викладається більше 50 мов. Тривалість навчання – від чотирьох до 63 тижнів. Постійний викладацький склад налічує понад 1300 осіб, у тому числі близько 300 військовослужбовців. Для більшості з них мови, що викладаються, є рідними. Інститут має потужну навчально-дослідну базу: більш 50 лінгафонних кабінетів і близько десяти комп'ютеризованих аудиторій; відеотека налічує близько 5000 одиниць зберігання, в бібліотеці іноземної літератури зберігається до 80 тис. томів на 40 мовах народів світу.

Навчальні навантаження на слухачів є досить значними. На заняття з мови відводиться щодня 7 год. аудиторних і 34 год. самостійних занять. Передбачається періодичне проведення контрольних занять з оцінкою рівня засвоєння програм навчання. Як показує багаторічна практика, до 15 % слухачів не витримують такого навантаження і відраховуються на різних етапах навчання. Основна частина випускників ВПЯ направляється до підрозділів розвідки, безпеки видів ЗС і сил спецоперацій, а також в інформаційно-аналітичні структури різних спецслужб.

Другий важливий компонент програми військового відомства США щодо забезпечення лінгвістичної підготовки – навчання англійській мові іноземців. Його реалізація покладена на центр англійської мови при міністерстві оборони США (ЦАММО), розташований на базі ВПС Лекленд в Сан-Антоніо (штат Техас). Діяльність ЦАММО здійснюється за двома напрямками. Перше (основне) – це навчання англійській мові безпосередньо в самому центрі іноземних військовослужбовців і цивільних службовців, які направлені в США для отримання технічної чи професійної військової освіти.

Рівень володіння мовою, що потребується для вступу в той чи інший військовий навчальний заклад, встановлюється відповідним міністерством виду ЗС і визначається за допомогою тесту ECL (рівень розуміння англійської мови) за шкалою 1-100. Наприклад, для оволодіння курсом, що дає глибокі технічні знання або пов'язаним з підвищеною небезпекою, потрібно, щоб ECL був не нижче 80. Для менш складних курсів він може бути достатнім в межах 65, 70 або 75. Іноземним військовослужбовцям надається можливість пройти тест ECL в своїх країнах перед виїздом на навчання до Сполучених Штатів. Ті з

них, рівень знань яких є недостатнім, спочатку вдосконалюють свою англійську в ЦАММО.

Другий напрямок діяльності цього центру – реалізація всіх затверджених військовим відомством програм навчання іноземним мовам за межами США, де слухачі - це військовослужбовці ЗС США, які є вихідцями з інших країн, а також цивільні службовці МО і члени їх сімей, для яких англійська мова не є рідною. Групи викладачів англійської мови працюють в університетах і коледжах Пуерто-Ріко за програмами ROTC (курсів позавійськової підготовки офіцерів резерву), на судноремонтних верфях ВМС США в Японії (міста Йокосука і Сасебо і ін.).

ЦАММО надає значну підтримку держдепартаменту в його діяльності як в країні, так і за кордоном, направляючи своїх фахівців для керівної, консультативної, перекладацької або навчальної роботи в аспірантську школу ВМС (штат Каліфорнія), на авіабазу ВМС Пенсакола (штат Флорида), в інститут євразійських досліджень проблем безпеки ім. Маршалла, раніше званий інститутом російських і східно-європейських досліджень (Гармішпартенкірхен, ФРН); Азіатсько-Тихоокеанський центр на Гаваях, а також у військові школи в Румунії, Словаччині, Словенії та Швейцарії. Останні десять років фахівці центру брали участь у забезпеченні робочих контактів представників ЗС США з їх колегами в Албанії, Боснії, Чилі, Хорватії, Грузії, Литві, Латвії, Йорданії, Малі, Нікарагуа і Україні [4].

Університет ЦРУ забезпечує стаціонарне вивчення іноземних мов, які необхідні для виконання фахових завдань. З 2009 року керівництво ЦРУ акцентує увагу на багатомовності співробітників цієї спецслужби. Однією з ефективних форм забезпечення високого рівня іншомовної підготовки у спеціальних відомствах США є застосування "Програми занурення у мову" (Language immersion Program), яка передбачає повну ізоляцію (1-3 дні) від рідної (англійської) мови, а також мовне стажування майбутніх фахівців у інших країнах [3].

Згідно з окремими публікаціями [4], розвідувальні служби, такі як ЦРУ і АНБ, мають у своєму розпорядженні величезну кількість документів, які очікують перекладу; троє з десяти американських дипломатів, які працюють в зарубіжних країнах, не володіють в достатній мірі місцевими діалектами. У країнах, де основними мовами є арабська та китайська, ця пропорція становить чотири до десяти. Американська розвідка, як вважають видатні американські експерти в галузі національної безпеки, випробовує хронічні проблеми з рекрутуванням фахівців, які володіють арабською, китайською і турецькою мовами, а також фарсі, хінді та урду. Відзначається, що сучасні інформаційні технології не в змозі вирішити цю проблему. Незважаючи на те що в останні роки з'явилися досить вдалі електронні

перекладачі, вони не здатні вловлювати інтонаційні особливості людей, що говорять на інших мовах, а також не здатні використовувати численні діалекти, існуючі на Близькому Сході, в Африці, Азії тощо. Підходи Великої Британії, як партнера США в розвідувальному альянсі "Five Eyes" ("П'ять очей"), до формування і вдосконалення іншомовної підготовки своїх фахівців подібні до американських. За службової потреби співробітникам британської розвідки MI-6 (Secret Intelligence Service – SIS) [35] надається можливість вивчати іноземні мови на мовних курсах відомства та під час проходження піврічного курсу молодого фахівця розвідки (Intelligence Officer's New Entry Course (IONEC)). Оперативні співробітники SIS часто вербують талановитих слідчих (spotters) у елітних університетах і військових академіях. Новобранці повинні спочатку пройти основні вступні іспити цивільної служби, перш ніж перейти до поглибленого інтерв'ю перед групою SIS-офіцерів. Навчання відбувається в основному в Форт Монктон, Портсмут.

Пріоритетними напрямками підвищення якості мовної підготовки, відповідно до планів керівництва ЗС, є: оптимізація структури управління наявними педагогічним потенціалом і його використання; виявлення та облік усіх наявних лінгвістичних сил і засобів; коригування планів для підтримки ротації лінгвістів, включаючи проекти стимулюючого характеру для осіб, які перебувають на етапі навчання; обґрунтування та встановлення пріоритетності завдань лінгвістичної підготовки; створення "запасу" лінгвістів, головним чином за рахунок резервістів для участі у вирішенні раптово виникаючих оперативних завдань [4].

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду підготовки фахівців спеціальних та військових відомств показує, що в провідних країнах світу та військових (розвідувальних) блоках наявна активна, комплексна і системна політика у сфері лінгвістичного забезпечення національної безпеки.

Характеристиками сучасної іншомовної підготовки фахівців сектору безпеки у різних країнах є:

різномірність, яка виявляється у формуванні у слухачів на різних етапах (курсах) навчання різних рівнів професійної комунікативної компетентності (потреби загального спілкування, професійна термінологія, координація діяльності з різними підрозділами, переклад технічної або дипломатичної документації тощо);

комплексність мети, що спрямована на професійний, суспільний та особистісний розвиток співробітників у навчанні іноземних мов шляхом формування відповідних компетентностей згідно із поставленими завданнями.

У вивченні іноземних мов слухачами спеціальних і військових відомств США та Канади використовуються різні стратегії навчання:

1) метакогнітивні техніки для організації, фокусування та оцінки власного навчання; 2) афективні стратегії для опрацювання емоцій або обставин; 3) соціальні стратегії для співпраці (кооперації) з іншими учасниками у навчальному процесі; 4) когнітивні стратегії для одержання та ув'язки нової інформації з існуючими схемами та для аналізу і її класифікації; 5) стратегії запам'ятовування для уведення нової інформації у пам'ять, її зберігання та вилучення за необхідності; 6) стратегії компенсації (наприклад, здогадування або використання жестів) для подолання недоліків і прогалин у своєму поточному знанні мови.

Перспективи подальших досліджень можуть бути спрямовані на аналіз структури та змісту іншомовної підготовки фахівців сектору безпеки України, оптимізацію та розробку актуальних навчальних курсів для співробітників практичних підрозділів, вивчення можливостей впровадження вимог SLP (Standardized Language Profile) – STANAG 6001 (NATO Standardization Agreement) за іншомовної підготовки фахівців спеціальних відомств України.

Література

1. Вікторова Л. В. Модернізація іншомовної підготовки співробітників сектору безпеки у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів / Л. В. Вікторова // Проблеми освіти: науковий збірник. – К., 2015. – Вип. 79. – С. 40–45.

2. Вікторова Л. В. Формування мовної особистості майбутніх фахівців з інформаційної безпеки / Л. В. Вікторова // Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : збірник матеріалів наук.-практ. конференції (м. Київ, 20 березня 2014 р.) : у 2 ч. К. : Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. Національної академії СБ України, 2014. Ч. 2. С. 160164.

3. Мамчур К. В. Зарубіжний досвід навчання військових фахівців арабській мові / К. В. Мамчур // Професійно-орієнтоване навчання іноземних мов як напрям європейської іншомовної освіти. – 2012. – № 2. – С. 61–67.

4. Мамчур К. В. Урахування відносної складності іноземних мов у процесі формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців військового управління у міжнародних відносинах / К. В. Мамчур // Креативна педагогіка. Наук.-метод. зб. / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2010. – Вип. 3. – С. 59–64.

5. Education for Global Leadership: The Importance of International Studies and Foreign Language Education for U.S. Economic and National Security [Electronic resource] / Gross P. W., Lewis W. W., Arnof I. [et al.]. –

Committee for economic development. – Washington : USA, 2006. – 69 p. – Access to publications : <https://www.actfl.org/sites/default/files/pdfs/public/Finalreport.pdf>.

6. Panetta L. E. Foreign language education : if "scandalous" in the 20th century, what will it be in the 21st century ? [Electronic resource] / L. E. Panetta. Retrieved on June 26, 2014 from <https://web.stanford.edu/dept/lc/language/about/conferencepapers/panettapaper.pdf>.

7. Duff P. A. Foreign Language Policies, Research, and Educational Possibilities [Electronic resource] / P. A. Duff // APEC Education Symposium Xi'an, China, January 14–17, 2008. – 25 p. – Access to publications : <http://hrd.apec.org/images/b/b6/50.2.pdf>.

Анотація

Вікторова Л. В. Мовна підготовка співробітників сектору безпеки США та Канади: порівняльна характеристика.

У статті розглядаються питання змісту іншомовної підготовки співробітників спецслужб США та Канади. Висвітлено основні стратегії, тренди та форми іншомовної підготовки, мету та структуру мовних курсів спеціальних та військових відомств сфери національної безпеки США та Канади.

Ключові слова: іншомовна освіта, стратегії навчання, військові відомства, зарубіжний досвід, іноземна мова.

Аннотация

Викторова Л. В. Языковая подготовка сотрудников сектора безопасности США и Канады: сравнительная характеристика.

В статье рассматриваются вопросы содержания иноязычной подготовки сотрудников спецслужб США и Канады. Освещены основные стратегии, тренды и формы иноязычной подготовки, цель и структуру языковых курсов специальных и военных ведомств сферы национальной безопасности США и Канады.

Ключевые слова: иноязычное образование, стратегии обучения, военные ведомства, зарубежный опыт, иностранный язык.

Summary

Viktorova L. Language training of the staff in security sector of US and Canada: Comparative characteristics.

The article deals with the content of foreign language training of US intelligence and Canada, the basic strategy, trends and forms of foreign language training, the purpose and structure of language courses for specialized agencies and military sphere of national security the US and Canada. Analysis of the foreign practice of language teaching of special and military departments' personnel shows that the world leading countries and military (intelligence) blocks have an active, complex and systematic policy in the sphere of linguistic maintain of the national security. Modern foreign language training of the security sector specialists in different countries can be characterized by: multi-level structure that assumes the formation of different levels of professional communicative competence; complex goal that is directed at professional, social and personal development of the employees.

Key words: foreign language education, training strategy, military agencies, foreign experience, foreign language.

Людмила Іллівна Сердюкова

кандидат філологічних наук, доцент, доцент

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”

E-mail stylistics2014@yahoo.com

СТРАТЕГІЯ ВИКОРИСТАННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ТВОРІВ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми. В епоху глобалізації однією з провідних цілей навчання англійської мови як іноземної є приготування учнів і студентів до реального спілкування з представниками інших країн у різних навчальних, професійних, соціально-культурних і побутових сферах. Бажано, щоб знання англійської мови дозволяло громадянам України гідним чином представляти свою країну, суспільство, професію, покоління та власну особистість. У дійсності бажане досить часто залишається нездійсненим. Англійська лінгвістична та літературно-культурна компетенції українців не завжди відповідають вимогам вільного спілкування та презентації національного інтересу.

Для сучасного українського суспільства характерна незавершеність процесів формування національної ідентичності та солідаризації всіх громадян країни. Через це проблема розвинення та збереження національної ідентичності студентів і учнів виявляється актуальною на всіх рівнях навчального процесу, від початкової школи до вищих навчальних закладів.

Над нею розмірковують освітяни, письменники, науковці, різні діячі. У більш широкому контексті це завдання окреслив релігійний діяч Любомир Гузар шляхом переліку суспільних умінь і навичок, що мають бути розвинені в українському суспільстві для становлення ефективної демократії. Блаженніший зазначив: «Потрібні люди, - а вони є в нас навіть сьогодні, - які мають солідні моральні засади... розуміють свою історію, вміють думати, рефлексувати... мають відчуття суспільної відповідальності». Подібні люди створюють духовну еліту нації. Про її високу місію вів мову Любомир Гузар [2, с. 3].

Стосовно пересічних українців поетеса і письменниця Ліна Костенко зазначила: «Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства». Головна теза лекції, із якої походить вищенаведене висловлювання Л. Костенко, наступна - «кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, - в їхній інтегральній причетності до світової

культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті" [3].

Наведені та подібні до них судження можна вважати підтвердженням своєчасності та доцільності пропозиції систематично й послідовно використовувати при викладанні англійської мови як іноземної українській фольклор і художню літературу в англомовних перекладах в якості додаткових навчальних матеріалів. Таким чином можна поєднувати вивчення англійської мови з подальшим оволодінням культурою рідної мови.

Виклад основного матеріалу. Власний педагогічний досвід автора статті дає підстави вважати, що вміле витримання пропорційного співвідношення у доборі оригінальних англійських та американських фольклорних текстів і фахово перекладених англійською мовою українських казок та легенд має позитивний емоційний та естетичний вплив на формування в тих, хто вчиться, міжкультурної компетенції, творчого мислення та внутрішньої мотивації справно володіти рідною та англійською мовами і культурами.

У чому полягає специфічність фольклору, яка робить його придатним навчальним матеріалом для комунікативного викладання іноземної мови? Ця специфічність складається з ряду властивостей, між яких виділяються: 1) міждисциплінарність, тобто перетин у фольклорі галузей мови, гуманітарних наук і культури; 2) гнучкість, що дозволяє використання фольклору на всіх рівнях навчання людей всіх вікових категорій з різними цілями володіння мовою; 3) різнобічність вивчення фольклору – інтеграція пізнавальних завдань, мовних умінь і навичок, навчальних стратегій і технологій, наприклад таких, як: спостереження за мовними зразками, вияв погляду на проблему, обмін думками, розпізнавання образних висловів і думок, ідей і гадок, які вони вміщують в собі, інтерпретація наведених фактів і оцінювання ідейно-тематичного змісту та естетичності фольклорного дискурсу; 4) високоефективне моделювання фольклорним текстом реалістичних, істинних, універсальних подій із життя людей, тварин і явищ природи; 5) сьогоденність фольклору – незважаючи на те, що фольклор є давнім видом народної словесності, він відповідає вимогам сучасної комунікативної методології та теорії викладання, що надають перевагу вільності та спонтанності розмовної мови над її правильністю, тобто верховенству автентичності мовлення над відредагованим завченим текстом.

Перелічені вище та інші властивості, притаманні фольклору, систематизовані в статті Мартіна Педерсена (Martin E. Pedersen) «Фольклор у викладанні англійської як другої/ іноземної мови». Автор дослідження наголошує, що без фольклору культурно-спрямована та

змістовно-орієнтована навчальна програма з дисципліни «Англійська як друга/ іноземна мова» не може відповідати вимогам часу [8, с. 1-11].

На жаль, автентичні англійські/ американські народні казки, легенди, перекази, байки та сповіді не знаходять належної репрезентації в англомовних навчальних матеріалах, якими послуговуються в сьогоденній Україні. Не кажучи вже про відсутність серед них українського фольклору в англомовних перекладах. Складається враження, що викладачі та вчителі англійської мови нашої країни недооцінюють той фактор, що фольклорні тексти мають яскраве національно-культурне забарвлення, містять у собі важливу етнокультурну інформацію. Носії мови, які виховувались у царині фольклору, використовують його мовні засоби вираження в якості цитат і афоризмів у реальній повсякденній комунікації для створення етнокультурного вертикального контексту.

Фольклорні тексти є потужними формами поетичного мислення й словесної творчості. Вони підживлюють і підтримують духовну етнокультуру, послуговують цінним гуманітарним матеріалом національного та загальнолюдського виховання. Безперечно, що найкращі зразки народної словесної творчості переповідають і стверджують загальнолюдські моральні цінності, навчають гуманності, толерантності, сприяють критичному ставленню до тупості, непотребу, жорстокого поводження з людьми, тваринами та природою.

У передмові до збірника «Українські казки про тварин» письменник-народознавець Василь Скуратівський наголошує: «У казках поєднані поетика й образність, світ добра і науки, людська мораль, шляхетність і, з рештою, лицарство. Основне завдання казок – закарбувати в дитячій свідомості високу людську мораль». Далі, як гіркий факт нашого сьогодення, В. Скуратівський відмічає, що недавня традиція включати в телепередачі кращі українські народні казки «знівелювалась і нам нині пропонують імпортований сурогат, де домінують не моральні засади, а розбещеність і розбійництво» [4, с. 7].

Хочеться сподіватися, що наведені аргументи переконливо свідчать про бажаність використання національного фольклору тих, хто навчається, при викладанні англійської мови, особливо в початкових класах, коли закладаються основні засади моралі, етики та світосприйняття людини. Головний постулат цієї статті полягає в тому, що подібна методична стратегія становиться невідкладною необхідністю при навчанні студентів педагогічних вузів і факультетів іноземних мов, які здобувають кваліфікацію вчителя англійської мови і зарубіжної літератури. Випускники подібних вищих навчальних закладів зобов'язані опанувати знаннями рідної та іноземної мов і культур, потрібними для ефективного виконання майбутніх професійних

обов'язків, особливо таких, як залучення учнів до діалогу культур (іншомовної та рідної).

Серед англомовних джерел українських народних казок можна назвати такі видання, як: «Tales from Central Russia» (Parts I – II. Edited by James Riordan), «The Magic Egg and Other Tales from Ukraine» (Retold by Barbara J. Suwyn. Edited and with the Introduction by Natalie O. Koponenko). Ці збірки подають типові зразки українських народних казок і легенд у довершених перекладах, супроводжених лінгвокраїнознавчими коментарями. Зазначені збірники, або інші аналогічні видання, можна розшукати в Інтернеті, книгарнях, бібліотеках, добірках ксерокопій матеріалів або в методичних посібниках.

Британський фольклорист і країнознавець Дж. Ріордан не проводив розділення між українськими і російськими казками, об'єднавши їх всеохоплюючою номінацією «Eastern Slavic Folklore». До його видання входить низка казок, що спочатку були записані в різних регіонах України: «Про вовчика-братика і лисичку-сестричку» («Little Sister Fox and Brother Wolf»); «Журавель і лисиця» («The Crane and the Fox»); «Принцеса-жаба» («The Frog Princess»); «Мудра жаба і дурна жаба» («The Wise Frog and the Foolish Frog»); «Рукавичка» («The Mitten»); «Сніжниця» («The Snow Maiden»); «Дід, баба та курочка ряба» («The Old Man, the Old Woman and the Striped Hen»); «Жар-птиця» («The Firebird»); «Покотигорошко» («Pea-Roll-Along»).

Дж. Ріордан прийшов до висновку, що ці казки являють собою головний продукт матірної природи, яка сформувала слов'янську душу і обдарувала особливим ароматом і образністю східнослов'янський фольклор: «Much of the subject-matter is of course common to folk tales throughout the world, but the style is purely Slavic, a faithful mirroring of customs, fears, prejudices and dreams, all nurtured by the Slavic habitat» [9, с. 270]. Укладач збірника казок наголосив на їхньому великому значенні для духовного збагачення вітчизняної та світової культур, коли підкреслив, що східнослов'янські фольклорні казки і легенди постачали теми для безлічі знаменитих творів видатних композиторів, поетів і письменників: П.І. Чайковського, М.А. Рімського-Корсакова, І.Ф. Стравінського, О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя, С.Т. Аксакова.

Багато ілюстроване видання «Яйце-райце та інші українські народні казки» («The Magic Egg and Other Tales from Ukraine») є спільним проектом двох американок українського походження – поетеси і викладачки Барбари Сувін (Barbara J. Suwyn), розповідачки відібраних казок, і професора фольклористики Наталі О. Кононенко (Natalie O. Koponenko) – головного редактора та автора передмови до збірника. У передмові відзначаються основні джерела українських народних казок, наводяться їх жанрова класифікація, теми, мотиви, характерні герої та

персонажі. Підкреслюється, що вся різноманітність українського фольклору спричинена глибоким почуттям прихильності до рідної землі і всього живого на цій землі.

В українських казках тваринний світ трактується як споріднений з людським світом. Свійські тварини і звірі взаємодіють з людьми, розуміються одне з одним, співіснують на встановлених умовах. Н.О. Кононенко наводить такі приклади: «In «The Magic Egg» there is an eagle who soars as high as the heavens, who can take people to the other world and also teach them respect for all life, animal as well as human. Respect for all life was important for, in many senses, Ukrainians did indeed feel that they were related to all living things, that they and animals were one. Should anyone forget this, stories such as «The Christmas Spiders» remind us that even the lowliest animals are blessed and can transfer their blessings to humankind» [12, с. XVI].

Іншим важливим джерелом тематики українських казок, на яке вказує дослідниця, є традиційна віра в те, що мертві продовжують взаємодіяти з живими. У деяких казках мертві охороняють живих, сприяють їх добробуту, спонукають робити добро. Навіть ті, хто за життя робили щось погане, стають охоронцями, орудують справедливістю. Згадавши легенду «Скарбниця Довбуша» («Dovbush's Treasure»), Н.О. Кононенко резюмує: «In Ukraine the presence of ancestors was always felt – past generations and traditions – with which people wanted to maintain contact, linking them to future generations through tales» [12, с. XVI].

Наведені вище виписки з передмов до англomовних збірників українських народних казок роблять наголос на їх пізнавальну змістовність, морально-етичну спрямованість і словесну виразність. Завдяки цим якостям вони сприяють формуванню соціокультурної та соціолінгвістичної компетенції при міжкультурному підході до вивчення англійської мови.

Як вид прозової творчості з установою на поетичну вигадку, на гру уяви, перекладені англійською мовою українські казки придатні для формування і розвитку таких навчальних умінь і навичок учнів і студентів, як критичне мислення, вдумливе читання, дискусійне обговорення та творче письмо. Оволодіння цими вміннями допомагає активно користуватися мовою, що вивчається, як дійсним засобом комунікації, формує сприйнятливого читача/ реципієнта з особистою реакцією та критичним підходом до прочитаного або почутого дискурсу. Таким чином оптимізуються усвідомлене оволодіння мовою, що вивчається, стимулюється лінгвокреативна діяльність на її засадах і формується здатність пов'язати рідну й іноземну мови з їх духовними культурами. При цьому розвивається також лінгво-соціальне уявлення про різнобічність і різнобарвність мовленнєвого вираження людського

життя і тваринних світів. Таким чином реалізується мета досягнення володіння іноземною мовою у контексті міжкультурної парадигми.

При цьому для розвитку вмінь і навичок читання англійською мовою з глибоким розумінням змісту, вільного вираження думок в усному та писемному мовленні доцільно використовувати таку ефективну сучасну методику аналізу, як «реакція читача на текст» («Reader-Response Criticism»). Ця методика визнає, що розвиток навиків самостійного критичного мислення, вільного говоріння та творчого письма пов'язаний з формуванням літературної компетенції на засадах художніх текстів. Саме завдяки заняттям з художніми текстами приходить розуміння виразного потенціалу одиниць мови, змісту образних висловів, прагматики комунікативних актів, що виявляють точки зору, усвідомлення емоційного та естетичного впливу літератури на формування особистісних якостей людини. Кристофер Брамфіт (Christopher Brumfit) влучно зазначив: «Художні тексти, якщо їх використовувати з серйозним наміром розвивати літературну компетенцію, являються особливо придатними для подальшої мотивованої мовної діяльності» [5, с. 190].

Розглядаючи взаємодію читача з художнім текстом як акт подвійної комунікації, прихильники методу критики «реакція читача на текст» («Reader-Response Criticism») стверджують, що кожний читач привносить до тексту щось таке, що надає йому завершеність і робить кожне прочитання тексту різним. Згідно з трактуванням Луїзи Розенблатт (Louise Rosenblatt) обґрунтованість сприйняття тексту читачем підтверджується або спростовується лише звірянням з самим текстом [10, с. 25].

Такий гнучкий підхід до інтерпретації художнього тексту залишає великий простір для широкого кола відгуків, що приводять до жвавих дискусій, в ході яких читачі спонтанно висловлюють свої тлумачення тексту, прочитаного спільно. Під впливом різних інтерпретацій з'являються нові погляди на проблематику тексту, поглиблюється його розуміння, що спонукає перечитати текст заново, щоб відгукнутися на нього самостійним твором, нарисом, літературно-критичним есе, тощо. Доречно, системне використання критичного методу «реакція читача на текст» може сприяти перетворенню навчання англійської мови в евристичний, пошуковий, творчий процес взаємодії учнів і вчителя, студентів і викладача з оригінальними англомовними та перекладеними українськими фольклорними творами, що є невичерпними джерелами морально-етичних уявлень, гуманності, яскравих мовленнєвих виразів і творчої енергії.

Теорія методики «реакція читача на текст» викладена в наукових працях Луїзи Розенблатт [10, 11] і Вольфганга Айзера (Wolfgang Iser) [6]. Зразки технологій, стратегій та завдань практичного використання

теорії містяться в численних статтях і посібниках, опублікованих в США та Великобританії. Особлива увага приділяється початковому етапу навчання розумінню художнього тексту, який присвячується розвиненню усвідомлення студентами важливості особистого реагування на твір. Англійський термін «response» багатозначний. Він позначає цілий комплекс розумових процесів і творчих дій, які читач-реципієнт навчається виконувати, а потім самостійно виконує на шляху до глибокого розуміння та естетичного сприйняття художнього тексту.

Перебіг навчання складається з чотирьох етапів: 1) усвідомлення індивідуальних безпосередніх емоцій і почуттів, що викликає читаний текст; 2) зіставлення власних уявлень про зміст і сенс твору з реакціями та розумінням інших читачів; 3) обміркування та роздумів над деталями, образами, висловлюваннями, відсутніми подробицями; 4) намагання за своїм розсудом інтегрувати події читаного тексту до власного життя, досвіду та знань через спроби письмово висловити своє розуміння себе, людей, що оточують, і світ взагалі в ракурсі прочитаного.

Аналогічний підхід притаманний також теорії та практиці навчання розумінню художнього тексту, що були розроблені професором Г.І. Богіним. Ключовими поняттями його наукового проекту є «пробудження рефлексії» та «навчання рефлектуванню над текстом» [1].

Головна мета обох названих методик єдина – допомогти недосвідченим читачам оволодіти культурою розуміння художніх текстів, навчити їх читати з повним розумінням ідейно-тематичного змісту творів, що приводять читача до духовного збагачення та естетичної насолоди.

На завершення стислого огляду особливостей зазначених методик інтерпретації текстів англійського художнього дискурсу наведемо низку умов, за яких навчання проходить успішно:

1. Позитивна психологічна атмосфера читання та обговорення, сприятлива для стимулювання напруженого міркування над текстом у пошуках відповідей на запитання, які наближають до розгадки потайного для недосвідченого читача змісту твору.

2. Вміння вчителя/ викладача запропонувати належні стимулюючі запитання та серйозно, з повагою сприймати всі відповіді, а не лише так звані правильні, вірні та слухні відповіді.

3. Достатньо тривале тренування учнів у набуванні навичок ставити собі та іншим запитання в ході читання, щоб задіяти в рефлексивних актах їхньої свідомості всі знання та досвід, якими вони володіють на даному етапі свого життя та навчання.

4. Визнання тези, що немає нічого в світі безспірного. Будь яке запитання може мати безліч відповідей. Тому жодна відповідь не буває універсально вірною, загальноприйнятною. Відповідно, будь які догадки,

міркування та узагальнення треба сприймати зацікавлено, з повагою враховувати, якщо вони не суперечать змісту аналізованого твору [7, с. 5 – 6].

В якості прикладу послідовності стратегій читання та обговорення твору, типів інтерпретуючих і критичних запитань у руслі методики «реакція читача на текст» пропонуємо схему навчання розуміння та інтерпретації української легенди «Дніпро та Дунай» в англійському переказі Барбари Сувін [12, с. 53 – 55].

У цій легенді йдеться про походження двох великих українських рік – Дніпра та Дунаю. За версією народної легенди, у прадавні часи на Київській Русі жив могутній вояк Дніпро, дружину якого звали Дунай. Подружжя любили один одного, були нерозлучні, все робили разом. Якось їм трапилось взяти участь у святкуванні при дворі київського князя. Після застільної розмови молоді дружинники влаштували змагання лучників. Переможцем серед них став Дніпро. Розпалена молодь підбурила Дніпро на змагання з його жінкою. Прославленого звитяжця спіткала несподівана невдача – його дружина Дунай здобула перемогу над ним. Розлючений Дніпро змахнув мечем і смертельно вдарив жінку. Вмираюча Дунай породила мертвого хлопчика – обіцяного захисника української землі. Жалкуючи за скоєним, Дніпро впав на смертельний меч. Від марно та ганебно пролитої крові цього могутнього вояка та його талановитої дружини попливли води рік Дніпро та Дунай.

Strategies for Reading the How-and-Why Legend «Dnipro and Dunai».
I Sharing the First Impressions of the Legend

1. What is your initial emotional response to the story? How did you feel upon first reading it?
2. Did you find yourself responding to it or reacting to it differently at any point? If so, why? If not, why not?
3. How did you respond to the two central/ main characters, the secondary characters and the narrator? How do you feel about them? Why?
4. Tell what you liked and what you didn't like and why?
5. Do you like this piece of work? Why or why not?

II Arrange small group discussions in which readers discuss the differences in their responses to the text.

III For homework have the readers record their own responses to the text in writing. They will read each other's response, discuss the similarities and differences and their possible implications at the next class.

IV Explorations of the Text. Questions for in-Depth Reading

1. Focusing upon the setting:

- a) How do we learn about the time and place in which Dnipro and Dunai found themselves?
- b) Is the setting exotic/ unusual or totally ordinary, commonplace?
- c) Who are the people?
- d) Does the setting play a major role in the shaping of the characters, their gender roles and attitude towards the main characters by the rest of the community?
- e) What striking details help the setting come to life for you? Which details seem to set the tone or point forward to the rest of the story?
- f) What is the major factor in the drama acted out in the story?
- g) Is it coincidence that the climatic high point of the story takes place at the court of the mighty prince of Kyiv?

2. Focusing upon the characters

- a) What character (s) was (were) your favourite? Why?
- b) What character (s) did you dislike? Why?
- c) Does anyone in this work remind of anyone you know? Explain.
- d) Are you like any character in this work? Explain.
- e) Do you share any of the feelings of the characters in this work? Explain.
- f) What do you think are Dnipro's/ Dunai's outstanding traits and how are they shown?
- g) Is there a trait that provides the clue to the character as a whole?
- h) As we watch the crucial scenes in the story whose feelings we have to sense and share?
- i) What are the motives and feelings of Dunai? Why is she there? How does she respond to finding herself in the strange setting?
- j) How do you think the narrator expects you to feel toward the young woman (toward the man/ men)?
- k) How did you feel toward them? Do you think the woman/ man/ men should have acted differently?

3. Focusing upon the theme and the message

- a) How do you sum up for yourself the impact and meaning of the legend as a whole?
- b) This story deals with human relations, family relations in particular, and traditional gender roles of men and women in society; it deals only briefly with issues of love, pride, competition, envy, jealousy, rivalry, selfishness, cruelty and violence. How does the narrator treat these topics?
- c) What idea/ ideas stay with the reader at the end of the story?

- d) How did the upshot (denouement) make you feel?
- e) What cultural and social values and practices are expressed in the legend?
- f) Are the characters influenced and shaped by the cultural rules and norms of their society? Does any character challenge (rebel, protest against) them? Does the narrator approve or disapprove of the cultural code and social norms of the depicted society?
- g) Does the legend give a realistic view of human nature and human behavior? Or would you call it idealistic or pessimistic?
- h) What do you feel is the most important word, phrase, passage in the text?
- i) What seems to give the story its special quality or particular force?
- j) Do you think the legend is affirmative toward life or disillusioned or depressing? Explain.

V. The Personal Creative Response to the Text

The students are empowered to respond to the legend in the form of their choice: a poem, an essay, a readers theatre performance, etc.

Література

1. Богин Г.І. Методологическое пособие по интерпретации художественного текста/ для занимающихся иностранной филологией. Проект Дмитрия Столярова [Электронный ресурс] / Г.И. Богин. – режим доступа www.auditorium.ru/store/113/index.html.
2. Гузар Л. Висока місія еліти України / Любомир Гузар. – Газета «День», №23, 2011.
3. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. Лекція, прочитана в Національному ун-ті «Києво-Могилянська Академія» 1 вересня 1999 р./ Ліна Костенко. - 2-ге видання. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2005.
4. Скуратівський В. Казка з берега дитинства./ Вадим Скуратівський // Українські казки про тварин. – К.: Техніка, 2005. – 320 с.
5. Brumfit C. Reading Skills and the Study of Literature in a Foreign Language / Christopher Brumfit// Ch. Brumfit and R. Carter (Eds.). Literature and Language Teaching . – Oxford University Press, 1997. – 289 p.
6. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response/ Wolfgang Iser. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1978. – 224 p.
7. Nodelman P. The Pleasures of Children’s Literature. The Second Edition / Perry Nodelman. – Longman Publishers USA, 1996. – 313 p.

8. Pedersen E. Martin. Folklore in ES/ EFL Curriculum Materials [Електронний ресурс] / Martin E. Pedersen. – режим доступу: https://archive.org/stream/ERIC_ED372629/ERIC_ED372629_djvu.txt
9. Riordan J. Tales from Central Russia / James Riordan. – Kestrel Books, 1976. – 271 p.
10. Rosenblatt L. Literature as Exploration / Louise Rosenblatt. – New York: Noble and Noble, 1976. – 341 p.
11. Rosenblatt L. The Reader, the Text, the Poem: A Transactional Theory of the Literary Work / Louise Rosenblatt. – Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978. – 210 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Suwyn B. The Magic Egg and Other Tales from Ukraine/ [retold by] Barbara J. Suwyn; edited and with an introduction by Natalie O. Kononenko. XXXV, 222 p. – (World folklore series). – Englewood: Libraries Unlimited, Inc., 1997. – 222 p.

Анотація

Сердюкова Л.І. Стратегія використання фольклорних творів у викладанні англійської мови

Стаття присвячена обґрунтуванню доцільності використання фольклору при викладанні англійської мови як іноземної в Україні. Наводяться умови, за яких фольклорні тексти сприяють більш інтенсивному розвитку культури читання з глибоким розумінням змісту, критичного мислення, вільного говоріння та творчого письма мовою, що вивчається. Важливим фактором мотивованої діяльності учнів англійською мовою може бути навчальна технологія «реакція читача на текст», викладу основних положень якої приділяється основна увага в другій частині статті.

Ключові слова: міжкультурна компетенція, внутрішня мотивація, міждисциплінарність, автентичність, діалог культур (іншомовної та рідної).

Аннотация

Сердюкова Л.И. Стратегия использования фольклорных произведений в преподавании английского языка

Статья посвящена обоснованию целесообразности использования фольклора при обучении английскому языку в Украине. Перечисляются свойства фольклорных текстов, которые способствуют более интенсивному развитию культуры чтения с глубоким пониманием смысла, критического мышления, свободного говорения и творческого письма на изучаемом языке. Важным фактором внутренне мотивированной учебной деятельности учащихся может быть обучающая технология «реакция читателя на текст», изложению основных положений которой уделяется основное внимание во второй части статьи.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, внутренняя мотивация, междисциплинарность, аутентичность, диалог культур (иностранной и родной).

Summary

Serdiukova L. Strategies of using folklore in teaching english

The article aims at demonstrating the advantages of using folklore as a means of nurturing reading culture, critical thinking, fluent speaking and creative writing in the target language. The technique of criticism “Reader’s Response to the Text” may prove to be an important factor of producing internal motivation to study and use the target language as an instrument of real communication in the real world. The second part of the article is devoted to the exposition of Reader-Response Criticism, its philosophy, principles, learning activities and strategies.

Key words: cross-cultural communication, inner motivation, interdisciplinary links, authenticity, intercultural dialogue (between the foreign and native cultures).

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА

<i>Беліцька Є.М.</i> Пропріальність як рефлекс вокативності.....	3
<i>Беценко Т.П.</i> Лінгвофольклористика в системі сучасної філологічної науки: основні поняття, завдання, напрями дослідження.....	15
<i>Пименова М.В.</i> Словарь образов: метальность народа в первообразах слов.....	26
<i>Скоплев А.А.</i> К проблеме вида украинских субстантивов на –ННЯ / ТТЯ.....	38

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВ

<i>Дьячок Н.В., Сухобрус Л.С.</i> Об универсальном потенциале так называемых юстапозитов.....	49
<i>Пакулова Т.В.</i> Універбація в англійській мові як один із проявів компресії.....	57

МОВНІ СПОСОБИ І ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

<i>Габидуллина А.Р.</i> Метонимия в научно-популярном лингвистическом дискурсе.....	63
<i>Гамали О.И., Каневская О.Б.</i> Средства выражения оценки в идиостиле В. Аксенова (на материале романа «Остров Крым»).....	72
<i>Тітова О.Б.</i> Період як одиниця експресивного синтаксису.....	81
<i>Шагнури М.Х.</i> Средства создания закрытого пространства в повести А.П. Чехова «Палата №6».....	89
<i>Шуляк С.А.</i> Функціонування словесних формул у магічних текстах замовлянь.....	94

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ

<i>Безсонова А.С.</i> Понятие «научно-популярный дискурс» в лингвистической литературе.....	102
<i>Колесниченко Е.Л.</i> Парадокс в комическом дискурсе.....	110
<i>Синиця І.А.</i> Авторефлексія як ознака жанру.....	121
<i>Щепка О.А.</i> Ідеологема сучасного публіцистичного тексту (на матеріалі українських ЗМІ).....	125
<i>Янко Ю.К.</i> Категория оценки в современных лингвистических исследованиях.....	135

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ МОВ

<i>Вікторова Л.В.</i> Мовна підготовка співробітників сектору безпеки США та Канади: порівняльна характеристика.....	141
<i>Сердюкова Л.І.</i> Стратегія використання фольклорних творів у викладанні англійської мови.....	150

ШАНОВНІ АВТОРИ!

У нашому збірнику наукових робіт друкуються статті з романо-германських та слов'янських мов, лінгвістики тексту, дискусології, концептуального аналізу, лінгвістичної семантики.

Матеріали збірника можуть бути корисними для науковців, викладачів вищих та середніх загальноосвітніх навчальних закладів, аспірантів, пошукувачів і студентів.

Редакція звертається до Вас с проханням при підготовці матеріалів до друку в «Лінгвістичному віснику» оформлювати наукову літературу відповідно до вимог редакційної колегії.

Правила оформлення статей	
Формат сторінки	A 4, орієнтація – книжкова
Поля	скрізь – по 2,5 см
Основний шрифт	Times New Roman
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	одинарний
Вирівнювання тексту	по ширині
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Посилання на літературу	у квадратних дужках [1, с. 2], бібліографічний список у кінці тексту
Обсяг	від 7 до 20 сторінок включно

У статті повинні міститися такі елементи (виділяються напівжирним шрифтом):

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень** і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

– **мета та завдання** дослідження;

– **виклад основного** матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки**;

– **перспективи подальших розвідок**.

Ілюстративний матеріал набирається курсивом. Розграничуються тире и дефис. В ряде случаев используется неразрывный пробел: А. С. Мельничук, Ф. Бопп, Шмелев Д. Н., Шлейхер А., г. Киев, с. 5, С. 12, 380 с., 256 р., № 4, т. 6, Т. 2, Вып. 17, вып. 3, Ч. 2, ч. 3, и т. д., и т. п.

Приклад оформлення статті (фрагмент)

УДК 808.3+808.2:801

Глущенко Володимир Андрійович,
доктор філол. наук, професор
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ. Україна
E-mail: sdpunauka@ukr.net

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД: ОНТОЛОГІЧНИЙ, ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ТА ОПЕРАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТИ

Постановка проблеми. У радянські часи лінгвістична методологія перебувала під вирішальним впливом марксистсько-ленінської теорії, що значною мірою гальмувало розвиток методологічних досліджень у царині мовознавства. [текст]

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті наводиться наша оцінка тих концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в студіях українських і російських мовознавців. [текст]

Метою пропонованої статті є оцінка теорій лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст., їхня докладна характеристика з позицій широкого трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці гетерогенного характеру.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) охарактеризувати теорії лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. [текст]

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін *метод* уживається в наукознавстві в різних значеннях – у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів, процедур і операцій дослідження). [текст]

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Теоріям лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. притаманні суттєві суперечності. Існують значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів.

[текст]

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Поняття лінгвістичної методології. Співвідношення понять методу, методології та методики. [текст]

Література

1. Аскин Я. Ф. Философский детерминизм / Я. Ф. Аскин. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 68 с.

2. Бойченко И. В. Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма / И. В. Бойченко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–78.

3. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1. – С. 19–32.

Анотація

Глущенко В. А. Лінгвістичний метод: онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

У статті подано оцінку теорій лінгвістичного методу в мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. проаналізовано вузьке та широке трактування лінгвістичного методу, у межах яких метод розглядається відповідно як гомогенний і гетерогенний феномен. Обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. у структурі методу виділено три різні компоненти: онтологічний, телеологічний та операційний (В. І. Постовалова, В. А. Глущенко). Подано детальну характеристику цих компонентів.

Ключові слова: науковий метод, лінгвістичний метод, структура методу, онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

Аннотация

Глущенко В. А. Лингвистический метод: онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

В статье дана оценка теорий лингвистического метода в языкознании конца ХХ в. – начала ХХІ в. Обосновано положение о лингвистическом методе как сложной логической единице. В структуре метода выделены три разнородных компонента: онтологический, телеологический и операциональный (В. И. Постовалова, В. А. Глущенко). Дана детальная характеристика этих компонентов.

Ключевые слова: научный метод, лингвистический метод, структура метода, онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

Summary

Glushchenko V. The linguistic method: ontological, teleological and operational components.

The article gives the analysis of the theories of the linguistic method in the linguistics of the late 20th – the beginning of the 21st centuries. The status of the linguistic method as a complex logical unit is proved. Within the structure of the given method the three diverse components are distinguished: ontological, teleological and operational (V. Postovalova, V. Glushchenko). The detailed characteristics of these components is given.

Key words: scientific method, linguistic method, the structure of the method, ontological, teleological and operational components.

Назва файлу має бути підписана відповідно до прізвища та ініціалів автора (наприклад, Глущенко В.А._стаття).

У разі грубих порушень правил оформлення стаття не приймається.

Після отримання матеріалів, якщо стаття успішно пройшла рецензування, редакція впродовж 2–3 днів відправляє на адресу учасника листа – «Підтвердження отримання матеріалів». Прохання зв'язатися з редакцією в разі неотримання підтвердження.

2. Реферат статті англійською мовою

Увага! На виконання наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 за № 1111, п. 2.9 «Про обов'язкову наявність статей англійською мовою на веб-сторінці видання» авторам необхідно подати до редакції реферат статті англійською мовою для розміщення на сайті збірника. **У кінці подається література (References), транслітерована латинськими буквами.**

Реферат статті англійською мовою: Microsoft Word (*.doc, rtf), на папері формату А 4 (книжковий), береги скрізь по 2,5 см., вирівнювання по ширині, абзац – 1,25, шрифт 12 TNR, через 1 інтервал. На 1 сторінку.

Транслітерація здійснюється згідно:

1. ГОСТ 7.79-2000 (ИСО 9-95).
**МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТАНДАРТ. СИСТЕМА
СТАНДАРТОВ ПО ИНФОРМАЦИИ, БИБЛИОТЕЧНОМУ И
ИЗДАТЕЛЬСКОМУ ДЕЛУ ПРАВИЛА ТРАНСЛИТЕРАЦИИ
КИРИЛЛОВСКОГО ПИСЬМА ЛАТИНСКИМ АЛФАВИТОМ**

<http://www.qrz.ru/beginners/translit.shtml>

2. Постанова КМУ від 27.01.2010 №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-п>

References

http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/references_extend_summary_ukr.pdf

У нагоді стане офіційний трансліт онлайн <http://translit.kh.ua/>

Назва файлу має бути підписана відповідно до прізвища та ініціалів автора (наприклад, Глущенко В.А._реферат).

Зразок реферату статті англійською мовою

Glushchenko V. The linguistic method: ontological, teleological and operational components.

In the Soviet times methodology of linguistics was influenced by Marxist-Lenin's theory which considerably slowed down the development of methodological research work in the linguistic sphere. It resulted in getting forward of the "dialectic method" which, however, having all the features of a scientific principle or an approach has no features of a method.

If compared, "dialectic method" and partly scientific and specific methods are qualitatively different phenomena and possess different structure. Structural problems of the linguistic method were not given enough attention; in the linguistic methodology and science the preference was given to homogeneous concepts of the method which was associated with ways and techniques.

At present there are considerable contradictions and differences in definitions and interpretations of methods. So, considering the problems of the linguistic method, its structure in modern linguistics is highly urgent in both theoretical and practical senses.

Linguists use the term *method* in different meanings – wide and narrow. In the linguistics of the XX century and the beginning of the XXI century it has narrow interpretation. The method is considered a total of certain techniques, procedures and operations – in other words – homogeneous phenomenon. In the wide sense scientific and also linguistic method is considered to be the way of cognition, its type and way, its tool and means. The perspective definition of the linguistic method is considering it a constituent logical part of a certain structure.

The linguistic method should be regarded as a unit that includes three heterogeneous components: ontological, teleological and operational.

Ontology here is the means which enables a scholar to perceive the world as in a certain way split whole represented to him as a system of philosophic categories. As an ontological component the method should consider such ways of perception as the principle and the approach.

As principles we take global statements with wide range of action that have strategic meaning. The scientific approach is closely connected with the principle and determines the direction of research but in contrast to the principle is not an immediate tool of knowledge. The approach is reflected in principles, techniques and procedures of a certain method.

The treatment of the linguistic method as a complicated logical unit that includes ontological, teleological and operational components seems to be perspective in terms of investigation of units and categories of all language levels. This approach enables us to combine in one conception of the linguistic methods such different but interrelated phenomena as principles / approaches, operations (techniques and procedures) and the aim of investigation.

Literature:

1. Glushchenko V. A. K voprosu o strukture lingvisticheskogo metoda / Glushchenko V. A. // Teoreticheskie i prikladnye problemy russkoj filologii : nauchno-metodich. sb. / otv. za vyp. V. A. Glushchenko. – Slavyansk, 2001. – Vyp. VIII. – S. 3–6.

2. Glushhenko V. A. Lingvistychnyj metod i jogo struktura / V. A. Glushhenko // Movoznavstvo. – 2010. – # 6. – S. 32–44.

3. Glushhenko V. A. Pryncyipy porivnyalno-istorychnogo doslidzhennya v ukrajinskomu i rosijskomu movoznavstvi (70-i rr. XIX st. – 20-i rr. XX st.) / Glushhenko Volodymyr Andriyovych / NAN Ukrayiny, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; vidp. red. O. B. Tkachenko. – Donec'k, 1998. – 222 s.

4. Glushhenko V. A. Teoriya lingvistychnogo metodu v ukrajinskomu movoznavstvi kincy XX st. – pochatku XXI st. / Glushhenko V. A. // Teoretychni j prykladni problemy suchasnoyi filologii : zb. nauk. prac' / [za zag. red. prof. V. A. Glushhenka]. – Slov'yans'k : Vy'd-vo B. I. Matorina, 2015. – Vy'p. 2. – S. 6–17.

3. Відомості по автора

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Місце роботи, посада	
Науковий ступінь, учене звання	
Поштова адреса	
Телефон, e-mail	

Назва файлу має бути підписана відповідно до прізвища та ініціалів автора (наприклад, Глущенко В.А._відомості про автора).

4. Порядок подання матеріалів

Статті подаються **повністю підготовленими до друку** на електронну скриньку ar_gabi54@mail.ru

На зазначену адресу відправляєте:

- статтю (назва файлу: Глущенко В.А._стаття);
- за необхідністю – для осіб, які не мають наукового ступеню, – до статті надається сканована рецензія (фотокопія) (назва файлу: Іванов В.В._рецензія);
- реферат статті англійською мовою (назва файлу: Глущенко В.А._реферат) (сторінка не сплачується!);
- відомості про автора (назва файлу: Глущенко В.А._відомості про автора);
- копію про оплату публікації (назва файлу: Іванов В.В._квитанція).

Підписано до друку 25.05.2016 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 10,5.
Наклад 100 прим. Зам. № 951.

Видавництво Б.І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 06262 3-20-99; +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
